

kleio

februari 1987 28e jaargang nr. 1

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(V.G.N.)

Civilis verslaat de Romeinen. 70.

Oranje neemt afscheid van Egmond. 1567.

XIV.

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

Mevr. J. Reitsma, *2e secretaris*, Sellekamp 48, 8014 DS Zwolle. Tel. 038-652951.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.

H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.

T. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, Kraaiersstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-125325.

C.A.M.J. Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1986 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
 2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
 3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
 4. Studenten f 65,-
 5. Partnerlidmaatschap f 25,-
- Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini)didactica.

Redactie

C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

A.C.M. Peek, Werkhoven.

A.J.L. van Hooff, Nijmegen.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.

Mevr. M. Blom, Werkhoven.

Mevr. J.G. van der Leeuw-Roord, 's-Gravenhage.

Secretariaat A.C.M. Peek, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in

enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

De mini-didactica, leerlingenmateriaal met multiperforatie kost f 1,50 per stuk. Daar komen portokosten bij. Bij verzending van 1 t/m 5 exemplaren f 5,-, van 6 t/m 10 ex. f 7,50, van 11 en meer f 10,-.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Lid zijn van de VGN, heb je daar wat aan?
Bestuur VGN

5 De grote Stalin
N. Vielen

12 De harde lijn van Jacques de Kadt
D. Verkuil

16 In gesprek met Tonny Vos-Dahmen
von Buchholz
C. van der Kooij, I. Sjouken

21 Historisch Perspectief — recensie
J.G. van der Land

27 Ideeetje misschien...?

29 Boek van de maand

32 Recensies

40 Kleio-krant

kleio

nummer 1/87
pagina's 2 en 3

De illustraties op de opslag en de eerste pagina van dit nummer zijn afkomstig uit 'Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands tot nut van groot en klein door Mr. J. van Lennep & Compagnie' (Amsterdam 1899). Voor een tentoonstelling over deze en andere geschiedenisprenten kunt u terecht in het Historisch Museum te Rotterdam (zie de KLEIO-KRANT).

Register op Kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang 27/1986

ARTIKELLEN

	nr./pag.
H.M. Beliën, Recente studies over de Verlichting: titels en trends.	5 16
J. Hartog, Het Cafac-rapport.	4 3
A.E. Heijkoop, De Regency dandy.	5 3
M. van den Heuvel, Chroesjtsjovs geheime rede.	8 10
L. Hoogkamp, Micro-computers in het geschiedenis-onderwijs.	6 8
W. Janssen, Illustraties in de klas.	4 10
R. de Keyser, Geschiedenis in België. Het kind van de vernieuwingsrekening.	4 18
R.A. Koole, G. Voerman, Verkiezingscampagnes: de personificatie en professionalisering van de stemmenjacht.	3 3
R. Kriesch, Vaardigheden en hun toetsing: het Engelse Schools Council Project – History 13-16.	5 9
M. Otten, In concreto, modulair geschiedenis.	4 24
J. Paulussen, J. de Valk, Vakdidactiek als koppelaarster.	7 17
J. Ramakers, Maar de Jooden zijn toch slechte mensen...	10 9
H. Righart, Katholieke arbeiderscultuur. De katholieke arbeidersbeweging in de eerste naoorlogse jaren.	7 3
R. de Ruig, De Romantiek.	8 3
B. Rydell, American Studies: nieuwe richtingen en nieuwe bronnen.	6 12
R. Verstaen, Pas op voor de drempel... De instap in een les.	10 3
H. van den Vorst, R. Slotboom, Verkiezingen in crisistijd.	3 11
P. Vuyst, G. de Groot, Tussen kolengruis en gloeilamp: bedrijfsgeschiedenis in de praktijk.	6 4
A. Wilschut, Computerprogramma's voor het eindexamen geschiedenis.	2 36

RECENSIE ARTIKELLEN

A.A. van den Braembussche, Theorie van de Maatschappijgeschiedenis. (H.S.J. Jansen)	10 27
G. Duby, De drie orden. Het zelfbeeld van de feodale maatschappij, 1025-1225. (J. van Herwaarden)	5 22
Marc Ferro, Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld. (F.R. Ankersmit)	3 20
J. van Herwaarden, Pelgrims door de eeuwen heen. Santiago de Compostela. (D.A. Berents)	6 37
M. Kuitenbrouwer, Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme.	
En	
J. van Goor (red.), Imperialisme in de marge. De afronding van Nederlands-Indië. (W. van den Broeke)	7 36
E. Le Roy Ladurie, Het carnaval van Romans 1579-1580. Van Maria-Lichtmis tot Aswoensdag. (M. Prak)	4 31
D.M. Wilson, Het tapijt van Bayeux. (J. van Herwaarden)	8 25

KLEIO DIDACTICA

Frank Merten – Kleio 1 – Mini-Didactica nr. 2, De gemeente	
Geschiedeniswinkel Groningen – Kleio 3 – Mini-Didactica nr. 3, Uw plaats aan de stormram is nog vrij.	
Jan Schipper – Kleio 9 – Kleio-Didactica nr. 14, Hoe de Soweto-sstraat zijn naam kreeg.	

LESMATERIAAL EN TIPS

C. Bogaerts, Suggesties voor het opzetten van een lessen-serie over Zuid-Afrika m.b.v. KD 14 Hoe de Sowetostraat zijn naam kreeg, met vragen en opdrachten.	9 4
H. van Duijsen, Transparanten zelf maken 2.	3 24
H. van Duijsen, Transparanten 3.	5 27
H. van Duijsen, Transparanten 4.	6 35
H. van Duijsen, Urbanisatie: een vergelijking tussen de 19e en de 20e eeuw.	5 25
P. van Hees, Historiografie in de hogere klassen, de beeldenstorm.	8 18
G. Peek, F. Merten, Bij minididactica nr. 2 De Gemeente.	1 17
G. Peek, Geschiedeniswinkel RU Groningen, Docenten-handleiding bij minididactica nr. 3 Verkiezingsaffiches.	6 3
J. Schipper, Hoe de Sowetostraat aan zijn naam kwam.	9 3
J. Schipper, Literatuur en lesmateriaal bij KD 14 Hoe de Sowetostraat zijn naam kreeg.	10 22
F.B. Schotanus, Geschiedenis en hedendaags nieuws.	10 24
D. Verhagen, Geschiedenis in mini-formaat, over postzegels in de klas.	4 27
J. Zirkzee, Vrouwengeschiedenis in de les – inlandse huishoudsters.	4 28

HEG/BRUG

HEG – het eerste deeladvies.	6 19
Kleio-gesprek met Leon van Schie: een man achter de HEG (M. Blom, A.J.L. van Hooff)	1 10
Standpunt van het VGN-bestuur.	1 14
Reacties op de voorstellen van de Werkgroep HEG. (Werkgroep Vrouwengeschiedenis, M. Langenbach, A. Wilschut, Sectiebestuur Havo/Vwo, Didactiek-commissie)	1 3
Het deeladvies van de werkgroep HEG betreffende Havo/Vwo. (A. Wilschut)	6 20
Thema-keuze en relevantie: het eerste HEG-deeladvies voor het laatst ter discussie (J. Krol).	8 16
Bijlagen Staatsinrichting.	6 28
Staatsinrichting t.o.v. geschiedenis geplaatst in het licht der historie (J. Brouwer, C. Bol).	6 23
Wat blijft er historisch aan staatsinrichting? (J. Toebe)	7 34
Over de BRUG-commissie (H.Th.M. Lambooy).	7 *
Kleio-gesprek met de voorzitter van de BRUG-commissie (C. Bogaerts, C. Torremans).	7 *

VARIA

J. Brouwer, Ingezonden brief. Vragen inzake staats-inrichting aan de heer Toebees.	10	41
M.L. Caron, Zeven tentoonstellingen over de zestiende eeuw.	7	8
De feestelijke jaarvergadering.	6	3
J. van der Leeuw-Roord, Bezoek aan Hongarije.	10	14
T. Perdeck-Schimmel, Ingezonden brief. Nog even de examengidsen – waar bleef de Russische vrouw?	4	45
A. Rood-Sengers, M. Hoogendorp, Veranderingen in de Mavo-examens 1987.	10	21

RECENSIES METHODEN

Bezig met geschiedenis. Door J. Beetsma, e.a. (A. Wilschut)	2	27
Chronoscoop. Door H. Beekman e.a. (V. Schipper)	2	3
Documentatiemappen Geschiedenis en Maatschappij. (E.M. Janssen Perio)	4	19
Kwartet. Door A. de Haan, e.a. (C. van Horzen)	2	9
Levende geschiedenis. Door L. Hildingson e.a. (L. Anselms en J. de Valk)	2	17
Mensen en Machten. Door A. Adang en F.E.M. Vercauteren. (E.M. Janssen Perio)	3	36
Reisgidsjes in examenland. Examen boekjes: Merlijn, Studiegids CSE, Geschiedeniswerkplaats, CSE-katernen geschiedenis voor Mavo, Havo en Vwo en Histo-speciaal. (J. Harderwijk)	2	32
Verleden Tijd. Door K.A. Kalkwiek, J.W. van Lent en G.J. van Setten. (N. Bakker)	2	22

WEERWOORD N.A.V. DE BESPREKINGEN

Reactie op de recensie van Chronoscoop. (De samen-stellers)	2	8
Reactie op de recensie van Kwartet. (Ben Smulders)	2	14
Reactie van de Nederlandse bewerkers van Levende geschiedenis. (W.F. Kalkwiek)	2	21
Reactie van de auteurs van Verleden Tijd.	2	26

RECENSIES TIJDSCHRIFTEN

Fibula, 26e jrg. nr. 2-3. (C. v.d. Kooij)	3	27
Fibula, 27e jrg. nr. 3, tijdschrift voor jeud en geschiede-nis. (C. v.d. Kooij)	10	33
Tijdschrift Geschiedenis in de klas, jrg. 5, nr. 16 en jrg. 6, nr. 17, 18, 19. (D.H. Verhagen)	1	23
Praxis-Bulletin, mei 1986. (C. v.d. Kooij)	10	33
Rijksmuseum Kunst-Krant, 12e jrg. nr. 1, 2 en 3. (C. v.d. Kooij)	3	28
Rijksmuseum Kunst-Krant, 12e jrg. nr. 4 en 5. (C. v.d. Kooij)	7	38
Sachunterricht und Mathematik in der Primarstufe, 14e jrg., nr. 7 (1986). (C.G. v.d. Kooij)	8	29
Skript historisch tijdschrift, jrg. 8 nr. 1 voorjaar 1986, 80 pagina's. (P. Schröder)	7	38
Fischer, E.J. e.a. (red.), Textielhistorische Bijdragen 25. (Y. Tanke)	5	29

RECENSIES BOEKEN – ALGEMEEN

Algemeen

Ruth Abram-Rosenthal, Martin van Amerongen e.v.a.: Israël: een blanco cheque? (F.R. Kat)	8	34
Dr. G.P. van Anel, Jodenhaat en jodenangst. Over meer dan twintig eeuwen antisemitisme. (J. Wienen)	8	33
A.A. van den Braembussche, Theorie van de Maatschap-pijgeschiedenis. (H.S.J. Jansen)	10	27
Rob Claassen, Wereldgeschiedenis. Een fascinerend ver-slag van de geschiedenis van de mensheid. (F.R. Kat)	5	34
H.J.M. Claessen (red.), Macht en majesteit. Idee en wer-kelijkheid van het vroege koningschap. (A.J.T. van Hooff)	8	35
Chris van Ede (pseud.), Polen tussen twee polen. (F.R. Kat)	8	30
Marc Ferro, Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt ver-teld. (F.R. Ankersmit)	3	20
J. van Herwaarden, Pelgrims door de eeuwen heen. Santiago de Compostela. (D.A. Berents)	6	37
Werner Keller, ... En zij werden verstrooid onder alle volken. De geschiedenis van het jodendom na het bijbelse tijdvak. (A.J.L. van Hooff)	8	33
Hans Reichardt, De ijstijd. Over mensen en dieren in de ijstijd. (C. v.d. Kooij)	7	41
Barbara Tuchman, De mars der dwaasheid. Bestuurlijk onvermogen van Troje tot Vietnam. (A.J.L. van Hooff)	5	34
E.E.G. Vermeulen, Kennen door zien. Ooggetuigenis als bron van kennis voor journalist en historicus. (E.M. Janssen Perio)	8	35
Carl-Alexander von Volborth, Heraldiek. (K. Torremans)	5	35
Michel Vovelle, Mentaliteitsgeschiedenis, Essays over leef-en beeldwereld. (A.J.L. van Hooff)	5	37
Paul E. Werkman, Computer en geschiedenisonderwijs. (F. Schleijsen)	8	29

Oudheid

Mies Coeneraad, Ines van Droogenbroeck. Hellas. Serie: Tijdspiegel. (A.J.L. van Hooff)	7	40
John A.J. Gowlett, Het spoor der beschaving. (A.J.L. van Hooff)	7	40
H. Jagersma, Geschiedenis van Israël 2. Van Alexander de Grote tot Bar Kochba. (A.J.L. van Hooff)	8	32
Hubert Monteillet, Nereopolis. (A.J.L. van Hooff)	4	41
J. Rogerson, Atlas van de Bijbel. (A.J.L. van Hooff)	8	32

Middeleeuwen

G. Duby, De kathedralenbouwers. Portret van de middel-eeuwse maatschappij 980-1420. (W. Rongen)	8	36
G. Duby, Ridder, vrouw en priester. De middeleeuwse oorsprong van het moderne huwelijk. (P. Bange)	5	37
G. Duby, De drie orden. Het zelfbeeld van de feodale maatschappij, 1015-1225. (J. van Herwaarden)	5	22
Kerkvaders. Teksten met toelichting uit de vroege kerk, onder redactie van prof. dr. C. Datema e.a. (J. van Herwaarden)	8	36
Vensters naar vroeger. Eenentwintig schoolvakken in middeleeuws perspectief. Samenstelling: een groep Utrechtse Neerlandici. (C. v.d. Kooij)	4	38
D.M. Wilson, Het tapijt van Bayeux. (J. van Herwaarden)	8	25

Nieuwe Geschiedenis

- Maria Bellonci, 'Il Milione', het originele reisverslag van Marco Polo. (M. Weerts) 5 36
- Peter Carter, Het zwaard van de Islam. (T. Bogaerts) 10 33
- L.G. Dalhuisen e.a., Deshima. Een factorij in Japan. (A.J.L. van Hooff) 5 33
- Tussen heks en heilige. Het vrouwbeeld op de drempel van de Moderne Tijd, 15de/16de eeuw. Samengesteld door: Petty Bange, Ton Brandenburg, Grietje Dresen, Lène Dresen-Coenders, Ellen Muller, Jean Marie Noël en Renée Pigcaud. (Z. Matthee) 3 29
- E. Le Roy Ladurie, Het carnaval van Romans 1579-1580. Van Maria-Lichtmis tot Aswoensdag. (M. Prak) 4 31
- Erwin Panofsky, Iconologische Studies. Thema's uit de Oudheid in de kunst van de Renaissance. (A.J.L. van Hooff) 8 38
- H. Troyat, Peter de Grote, Tsaar van Rusland. (C. Bogaerts) 8 30
- Barbara Willard, Opkomst en ondergang van Mantlemaass. (T. Bogaerts) 10 33

Nieuwste Geschiedenis

- Leonard C. Biegel e.a., Het Midden-Oosten ontsluitend. (F.R. Kat) 3 30
- 'Wat dunkt u van Spanje?' Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939. Onder redactie van Maarten-Piet van den Berg, Eelco Beukers, Karin van Lierop. (E.M. Janssen Perio) 3 28
- Th.G. Butson, Gorbatsjov. Een biografie. (M. Jansen) 3 29
- Das Dritte Reich in der Karikatur. (F.R. Kat) 3 31
- Gesprekken met de beul. Fragmenten van de Poolse geschiedenis 1943-1983. (F.R. Kat) 8 35
- Kitty Hart, Terug in Auschwitz. (F.R. Kat) 4 36
- H. Hermans, Littekens in een gelooide stierhuid. (W. Rongen) 8 31
- Christopher Hibbert, Africa explored, Europeans in the dark continent, 1769-1889. (W. Bossema) 5 35
- Martin Luther King, Rosa stond niet op... (F.R. Kat) 8 30
- Dick van Maarseveen, Fotograaf in krijgsgevangenschap. Duitsland 1943-1945. (C. van der Kooij) 4 35
- Prof. Bernard Mark, Strijd en ondergang van het getto in Warschau. (F.R. Kat) 4 37
- Alexander McKee, Dresden 1945. Tondeldoos van de duivel. (F.R. Kat) 3 31
- M. Moscou-de Ruyter, Vogelvrij. Het leven buiten de kampen op Java 1942-1945. (A.J.L. van Hooff) 5 30
- Johan P. Nater, Katyn. De ontrafeling van een massamoord. (F.R. Kat) 4 37
- Jan Nowak, Koerier uit Warschau. (F.R. Kat) 4 36
- Michel Pierre, Annette Wieviorka, W.O. II, De Tweede Wereldoorlog. In de serie: 'Stroomversnellingen in de wereldgeschiedenis'. (J. Harderwijk) 5 31
- Richard Rashke, Ontsnapping uit Sobibor. (F.R. Kat) 4 35
- Henk van Setten, Opvoeding in volkse geest. Fascisme in het onderwijs 1940-1945. (F.R. Kat) 3 32
- L. Schoeters, Klein in een grote oorlog. (C. v.d. Kooij) 4 35
- Studs Terkel, De goede oorlog. (F.R. Kat) 3 31

RECENSIES BOEKEN - NEDERLAND

Algemeen

- Tj. Akkerman, S. Stuurman (red.), De Zondige Riviëra van het Katholicisme. Een lokale studie over feminisme en ontzuiling. (E. Jonker) 6 40
- J.W. de Beus, G. Maneschijn, R. Veldhuis en J. de Waart, Filosoferen over Politiek. (D. Verkuil) 7 42
- J.A.E. Boomgaard, Holland in kaart en prent. (F.R. Kat) 5 32
- Vakbeweging & Historisch onderzoek. Verslag van de thema-dag op 27 oktober 1984, onder red. van Marten Buschman, Marianne Elsackers en Klaas-Gert Lugtenborg. (J. Ramakers) 7 39
- L.G. Dalhuisen, B.C.I. Koevoets, C.Y. Meijers-Bastiaans, P. Verhoeven, Museumbezoek. Vier manieren van museumbezoek. (A.J.L. van Hooff) 5 33
- J.E. Ennik, De nederzetting Assen. Ontwikkeling tot 1700. (c. v.d. Kooij) 5 33
- E.G. Hoekstra, De Nederlandse politieke partijen. (D. Verkuil) 7 42
- W. Jappe Alberts, A.G. van der Steur, Handleiding voor de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis. (J.G. Toebes) 4 40
- J.C. Okkema, Handleiding voor genealogisch onderzoek in Nederland. (K. Torremans) 8 34
- Titus A.S.M. Panhuysen, Maastricht staat op zijn verleden. (A.J.L. van Hooff) 5 33
- R.J. van Pelt, M.E. Tiethoff-Splithoff (red.), Het Binnenhof. Van Grafelijke residentie tot regeringscentrum. (A.J.L. van Hooff) 5 32
- Politiek? De moeite waard. Een knipblad, dat uitgegeven is door de afdeling Voorlichting en Public Relations van de Tweede Kamer der Staten Generaal. (C. v.d. Kooij) 4 38
- Ineke Strouken en Albert van der Zeijden (red.), Historie aan het Werk. (G. Peek) 7 39
- H.A.H. Toornvliet, De Staatsinrichting. De stand van zaken na de op 17 februari 1983 in werking getreden Herzene Grondwet. (J. Brouwer) 10 34
- Vroeger en nu. Museum Flehite. (C. v.d. Kooij) 4 39

Oudheid

- J.W. Bronkhorst, Archeologie in Nederland. De eerste bewoners van Nederland: Neanderthalers, Rendierjagers en Boeren. (C. v.d. Kooij) 7 41
- Paul Callebort, Eversham. Voorbereiding op een verblijf in het Prehistorisch Dorp te Eindhoven. (C. v.d. Kooij) 8 29

Middeleeuwen

- Liudger, 742-809. De confrontatie tussen heidendom en christendom in de Lage Landen. (J. van Herwaarden) 10 35

Nieuwe Geschiedenis

- Bestuurders en Geleerden. Opstellen over onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, aangeboden aan prof. dr. J.J. Woltjer bij zijn afscheid als hoogleraar van de Rijksuniversiteit te Leiden, onder redactie van S. Groenveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer. (A.E.M. Janssen) 7 39
- S. Groenveld, H.L.Ph. Leeuwenberg, De bruid in de schuit. De consolidatie van de Republiek 1609-1650. (M. Prak) 6 42
- Marijke Gijswijt-Hofstra, Wijkplaats voor vervolgd. Asielverlening in Culemborg, Vianen, Buren, Leerdam en IJsselstein van de 16de tot eind 18de eeuw. (F.R. Kat) 8 38

P.J. Horsman, Th.J. Poelstra en J.P. Sigmond, Schriftspiegel. Nederlandse paleografische teksten van de 13de tot de 18de eeuw. (F.R. Kat)	6 41
J.G. Kikkert, Maurits van Nassau. (A.E.M. Janssen)	10 35
Marijke Spies, Des Mensen op- en nedergang. Literatuur en leven in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw. (C. v.d. Kooij)	8 31
C.A. van Swigchem, Huize van Brien. Beeld van een Amsterdams Grachtenhuis uit de 18de eeuw. (A.J.L. van Hooff)	5 32
J. Visser, Album Collegii Studiosorum Gymnasio Leo- vardiensi (1626–1668). (H. Wansink)	8 37

Nieuwste Geschiedenis

De arbeidsenquête van 1887: Een kwaad leven. (F.R. Kat)	4 41
Maarten Brinkman, Negentig jaar sociaal-democratie in boek en tijdschrift. Beknopte biografie van de geschiede- nis van de Nederlandse sociaal-democratie – SDAP en PvdA – 1894–1984. (E.M. Janssen)	5 35
Briefwisseling Kuiper–Idenburg, verzorgd, ingeleid en toegelicht door dr. J. de Bruijn en dr. G. Puchinger. (P. van Hees)	6 43
Kitty Coster, Rebecca. Uit de onderduiktijd van een Joods meisje 1942–1945. (C. v.d. Kooij)	4 35
Dagboekfragmenten 1940–1945. (H.J.C. Termeer)	4 34
Jan Driever, Jan Brauer, Perszuivering. De Nederlandse Pers 1944–1951. (S. Vellenga)	5 31
M.H. Gans, De Amsterdamse Jodenhoek in foto's 1900– 1940. (E.M. Janssen Perio)	8 33
J. van Goor (red.), Imperialisme in de marge. De afron- ding van Nederlands-Indië. (W. van den Broeke)	7 36
H.R. Hazelhoff, J.J. Huizinga, Cholera in Friesland. Een maatschappelijk probleem in de vorige eeuw. (J. Beetsma)	1 24
R. Havenaar, Anton Adriaan Mussert. Verrader voor het vaderland. Een biografische schets. (E.M. Janssen Perio)	3 31
M. Kuitjenbrouwer, Nederland en de opkomst van het Moderne Imperialisme. (W. van den Broeke)	7 36
K. Malan, Als de dag van gisteren... De Duitse overrompe- ling en vernietiging van Nederlands eerste havenstad. Rotterdam 10–14 mei 1940. (E.M. Janssen)	5 29
Jan Meyers, Mussert. Een politiek leven. (F.R. Kat)	4 34
Trees Moll en Alice van Kesteren-Geerts, Cecilia Booms. Leiden rond 1900. (K. Torreman)	1 24
De onvergetelijke uren. Omzien naar de bevrijding. (F.R. Kat)	4 36
G. Puchinger, Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw. (P. van Hees)	4 39
Ted Schouten, Boy. Een Antilliaanse jongen in het Neder- lands verzet. (H.J.C. Termeer)	5 30
Kees Slager, Nienke Feis, Paul van der Gaag, Hongerwinter. Verhalen om te onthouden. (H.J.C. Termeer)	5 31
H.B.J. Stegeman en J.P. Vorsteveld., Het Joodse Werkdorp in de Wieringermeer 1934–1941. (F.R. Kat)	4 37
Almar Tjepkema, Jaap Walvis, 'Ondergedoken'. Het onder- grondse leven in Nederland tijdens de Tweede Wereldoor- log. (H.J.C. Termeer)	4 37
G.J.M. Wentholt, Een arbeidersbeweging en haar priesters. Het einde van een relatie. (J.J. Dankers)	6 41

Lid zijn van de VGN, heb je daar wat aan?

Zoals ieder jaar bevatten de jaarstukken veel 'verenigingsgepraat': beleidsplannen, verslagen, voornemens... een pak papier dat meestal alleen door papiereters van huis uit gelezen wordt.

Dit jaar kregen niet alle verenigingsleden deze stukken thuisgestuurd. U moest ze aanvragen — en als U dat naliet bleef Uw prullenmand een stuk leger. In plaats van met jaarstukken wil het bestuur de verenigingsleden bestoken met een meer algemene tekst: 'Waarom lid zijn van de VGN, wat heb je daaraan?'

Zo'n vraag is voor veel collega's — té veel — een vraag waarop de antwoorden al klaar liggen: niet veel, het is zo duur, ik ben al lid van ABOP/NGL, ik geef teveel vakken om daarvoor ook nog verenigingslidmaatschappen te betalen; de VGN liet ons met het CSE in de steek, de VGN doet niets voor je, de VGN is er alleen voor leraren benoorden de rivieren, de VGN..., enzovoorts. Het wordt gezegd, gedacht en dus moeten we zulke opmerkingen wel serieus

nemen.

Dat valt niet altijd mee; zeker niet wanneer je zelf veel tijd en moeite in de VGN steekt is het weinig bemoedigend om van een collega uit bijvoorbeeld Oudenklazinavenbosch te horen dat je zo weinig uitvoert. Doe zelf eens iets is dan al snel je reactie. De VGN is een vereniging van actieve leraren, geen inrichting uit de verzorgingsstructuur. Begrijpelijk, die ergernis, maar veel verder komen we op die manier niet.

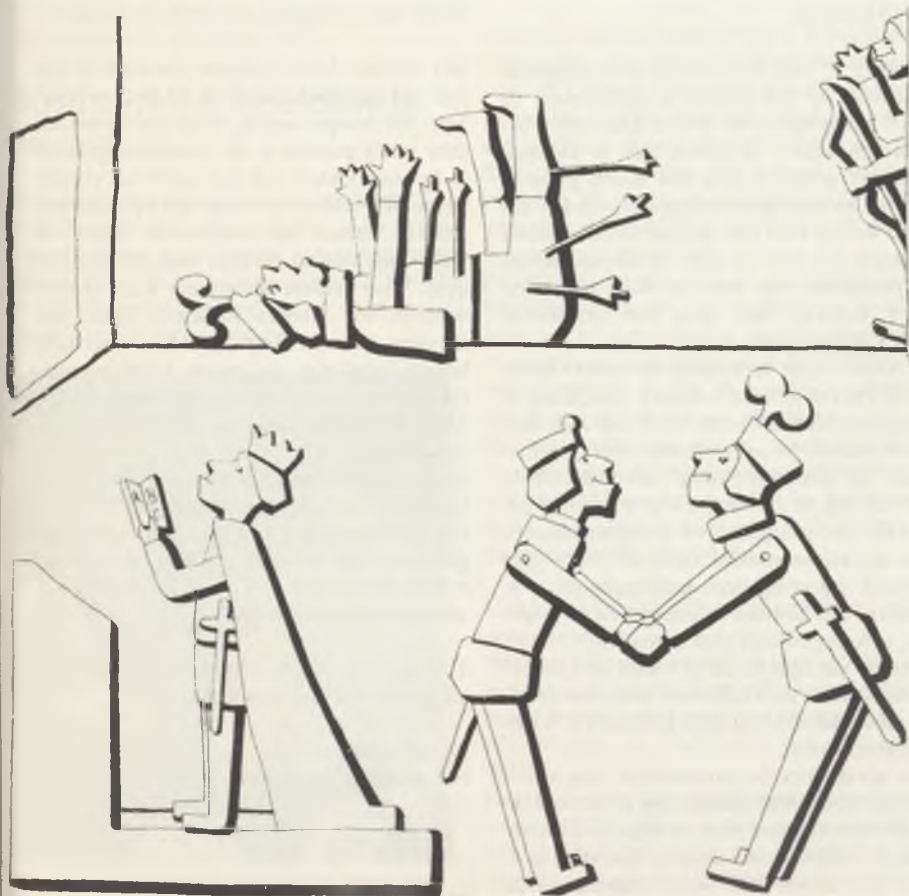
Wat heb je aan de VGN?

VGN leden konden 'op reis': in 1985 naar Moskou en Leningrad, het jaar daarna naar Berlijn en dit jaar naar Rome. VGN leden konden zich verdiepen in Geschiedenis en Musea in Utrecht, het afgelopen jaar in Geschiedenis en Computers in Eindhoven en het komend jaar...: daarover zult u nog bericht krijgen. De Vereniging kent plaatselijke afdelingen: de besturen daarvan — en dat zijn collega's van u die proberen voor collega's in hun woonomgeving wat aantrekkelijks te organiseren — beleggen bijeenkomsten en vergaderingen. Tenminste wanneer ze daarbij enige respons ontvangen. Dat is lang niet altijd het geval. Het bestuur van de afdeling Alkmaar bij voorbeeld houdt het voortaan wel voor gezien: iets organiseren wanneer niemand komt/belangstelling blijkt te hebben is ook weinig aantrekkelijk. De VGN doet niets voor leden? Die van Alkmaar hebben een heel ander verhaal te vertellen...

De vereniging kent een aantal adviescommissies voor het bestuur. Dat bestuur krijgt zo steun en raad om zich te begeven in de politieke en onderwijskundige 'adviseringscircuits'. Dat is niet steeds dankbaar werk, het kost wel veel tijd en moeite: daartegenover staat de zekerheid dat een vereniging als de VGN wel wat van zich moet laten horen, maar daarbij zich geen illusies kan permitteren over de werkelijke 'macht' die men daarbij heeft. Collega's die nu nog jammeren over de verloren strijd tegen het CSE snappen daar kennelijk nog steeds niets van. De VGN is geen grote vakbond, en, daarvoor betaalt u ook niet.

Degenen die e.e.a. te duur vinden (zelfs ná belastingaftrek) moesten zich maar eens realiseren dat een vereniging die nog meer moet doen ook betaald personeel nodig heeft: NIEMAND in deze vereniging die 'zit' in bestuur of commissies doet zijn/haar 'werk' tegen vergoeding: het is vrijwilligerswerk. Dat geldt ook voor Kleio: er is geen lerarenvereniging die voor zo weinig geld zoveel tijdschrift aan haar leden heeft te bieden. Daarmee worden al degenen, die van de VGN niet meer dan een blad thuis verwachten, heel behoorlijk bediend.

Overigens geldt ook voor Kleio dat de participatie van leden niet altijd uitbundig is en dat het gebruik dat leden en niet-leden van het blad maken niet steeds even sympathiek of verstandig is. Collega's die van hun schoolbesturen accepteren dat didactica's wel gekopieerd mogen worden, maar niet gekocht — al kost dat nog minder — plegen niet alleen roofoverval op de serie — voor de redactie bewijst uiteraard vooral de afname het rendement van dit soort arbeidsintensieve uitgaven — maar ook op de VGN zelf die blijft zitten met te grote en te dure voorraden. Niet-leden bestellen op deze manier in feite hun collega's.

Uw plaats aan de stormram is nog vrij

Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917

Geschiedeniswinkel Groningen

Mini-didactica nr. 3

Doet de VGN dan iets?

Snelle babbelaars die dat verhaal nog aan de man proberen te brengen moesten eens wat beter nadenken: de VGN doet veel, betaalt daar ook veel voor en stelt voortdurend voor kapitalen vrijwilligerswerk beschikbaar: soms ook voor niet-leden – en hun leerlingen: denk aan de CSE-besprekingen waar velen van profiteerden. Zo langzamerhand heeft, om een ander voorbeeld te noemen, deze vereniging al vrijwel evenveel geld gestoken in het werk van de HEG, d.w.z. in de verspreiding van de stukken van de HEG en in de meningsvorming erover, als het ministerie! Scholen die met gebruikmaking van Kleio's over de HEG discussiëren zouden er goed aan doen zich dat te realiseren.

Het praatje dat de VGN niets doet is een snel en te gemakkelijk verzinsel, even vrijblijvend en gemakzuchtig als de hiervoor beschreven profiteursrollen. Is het nog nodig te wijzen op de centrale plaats die het tijdschrift Kleio nu al jarenlang inneemt als forum op het terrein van de geschiedenisdidactiek? Het mag dan zijn dat veel leraren menen 'Kleio-lid' te zijn, maar achter Kleio staat de VGN, de vereniging die het blad tot leven riep en in stand houdt, met geld en met een grote hoeveelheid vrijwilligerswerk van haar leden...

Oproep

Oproep om te reageren op de nieuwe delen van het HEG-deeladvies

kleio

nummer 1/87
pagina's 4 en 5

Toch is er ook een weinig bemoedigende waarheid op dit gebied te herkennen: de VGN verkoopt zich slecht. Dat raakt bestuur en leden: in plaats van te simmen over het gezeur van al die slecht geïnformeerde en inactieve collega's die vinden dat er zo weinig voor hen gedaan wordt zouden degenen die wel lid zijn en die wel weten te profiteren van wat de VGN te bieden heeft daarvan best eens wat agressiever blijk kunnen geven.

De VGN is een vereniging die actieve leden heeft en aan actieve collega's verschillende mogelijkheden te bieden heeft om zich nuttig te maken en in te zetten: voor 'geschiedenis en staatsinrichting', voor de plaats van dat vak in het onderwijs en voor degenen die het vak geven en die georganiseerd zijn in, en bereikbaar door de VGN. Het bestuur wil u bij deze oproepen om u te melden, om contact te zoeken en te reageren; ook om collega's lid te maken.

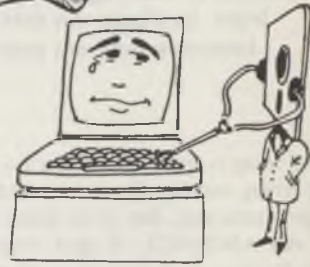
U hoeft dat niet te doen vanuit een defensieve positie: de VGN doet wat, doet veel, en, doet dat al jaren. Een grotere VGN kan nog meer doen!

'Uw plaats aan de stormram is nog vrij!': met die boodschap zouden wij in de komende periode nog veel meer collega's willen bereiken. Helpt u ons daarbij. De VGN is – ook dat wordt wel eens vergeten – de

Feestelijke jaarvergadering

Onderwerpen:
bedrijfs geschiedenis
computer en het geschiedenis-
onderwijs

De feestelijke jaarvergadering van de VGN wordt dit jaar gehouden in Eindhoven. Na de museumdag in Utrecht

grootste professionele organisatie van historici in ons land, groter dan het Historisch Genootschap, en in tegenstelling tot deze organisatie niet afhankelijk van externe subsidies. En zo kan het ook blijven: de VGN: een vereniging om trots op te zijn!

Het bestuur heeft plannen ontwikkeld om ook op regionaal niveau de VGN te versterken, het hoopt daarbij, zoals op zoveel andere vitale punten in de vereniging gebruik te kunnen maken van het werk van vrijwilligers. Wie zich in z'n vrije tijd op organisatorisch terrein wil ontplooiën biedt de VGN emplot en contact met gelijkgezinden. Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot Harriet Mulkens, Henk van Duysen, Jolanda Reitsma... Een ongefrankeerde brief met uw naam, adres en telefoonnummer aan antwoordnummer 43213, 2500 WV Den Haag, van de vereniging is voldoende.

Er is nog een mogelijkheid: U kunt alsnog besluiten om naar de komende jaarvergadering te komen om daar met ons verder van gedachten te wisselen en mee plannen te maken het goede 1987 dat het bestuur u allen van harte toewenst!

Tot ziens; de VGN, daar heb je zoveel aan als je zelf wilt! Er is ruimte genoeg!!

Namens het bestuur:
N.J. Maarsen, voorzitter.

De grote Stalin

Noud Vielen

Het zijn niet bepaald lovende woorden van Lenin over zijn opvolger waarmee dit artikel begint. Het is duidelijk; Stalin had nooit de plaats van de eerste Sovjetleider mogen innemen. Maar Joseph Vissarionovitsj Stalin werd toch de nieuwe grote man in Rusland, zeker na 1929. In dit artikel zal geen historisch oordeel worden geveld over de 'Stalin-era'. Het ligt alleen in de bedoeling om wat meer te laten zien van een zeer in het oog springend facet: de persoonsverheerlijking van Stalin.

'Kameraad Stalin heeft, nadat hij secretaris-generaal was geworden, een enorme macht in zijn handen geconcentreerd, en ik ben er niet gerust op dat hij deze macht altijd zorgvuldig genoeg gebruikt.'

'Stalin is te onbeschoft, maar dit gebrek, heel goed te verdragen tussen communisten onderling wordt onverdragelijk in de functie van secretaris-generaal. Dus ik geef de kameraden in overweging een middel te bedenken om Stalin van die post te verwijderen en op zijn plaats iemand te benoemen die zich in alle opzichten ten goede onderscheidt – namelijk geduldiger, loyaler, beleefder en met meer respect jegens de kameraden, minder wispelturig enz. ...'

W.I. Lenin, 24 december 1922

Kranten en beeldende kunst

De verheerlijking of cultus rondom de kleine Georgiër liet, dat spreekt, geen plaats voor het openbaar maken van bovenstaande citaten. Nee, de mensen in de Sovjet-Unie kregen op een heel andere wijze de relatie Lenin-Stalin voorgezet.

Gorki 1922 (uit: *Staline par l'image*, Paris 1950).

Een mooi voorbeeld daarvan is de foto van Lenin samen met Stalin, gezeten op een bankje. Vriendelijk lachend onderbreken de beide mannen een naar het schijnt belangrijk gesprek. Het is dit beeld, van een Lenin die het volste vertrouwen uitstraalt naar zijn opvolger dat de Russische burger werd voor gehouden.

Niet alleen op deze, artistieke, wijze werd de cultus rondom de grote leider opgebouwd. Er werd ook gebruik gemaakt van de massa-media. Dit gebeurde met een grote intensiteit. In dit artikel zullen u bij wijze van invulling voorbeelden getoond worden, die u mogelijk ook in de klas als illustratie kunt gebruiken.

Als bron voor de teksten heb ik gebruik gemaakt van een door de Russische ambassade in Londen uitgegeven blaadje: *Soviet News*. Dit krantje, meestal bestaande uit 6 à 8 pagina's, verscheen gemiddeld twee of drie maal per week. De inhoud bestond over het algemeen uit samenvattingen van artikelen die eerder in de *Pravda* of in de *Izvestia* hadden gestaan.

De citaten zijn gekozen uit een drietal, wilkeurige, periodes. Ze bieden een beeld, maar zeker niet volledig, van de persoonsverheerlijking van Stalin in Russische kranten. Bovendien wordt zo hopelijk duidelijk dat de cultus iets was van alle dagen.

De hieronder afgedrukte citaten zullen waarschijnlijk verder voor zichzelf spreken. Wie na het lezen ervan behoefte heeft aan meer, kan altijd terecht op het Oost-Europa Instituut te Amsterdam.

Voor de afbeeldingen gebruikte ik de volgende bronnen:

Het in 1950 verschenen: *Staline par l'image*, een portrettengalerie van Stalin, beginnend in zijn prilste jeugd en eindigend met afbeeldingen uit het eind van de jaren '40.

Het tijdschrift *Sowjet-Literatuur*, het juni nr. uit 1953 waar de schok van het overlijden van de grote leider nog doorzindert in de achterin afgedrukte inhoudsopgave (zie

de illustratie op p. 10).

Verder een drietal boeken die verschenen na 1956, het jaar waarin de destalinisatie inzette: *Time, events, people, 1917-1957* (1957), *Vijftig jaar kunst* (1967) en, *De Partij*, een gedenkboek ter gelegenheid van haar 80-jarig bestaan (1983). In alle gevallen boeken met een 'gedenk' karakter. Vooral het eerste boek is een lofzang op de grootse verrichtingen van de Revolutie. De helden van de machtsgreep en van de grote patriottische oorlog worden er uitbundig geëerd. De enige die geheel van de pagina's verdween was de inmiddels verhuisde oorlogsleider, de 'Lenin van vandaag'.

Een breuk dus? Niet in alle opzichten: de verheerlijking van Stalin was ook de verheerlijking van Rusland geweest, de belichaming van de strijd om een beter leven, groeiëem voor een tijd.

Sovjet-kunstenaars leerden die boodschap in Stalins tijd vorm geven. Wat de boodschap zelf betrof bleek van geen breuk sprake. Al zit Lenin weer alleen op een bankje, naast de tractor is het nog steeds goed toeven.

Uit: *Time, events, people, 1917-1957*.

Tot slot van deze inleiding nog dit. Is er nu in de huidige Sovjet-Unie niets meer te merken van de persoonsverheerlijking van Stalin? Wel in de Oekraïne, daar worden nog Stalin-souvenirs verkocht en in Gori, zijn geboorteplaats, is een speciaal museum voor hem ingericht, waar hij als historische persoon in positieve zin tentoongesteld wordt.

Lenin en Stalin in Petrograd tijdens de Oktober-revolutie (uit: *Staline par l'image*).

verenigd heeft onder de banier van onze glorieuze partij en geïnspireerd werd door het grenzeloze vertrouwen en de diepe liefde voor hun leider, Joseph Stalin.'

8 november 1946

De Moskouse Sovjet ter gelegenheid van de 29ste verjaardag van de Oktober Revolutie '... stuurt u, de leider der genieën van de Sovjet staat, leider en leraar van het volk hun volijverige hartelijke groeten namens de arbeidende mensen van de stad Moskou.'

8 november 1946

'Eer aan de grote leider der volkeren, Generalissimo van de Sovjet-Unie, onze eigen Joseph Vissarionovitsj Stalin.'

5 december 1946

'Tijdens het Eerste en Tweede Stalin Vijf-jarenplan, werden grote veranderingen bereikt. Rond 1936 hadden we een machtige Socialistische industrie, de landbouw was gemechaniseerd en een Socialistische landbouw, in de vorm van een systeem van Staats- en Collectieve boerderijen, had gezegevierd.

De uitbuiting van de mens, dōr de mens was voorgoed afgeschaft. Het waren deze veranderingen die het vormen van een nieuwe grondwet noodzaakte. De 'Stalin Grondwet' van 1936.'

7 november 1946

'Al de historische doelen van de Revolutie zijn belichaamd in onze grondwet, welke het Sovjet volk zo treffend naar Stalin ver-noemde.'

8 november 1946

'Dat de wederopbouw zo snel is verlopen bewijst de wijze politiek van de Bolsje-wistische partij en onze grote Stalin. Dit betekent dat het gehele Sovjet volk zich

28 december 1946

'Het succes van het UNO-delegatieteam is in eerste instantie toe te schrijven aan het dagelijkse leiderschap welke het ontving van Stalin, een ervaren strateeg, niet alleen op het gewapende slagveld, maar ook op het diplomatieke slagveld. In tweede instantie aan...'

*Stalin in een spoorwegwagon, bezig in 1918 de moeilijke situatie op te lossen die bestond op alle fron-ten dank zij zijn geniaal militair inzicht (uit: *Staline par l'image*).*

Stalin dicht bij het front van Moskou tijdens de Grote Vaderlandse Oorlog (uit: Staline par l'image).

30 december 1946

'Een turbine met een capaciteit van 100.000 kilowatt, gebouwd door de Stalin metaal constructie werken in Leningrad, is in Stalinogorsk in bedrijf gesteld.'

2 januari 1947

'In zijn historische verklaring over het afgelopen jaar, belichtte Stalin zowel de oorlogshitsing als het protesteren tegen een nieuwe oorlog. Zijn verklaring, dat miljoenen mensen geen oorlog wilden en alles wilden doen om de mensheid af te houden van een hernieuwde onderdompeling in een poel van ellende, beurde de vechtlustige geest op en consolideerde de posities van de ware vechters voor een stabiele en democratische vrede over de gehele wereld.'

2 januari 1947

'Het Sovjet Volk is hecht verbonden met de Communistische Partij en haar grote leider en leraar, kameraad Stalin.'

4 januari 1947

'In verband met de aankomende verkiezingen voor de Opperste Sovjet van de Russische federatie, is Generalissimo Stalin genomineerd als kandidaat voor de Stalin kieskring in Moskou.

De nominatie vond plaats tijdens een massabijeenkomst van 6.000 arbeiders, kantoorpersoneel en technici van de 'Elektrosila' elektrische centrale. Deze (bijeenkomst NV) werd geroerd door een van de arbeiders, Alexeyev, die vertelde dat meer dan eens Stalin gekozen was voor zowel de Opperste Sovjet van de USSR als de Opperste Sovjet van de Russische Federatie als genomineerde van de Elektrosila-arbeiders. 'Hij heeft nooit gefaald ons vertrouwen in hem te rechtvaardigen en het te rechtvaardigen met betrouwbaarheid' zei Alexeyev. Stalin werd ook genomineerd tijdens een staf-vergadering van de Academie van Landbouwwetenschappen, op een motie van de befaamde gene-deskundige Tromfin

Lysenko en voor tal van andere ondernemingen en instellingen.'

15 januari 1947

'Door het pad te volgen zoals Lenin en Stalin — zelf een Georgiër — uitstippelden, heeft het Georgische volk vooruitgang geboekt in alle bereiken van economie, cultuur, sociale en politieke activiteiten.'

23 januari 1947

'Onder het leiderschap van de partij van Lenin en Stalin, onder het leiderschap van de grote Stalin, zal het Sovjet volk een communistische maatschappij bouwen. Stalin is de Lenin van vandaag, zeggen miljoenen mensen met enthousiasme en toegenegenheid.'

Nikita Izotov, mijnwerker (uit: *Time, Events, People*).

2 januari 1950

'We leven en werken in de periode van het tijdperk van de Grote Stalin. Onder het leiderschap van de partij der Bolsjewisten en het leiderschap van het genie van kameraad Stalin.'

4 januari 1950

'De historische victorie van de Sovjet Unie en de landen met de Volksdemocratieën en de successen van het democratische kamp zijn onuitwisbaar verbonden met de naam van de Grote Stalin, de leider en leraar van de gehele progressieve mensheid.

J.V. Stalins 70ste verjaardag werd een machtige demonstratie van grenzeloze liefde en loyaliteit van de werkende mens in de wereld, voor hun grote leider en leraar. Onder het leiderschap van het genie van kameraad Stalin treedt het Sovjet volk het nieuwe jaar 1950 binnen...'

5 januari 1950

'Geleid door de grote Stalin, is de Bolsjewistische partij de betrouwbare gids van de volkeren van ons land langs het Lenin–Stalin pad naar Communisme.

Glorie aan onze vader, wijze leraar en briljante leider van de partij, van het Sovjet volk en van de arbeidende mens van de gehele wereld – kameraad Stalin.'

6 januari 1950

'Vandaag is het de zeventigste verjaardag van Joseph Vissarionovitsj Stalin de grote leider en geniale denker, de vurige patriot en onvermoeibare vechter, leraar en vriend van de werkende mens.

Stalin is de Lenin van vandaag. Het is ons grote geluk dat de Grote Stalin, de leider van het Sovjet volk en van de werkende mensen van de gehele wereld, ons inspireert tot creatief werk, ons gidst in het gevecht voor verdere consolidatie van de Unie van Socialistische Sovjet Republieken, dit bolwerk van vrede onder de naties, de kampioen van democratie en socialisme.'

9 januari 1950

Het boerenvolk op de Collectieve boerderijen viert kameraad Stalins 70e verjaardag met speciale vreugde en dankbaarheid jegens hem en vanuit het diepst van hun hart. Zij zijn hem dankbaar voor zijn grote bezorgdheid voor de Collectieve boerderijen, daar met Stalins naam direct verbonden is de radicale veranderingen, welke plaats vonden in het leven van de multi-miljoenen, boeren, massa.

Met grote aandacht en vaderlijke bezorgdheid, de Collectieve boerderijen gidsend en hun progressie dagelijks in de gaten houdend, verneemt Stalin de schendingen van het 'Collectieve boerderijen Statuut' uit 1946 en neemt hij scherp stelling bij overtreding tegen elke inbreuk van onze partijpolitiek in zaken collectieve boerderijen; en hij straft deze inbreuken streng.

Onder kameraad Stalins leiding spoeden onze Collectieve boerderijen zich vooruit.'

10 januari 1950

'Kameraad Stalin stippelde een gigantisch programma uit voor een machtige vooruitgang van de nationale economie van de USSR; het programma om het Communisme in ons land op te bouwen. Het appél van de Bolsjewistische partij, het appél gedaan door de grote Stalin, vond een warm respons in de harten van de miljoenen van het Sovjet volk.'

12 januari 1950

'Onze mensen vormen militante colonnes van arbeiders, boeren en cultuurbrengers voor een verdere zegenrijke vooruitgang. Door de continue leiding van kameraad Stalin, leidt hij hen over het pad zoals dat door de grote lessen van Lenin/Stalin werd uitgestippeld, om zo de complete victorie

kleio

van het Communisme te verkrijgen. Ons volk is grenzeloos toegewijd, **GLORIE AAN ONZE GROTE GELIEFDE KAMERAAD STALIN!**

21 januari 1950

'Als resultaat van de wijze buitenlandse politiek van Stalin kwam er een Anglo-Sovjet-Amerikaanse, anti-fascistische coalitie, ge-

durende de Tweede Wereldoorlog in het belang van alle vrijheidsliebende mensen.'

23 januari 1950

ONDER HET BANIER VAN LENIN, ONDER HET LEIDERSCHAP VAN STALIN, VOORWAARTS NAAR DE ZEGE VAN HET COMMUNISME!

'Onder het leiderschap van Stalin, de grote voortzetter van Lenins onsterfelijke zaak, marcheert het Sovjet volk ferm en overtuigd over Lenins weg. Onder het banier van Lenin, onder het leiderschap van Stalin heeft het Sovjet volk onze Moeder (de USSR n.v.) veranderd in een machtige industriële en collectieve-boerderijen macht en werd een socialistische maatschappij gebouwd.'

24 januari 1950

GROTE REDE VAN POSPELOV TER GELEGENHEID VAN LENINS STERFDAG

'Lang leve de grote onuitwisbare banier van Lenin en Stalin!

Lang leve de heroïsche partij van Lenin en Stalin!

Lang leve het grote Sovjet Volk!

Lang leve de vechters voor de vrede over de gehele wereld!

Lang leve kameraad Stalin, onze geliefde leider, vader en leraar, het heldere genie der mensheid die het Sovjet volk leidt naar de triomf van het Communisme!'

J. Pimenov, 1955, *Schafttijd* (uit: *Vijftig jaar kunst*).

S. Dejneka, *Aan het Zimljanskaja meer* (uit: *Sowjet Literatur, Moskou 1953*).

PERIODE 3: 10 jan. '53—18 mrt. '53

Stalin met kinderen van officieren en onderofficieren van het garnizoen van Moskou in 1936 (uit: *Staline par l'image*).

10 januari 1953
(Uit 'n speech van Tsjoen en Lai)
'Lang leve de grootste vriend van het Chinese volk, de grote leraar van de mensen in de wereld, kameraad Stalin.'

27 januari 1953
(Uit 'n speech van Michailov t.g.v. Lenins sterfdag)
'Lang leve de grote voortzetter van Lenins zaak, onze wijze leider en leraar kameraad Stalin! (Tumultueus applaus) Onder het banner van Lenin, onder het leiderschap van Stalin, voorwaarts voor de zege van het Communisme! (Tumultueus applaus, aanhoudend applaus welke een diepe liefde uitdrukt voor de leider der progressieve mensheid J.V. Stalin, alle staan op).'

11 maart 1953
JOSEPH VISSARIONOVITSJ STALIN:
DE LAATSTE REIS

'Op 9 maart ging Joseph Vissarionovitsj Stalin, Lenins wapenbroeder en grote continueerder van Lenins zaak, de wijze leider en leraar, op zijn laatste reis, begeleid door

INHALTSVERZEICHNIS

DER ZEITSCHRIFT „SOWJETLITERATUR · 1953

(Nr. 1—6)

N 3

MITTEILUNG DES ZENTRALKOMITEES DER KOMMUNISTISCHEN
PARTEI DER SOWJETUNION, DES MINISTERRATS DER UdSSR
UND DES PRÄSIDIUMS DES OBERSTEN SOWJETS DER UdSSR

N 4

DIE BEISETZUNG JOSEF VISSARIONOWITSCH STALINS

Trauerkundgebung auf dem Roten Platz in Moskau
am 9. März 1953

REDE DES GENOSSEN G. M. MALENKOW
REDE DES GENOSSEN L. P. BERIA
REDE DES GENOSSEN W. M. MOLOTOW

DEM GEDENKEN J. W. STALINS

Alexander FADEJEW: Es lebe und siege die Sache Stalins!
Michail SCHOLOCHOW: Lebewohl, Vater!
Nikolai TICHONOW: Lebenspendender Genius
Alexander KORNEJTSCHUK: Der große Freund des ukrainischen Volkes
Wanda WASILEWSKA: Tiefe und ewige Liebe
Leonid LEONOW: Ein Wort des Abschieds
Vilis LACIS: Das Banner Stalins halten starke Hände
August JAKOBSON: Der Feind wird uns nicht überrumpeln
Abdullah KACHHAR: Die Sonne kann nicht ausgelöscht werden
Galina NIKOLAJEWA: Ohne zu erschlaffen, ohne zu wanken
Alexander TWARDOWSKI: Unsre Stütze — die Partei
Boris GORBATOW: Sein Werk ist in zuverlässigen Händen

DIE SCHRIFTSTELLER DER GANZEN WELT TRAUERN ÜBER DEN VERLUST IHRES GROSSEN FREUNDES

kleio

de gedachten van het Sovjet volk en de gehele progressieve mensheid.'

11 maart 1953

(Uit een rede van Malenkov)

'Vaarwel onze leraar en leider onze geliefde vriend onze geliefde kameraad: Stalin! Voorwaarts langs het pad om de triomf te completeren van de grote zaak van Lenin en Stalin!'

13 maart 1953 (koppen uit het gehele nummer)

'DE NAAM STALIN ZAL EEUWIG BLIJVEN LEVEN'

'EEN GROTE LEIDER DER WETENSCHAP'

'STALIN ZAL ALTIJD IN ONS HART BLIJVEN LEVEN'

'STALIN DE VAANDELDRAGER VAN DE VREDE'

'MOSKOUSE FABRIEKSSARBEIDERS ROUWEN'

'VERDRIET ONDER ARBEIDERS IN LENINGRAD'

18 maart 1953

'Het grootste genie van onze tijd, Kameeraad Stalin, groot leraar van de communistische wereldbeweging en wapenbroeder van de onsterfelijke Lenin, is van ons vertrokken voor altijd.'

Stalin brengt zijn stem uit bij de verkiezingen van 12 december 1937 (uit: Staline par l'image).

Stalin bekijkt de nieuwe ZIS-101 in het Kremlin (uit: Staline par l'image).

De harde lijn van Jacques de Kadt

Dik Verkuil

De invulling die Jacques de Kadt gaf aan het begrip socialisme en de internationale politieke toestand in de jaren dertig leidden ertoe dat zijn interesse voor de USSR tijdelijk verdween. Maar na de Tweede Wereldoorlog riep hij op tot een harde houding van het democratische Westen tegen de Sovjet-Unie. Hierin werd hij op den duur een roepende in de woestijn. Dit was hem al eens eerder overkomen. In het begin van de jaren dertig was zijn mening over Rusland ook totaal anders dan die van zijn omgeving geworden. Hierover ging het eerste artikel van Dik Verkuil afgedrukt in KLEIO nr. 10, december 1985 (p. 8 e.v.).

Toen De Kadt in 1935 zijn boek *Van Tsarisme tot Stalinisme* voltooid had, was hij in een politiek vacuüm beland. Het links-marxistisch milieu was hij ontgroeid; de andere politieke stromingen waren hem te bekrompen en vooral veel te nationaal georiënteerd. Politiek was voor De Kadt altijd nauw verbonden geweest met de strijd om de wereldheerschappij. Behalve het leninisme waren er echter in Nederland geen bewegingen met wereldpolitieke aspiraties. Daarom richtte hij zich op de ontwikkeling van een nieuw soort wetenschappelijk socialisme. Hiertoe had hij al in 1934 het maandblad *De Nieuwe Kern* opgericht. Dit tijdschrift bleef tot mei 1940 bestaan. Het had nooit meer dan 300 lezers.

Een realistisch socialisme

De Kadts kritiek op het marxisme ging een heel andere richting uit, dan in die jaren gebruikelijk was. Volgens mensen als Banning en Henriëtte Roland Holst was het marxisme veel te hard en te rationalistisch. Naar De Kadts mening was het nog lang niet hard en rationalistisch genoeg.

Het was onvoldoende realistisch en berustte op illusies over de arbeidersklasse.

De arbeiders kregen in het marxisme de rol van het uitverkoren volk toebedeeld. Daar echter het proletariaat geoccupeerd was met materiële problemen, was het marxisme ontaard in vulgair materialisme. Bovendien hadden de marxistische illusies ertoe geleid dat de socialisten de problemen van democratie en dictatuur onvoldoende overdacht hadden. Ze geloofden ten onrechte dat de heerschappij van de arbeidersklasse zonder meer tot een hoger soort van democratie zou leiden.

Het realistische socialisme dat De Kadt voorstond, had zijn uitgangspunt in de erkenning dat het socialisme voorlopig nog slechts een zaak van enkele moedige, critische, intelligente en zuivere mensen kon zijn. Eerste voorwaarde voor de ontwikkeling van het socialisme was dat het in staat was nieuwe wetenschappelijke inzichten te integreren. Daartoe was een grote openheid van geest vereist.

De doelstellingen van het socialisme omschreef De Kadt als vrijheid, welvaart en beschaving. De mens moest zo veel mogelijk zijn potenties tot ontplooiing kunnen brengen. Hij moest van de goede gaven der aarde kunnen genieten en op een redelijke en waardige wijze met zijn medemensen om kunnen gaan.

De Kadts omschrijving van het socialisme impliceerde drie dingen. In de eerste plaats deed zij de gang naar het socialisme zien als een geleidelijk in plaats van een revolutionair proces. Dit bracht vervolgens met zich mee dat overal reeds een deel van de socialistische doelstellingen verwezenlijkt was. En tenslotte verbond zij de verdere verwezenlijking van het socialisme onlosmakelijk met de politieke democratie.

Gedurende zijn Nieuwe Kern-periode ging De Kadt de tegenstelling tussen democratie en dictatuur als beslissend zien in plaats van die tussen kapitalisme en socialisme. In 1935 constateerde hij nog slechts dat in de kapitalistische landen veel meer socialisme was dan in de Sovjet-Unie. In 1939 stelde hij, in zijn boek *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*, dat de politieke democratie zelfs de quintessens van het socialisme was. Alleen door de parlementaire democratie konden de machten der aarde gecontroleerd worden. Slechts de democratie opende, 'voorzover enige regeling dit kan doen, de weg voor het tot gelding komen van capaciteit, talent en genie'.¹ Hierdoor zou een ordening van het leven ontstaan, 'die ongetwijfeld niet volmaakt zal zijn, maar die dan ook voortdurend aangevochten en gewijzigd kan worden'.² De dictatuur beschouwde hij als bij uitstek barbaars. Onder de totalitaire dictatuur van het fascisme zouden niet alleen fysiek mensen gedood worden, maar ook, en vooral, geestelijk. 'Onder het fascisme', stelde De Kadt, 'leeft niemand meer; er zijn dan nog slechts heersende beesten en hoorzaamende beesten'.³

Een nieuwe orde

De accentverschuiving in De Kadts standpunt hing samen met de dreiging van het fascisme. De Sovjet-Unie raakte hierbij op de achtergrond. Voor de stalinistische showprocessen, die door veel intellectuelen met verbijstering gevolgd werden, had De Kadt nauwelijks belangstelling. Ze vormden

kleio

nummer 1/87
pagina's 12 en 13

Jacques de Kadt, op de omslag van het februari-nummer 1978.

voor hem de aanleiding voor een sneer naar de linkse intellectuelen die zo lang zand in de ogen hadden gehad.

Niet op het achterlijke en zwakke Rusland, doch op het dreigende fascisme, richtte De Kadt de aandacht in deze jaren. Het was hem al heel vroeg (in 1935) duidelijk, dat Hitler uit was op de wereldheerschappij en dat de democratische wereld eerst in vrede kon leven als het fascisme vernietigd was.

In dit verband pleitte De Kadt voor een democratische interventie onder leiding van de sterkste democratische natie, Amerika. Na de interventie zou het tot een nieuwe democratische orde moeten komen om verdere ontsporingen te voorkomen. In die

nieuwe orde dichtte De Kadt Amerika de hoofdrol toe. Amerika zou in beginsel door overleg de wereld moeten ordenen, maar indien nodig, moest het met het zelfbeschikkingsrecht der volkeren breken en bereid zijn eenzijdig te interveniëren. Als het ging om de acceptatie van de vrijheidsgezinde westerse cultuur, kon er *'geen andere keus dan die tussen onderwerping of vernietiging zijn'*.⁴

De Kadt was er hierbij geen voorstander van de dwang in de eerste plaats met militaire middelen uit te oefenen. In de meeste gevallen, en daarbij rekende hij ook Rusland, zouden economische maatregelen voldoende zijn. De nieuwe orde zou namelijk

niet alleen een *politieke*, maar ook een *economische* orde moeten zijn, een grote, goed georganiseerde markt, waarvan de lidstaten grote voordelen zouden hebben en de andere landen uitgesloten zouden zijn.

Met dit program ging De Kadt vol optimisme de tweede wereldoorlog in. Zijn optimisme werd zelfs gevoed door het non-agressiepact. Dat beschouwde hij als 'een geluk, waarop we niet hadden durven rekenen'. Stalin had hierdoor zijn socialistische masker afgerukt en zou vanaf nu niet meer kunnen *'beletten, dat men hem in de gaten gekregen heeft, en dat men het stalinisme zal behandelen als een gevaar'*.⁵

Rusland en wij

Jacques de Kadt, jood en antifascist, heeft de tweede wereldoorlog overleefd. Hoewel hij op 14 mei 1940 nog eenzaam, somber en met cyaankalipillen op zak in zijn woning in Haarlem zat, was hij op de avond van dezelfde dag aan de Duitsers ontsnapt, doordat hij via relaties van zijn broer een overtocht naar Engeland gekregen had. Maar vandaar vertrok hij naar Nederlands-Indië, waar hij de oorlog in een jappenkamp doorbracht.

Na de bevrijding werd hij lid van de PvdA. Deze partij kwam in voldoende mate overeen met zijn voorstelling van een nieuwe socialistische beweging. Ze had gebroken met haar proletarische verleden en ze hechtte veel sterker dan de SDAP aan een krachtige internationale oriëntatie. Daarbij kon De Kadt binnen de partij rekenen op steun voor zijn denkbeelden, daar ook geestverwanten lid waren geworden. Hun aantal was bovendien groter dan voorheen. Gedurende de oorlog was *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* voor velen een bron van inspiratie geworden. Onder meer Joop den Uyl had er zijn bekering tot het socialisme aan te danken. Toch behoorde De Kadt aanvankelijk tot de heftigste opposanten tegen het partijbeleid. Het internationalisme van de PvdA ging hem nog lang niet ver genoeg. Vooral de bekrompen opstelling van de PvdA-bewindslieden in het conflict met Indonesië irriteerde hem. Naar zijn mening moest in het belang van een democratische wereldontwikkeling gebroken worden met het kolonialisme en moesten de schaarse militaire middelen ingezet worden tegen de Russische dreiging.

In de afweer daarvan schoot aanvankelijk niet alleen Nederland, maar ook Amerika tekort. Het was voor De Kadt dan ook een opluchting toen in 1947 de Truman-dctrine gelanceerd werd. Om deze in Nederland te propageren, publiceerde hij het boekje *Rusland en Wij*. Hierin stelde hij dat de overwinningen in de tweede wereldoor-

log de ideologische verblindende en het verlangen naar wereldheerschappij bij de Russen hadden doen toenemen. Omdat de Russen beseften dat een gewapend conflict met Amerika op een nederlaag zou uitlopen, was er weliswaar geen directe oorlogsdreiging, maar iedere verzwakking van het westen zou hen brutaler en veeleisender maken. Daarom pleitte De Kadt voor een strenge containment-politiek.

Veel progressieven meenden dat de Russen slechts het hen beloofde cordon sanitaire legden. Voor De Kadt wees dit op een onstellende blindheid. Voor de veiligheid van de Sovjet-Unie was de creatie van totalitaire dictaturen volstrekt overbodig. Bovendien ging er voor haar geen enkele dreiging van het westen uit. De Amerikanen waren juist altijd veel te welwillend tegen hen geweest. De Amerikaanse politiek werd nu pas hard, nu bleek dat met de Russen niet te werken viel.

Het Koreaanse voorbeeld

In de volgende jaren beoordeelde De Kadt de ontwikkelingen in de wereldpolitiek als gunstig. In een snelle opeenvolging van dramatische gebeurtenissen werd de Sovjet-Unie voor de democratische landen tot gemeenschappelijke vijand. De Kadts eigen partij, die aanvankelijk nog een verzoenende politiek bepleit had, werd tot een van de fanatiekste voorvechters van een anticommunistische politiek.

De Kadts gezag in die partij bereikte zijn hoogtepunt, toen de communisten Zuid-Korea binnenvielen en de Russen voor het eerst een atoombom tot ontploffing brachten. Er werd een speciaal partijcongres over deze problematiek georganiseerd met De Kadt als enige spreker. Daarnaast subsidieerde de partij het boek *De Consequenties van Korea*, dat De Kadt erover schreef. Het boek was volgens de partijleiding zo belangrijk, dat het alle leden de prospectus ervan toezond.

De Consequenties van Korea is een fraai voorbeeld van de militarisering van het denken in de eerste helft van de jaren vijftig. Het was volgens De Kadt een levensnoodzaak de komende jaren alle energie te richten op de opbouw van het militaire apparaat. 'Vijftig divisies', zoals zowel de eerste als de laatste woorden van het boek luiden, waren er volgens hem nodig om de veiligheid van Europa te garanderen.

Tientallen pagina's gingen over de mogelijkheden en belemmeringen om tot een dergelijke militaire opbouw te komen. Volgens De Kadt zou een verhoging van de produktiviteit deze zonder verlaging van de koopkracht mogelijk maken. Maar dan moesten wel de communisten, die de produktie

voortdurend trachtten te saboteren, hard aangepakt worden, want veel communisten maskeerden zich als progressieve democraten in allerlei linkse organisaties die afbreuk deden aan de westerse weerbaarheid. De Europese landen konden een voorbeeld nemen aan Korea, waar de aanpak van het communisme zo voortvarend ter hand was genomen, dat zelfs de pacifistische sociaaldemocratische partij er verboden was. Volgens De Kadt zou het 'in een land als Nederland voldoende zijn om 5 à 10.000 communisten in arbeidskampen onder te brengen om de bedrijfsrust te verzekeren en de nationale productie op te voeren'.⁶

De Derde Wereld

In *De Consequenties* verscheen ook een thema dat later nog vaak in De Kadts geschriften zou terugkeren, de politiek ten aanzien van de derde wereld. De Kadt had weinig op met het antiwesters nationalisme van de arme landen. Het koloniale tijdperk was voorbij en het nationalisme had er nu alleen nog een demagogische functie. Het nationalistisch extremisme vergrootte de chaos in die landen en maakte ze zo rijp voor het communisme.

Daarover was De Kadt overigens erg nuchter. De derde wereldlanden zouden de Sovjet-Unie maar een blok aan het been zijn. De Russen konden hun eigen bevolking al nauwelijks van voedsel voorzien, laat staan die van de arme landen. De Kadt vond dan ook, zoals hij het later in een debat met Tinbergen stelde, 'dat we het leuren met economische hulp volkomen moeten staken'.⁷

Als de derde wereldlanden zich in samenwerking met het westen wilden ontwikkelen en bereid waren zich bij de democratische en anticommunistische landen aan te slui-

kleio

ten, dan moesten ze de meest genereuze steun ontvangen. Hadden ze die bereidheid niet, dan mochten ze van De Kadt van Stalins menslievendheid gebruik maken.

De Kadt had hier de containment-politiek verlaten. De grens met het oostblok was volgens hem te groot en te onbetrouwbaar om in zijn geheel te verdedigen. Daarom moest een offensieve strategie ontwikkeld worden, waarbij de Russen wisten dat ze op een tegenaanval konden rekenen als ze een van de gebieden van het westers bondgenootschap zouden aanvallen.

Door al deze radicale koude oorlogsretoriek, is *De Consequenties* door critici als een reactionair boek beschouwd. Toch stond het progressieve ideaal van de democratische statenbond ook nu duidelijk centraal. Weliswaar, waarschuwde De Kadt, was de nood van het westen zo hoog, dat het voorlopig moest samenwerken met dictators als Franco, maar de democratische statenbond bleef 'een doel, waartoe het thans bestaande bondgenootschap op den duur zich zou kunnen ontwikkelen'.

Het politieke middel dat De Kadt aangaf was dan ook grotendeels hetzelfde gebleven. Hij paste het nu toe op de derde wereldlanden. Maar ook tegen de Sovjet-Unie predikte hij, in tegenstelling tot wat velen later meenden, nooit de oorlog.⁸ Als de Russen maar wilden beginnen met interne democratisering en normalisering van hun internationale betrekkingen, dan zouden ook voor hen de vleespotten van het westen open gezet moeten worden. Daarom was het noodzakelijk de Russische politiek nauwgezet te volgen.

De nieuwe managers

De publieke opinie verbindt de liberalisering van het Russische regiem met de geheime rede van Chroesjtow op het twintigste congres van de CPSU. Maar De Kadt meende al veel eerder een versoepeling waar te nemen. Reeds de val van de tweede man Zhdjanow (1949) en diens vervanging door Malenkow, beschouwde De Kadt als het begin van een mogelijke democratisering.

Zhdjanow was een ideologisch puritein die er na 1945 voor zorgde dat de laatste restjes 'burgerlijke' cultuur uit Rusland verdwenen. Bovendien bepleitte hij, in de overtuiging dat het kapitalisme op zijn laatste benen liep, een oorlog tegen het westen. Daarom interpreteerde De Kadt zijn verdwijning als een enorm succes voor de Amerikaanse politiek.

In het commentaar dat hij op deze gebeurtenis gaf, legde hij uit hoe naar zijn mening de Russische samenleving verder gekneed kon worden: 'Als in de loop der jaren blijkt dat de weg van de oorlog voortdurend risikanter wordt, d.w.z. als de bewapening van

het Westen in kracht toeneemt, en geen Russische inspanning, noch westelijke verdeeldheid en westelijke verslapping, een oorlogskans aan Rusland biedt (...) dan komt Malenkow voor de noodzaak een verdere beslissing te nemen. De interne spanningen zullen toenemen. Ook zal de heersende klasse van het leven willen genieten, zonder angst. En dit alles betekent: verlangen naar normalisatie in de verhoudingen tot het Westen en normalisatie der interne verhoudingen. Het ogenblik voor de werkelijke vrede met het Westen en van de langzame vermindering der terreur in het Russische gebied, wat weer wil zeggen van de toenemende invloed van steeds grotere groepen van het Russische volk op de regering, van de gang naar een interne democratie, is dan aangebroken'.⁹

Direct na Stalins dood zag De Kadt zich in zijn optimisme bevestigd. De erediens voor de Grote Zoon van het Russische volk was mager en in de buitenlandse politiek lieten zijn erfgenamen verzoenende geluiden horen. Dit maakte De Kadt zo enthousiast, dat hij de opkomst van een nieuwe groep binnen de Russische heersende klasse meende waar te nemen. Hij constateerde een snelle opkomst van een nieuw type managers, die in tegenstelling tot de typische partijbureaucraten, werkelijk bijdroegen aan het productieproces. Rusland begon met zijn 'managerial revolution'. De ontwikkeling van de Russische economie begon te leiden tot een type maatschappij dat altijd al De Kadts ideaal was geweest, 'een maatschappij waartoe men toegelaten wordt op grond van bekwaamheid en geschiktheid voor het handhaven en uitoefenen van gezag, en niet langer op grond van het hanteren der steeds verwarder wordende marxistisch-leninistische formules'.¹⁰

De managers zouden zich in hun verlangen naar efficiëntie in toenemende mate gehinderd zien door de parasieten van de partijbureaucratie en zouden voor de noodzaak komen te staan die te verwijderen.

Zo waren er twee tendensen, die naar rust en die naar efficiëntie, die het stalinisme begonnen te ondermijnen. Maar, waarschuwde De Kadt, deze ontwikkeling stond nog slechts aan het begin. Er zouden nog vele jaren van harde westerse politiek nodig zijn, om haar verder te voeren.

De witte vlag

Die jaren van consequente hardheid zijn echter niet gekomen. Vanaf 1956 begonnen in het westen degenen die een verzoenende politiek tegenover de Sovjet-Unie voorstonden aan kracht te winnen. De oorzaak hiervan was in de eerste plaats de officiële destalinisatie, zoals die door Chroesjtow geproclameerd werd. Verder speelde

de ontwikkeling van de waterstofbom, die de vernietiging van de mensheid mogelijk maakte, een rol. En tenslotte begon de problematiek van de arme landen, gepolitiseerd in de zogenaamde noord-zuid tegenstelling, in de actualiteit te komen.

Al deze ontwikkelingen schatte De Kadt anders in dan de overheersende stromingen in de politiek. De noord-zuid tegenstelling was voor hem een schijnprobleem, de zware kernwapens kondigden volgens hem het tijdperk aan, waarin grote oorlogen onmogelijk waren en de wereldschokkende rede van Chroesjtow achtte hij niet meer dan een manoeuvre om de werkelijke vernieuwende krachten in de Russische maatschappij de wind uit de zeilen te nemen.¹¹

Doordat De Kadt niet met de politieke pagaaaien mee wilde gaan, viel hij terug in het isolement waaruit hij gekomen was. Nu de westerse politiek in zijn ogen te verzoenend was geworden, constateerde hij dat het vernieuwingsproces in de Sovjet-Unie stagneerde. Met de economische steun die dat land van het westen kreeg, slaagde het er volgens hem in het ancien régime in stand te houden en de westerse macht te ondermijnen. Zo groef het westen zijn eigen graf. De Sovjets dwongen voortdurend concessies af met hun slimme politiek. Door afwisselend te lokken met ontwapeningsvoorstellen en te dreigen met agressie, wisten ze, meende De Kadt, het paniekerige, domme publiek te bespelen. Omdat de reacties van het publiek gepaard gingen met een volstrekt passieve houding van de politieke leiders, kalfde de macht van het westen steeds meer af. In het begin van de jaren '70 was het zo ver, dat De Kadt het westen nog tien jaar gaf, voor het vrijwillig de witte vlag kon gaan hijsen.

De Kadt was een verbitterd man geworden. De PvdA had hij verlaten, weggejaagd door nieuw links, dat, teruggrijpend op een versleten radicalisme waar De Kadt zelf een half mensenleven terug mee gebroken had, bewees dat de mensheid uit de geschiedenis niet leert.

Ook buiten de sociaal-democratie kon De Kadt geen onderdak vinden. Te dom, te slap, te zelfzuchtig – dat was het dictum waar alle politici en politieke partijen voortaan onder vielen. De renaissance van het westers bewustzijn is te laat gekomen om door De Kadt publiekelijk becommentarieerd te worden.

Samenvattend

Jacques de Kadt is vooral bekend geworden als anticommunist.

Inderdaad heeft de strijd tegen de Sovjet-Unie voor hem na 1945 de hoogste prioriteit gehad. Toch is het een misvatting in hem in de eerste plaats een communisten-

vreter te zien. Achter zijn tirades tegen het communisme stak altijd zijn ideaal van een 'vrije wereld voor vrije mensen'.

In het interbellum had hij uiteengezet hoe de weg naar de vrije wereld bewandeld zou kunnen worden. De vernietiging van de totalitaire dreiging stond daarbij als eerste op het program. Aanvankelijk plaatste hij zich daarmee duidelijk in het linkse kamp. Maar toen het nationaal-socialisme weggevaagd was en de sociaal-democratie de bestrijding van het communisme steeds lager op haar prioriteitenlijstje zette, kreeg De Kadt een reactionair etiket opgeplakt. Ten onrechte. Want na 1950 is zijn standpunt gelijk gebleven en vertoont ook de wereldpolitieke constellatie een opvallende continuïteit. Het waren de anderen die hun uitgangspunten herzien hadden. De Kadt werd door hen daarbij niet begrepen.

Noten

1. Jacques de Kadt, *Het Fascisme en de Nieuwe Vrijheid*, Amsterdam 1981 (derde druk), 264.
2. Ibidem.
3. Jacques de Kadt, 'Vrede of rede?', in: *De Nieuwe Kern* 5, (1939), 164.
4. Jacques de Kadt, *Het Fascisme*, 338.
5. Jacques de Kadt, 'Rusland en het Westen', in: *De Nieuwe Kern* 6 (1939), 4.
6. Jacques de Kadt, *De Consequenties van Korea. Een Pleidooi voor Vrede door Kracht*, Amsterdam 1950, 244.
7. Jacques de Kadt, 'Hulp: Hoe, Wanneer, aan Wie?', in: *Beweringen en Bewijzen*, Amsterdam 1965.
8. Bijvoorbeeld Igor Cornelissen in: *Vrij Nederland*, 12-2-1977 en 19-2-1977.
9. Jacques de Kadt, *Pogrom Praag-Moscou*, Amsterdam 1965.
10. Jacques de Kadt, 'Na Stalins dood. Vrede of manoeuvre?', in: *Beweringen en Bewijzen*.
11. Hoewel deze opvatting tegen de heersende opinie ingaat, wordt ze gesteund door de wetenschappelijke koffiedikkijkerij hierover. Zie hiervoor het artikel van Martin van den Heuvel in *Kleio* 1986/6.

In gesprek met Tonny Vos-Dahmen von Buchholz

Cees van der Kooij, Ingrid Sjouken

Wie een lijst van Nederlandstalige historische kinderboeken bekijkt, komt meermalen de naam Tonny Vos-Dahmen von Buchholz tegen. Door haar onderwerpkeuze en door haar produktie is zij momenteel te beschouwen als de 'leading lady' in dit genre in Nederland. Trouwens, niet alleen daar, haar boeken zijn in verschillende talen vertaald. Meerdere zijn er bekroond. Reden om haar op te zoeken.

In het hierna volgende artikel doen de auteurs verslag van een gesprek wat zij met haar hadden over haar werk.

G.J. Schutte nam in 1974 bij zijn proefschrift *De Nederlandse patriotten en de koloniën* de volgende stelling op: 'Jeugdliteratuur is veelal bepalend voor het beeld van het verleden.'

Voor ieder, die zich met geschiedenisonderwijs bezighoudt, is dit een prikkelende stelling: niet het geschiedenisonderwijs maar jeugdliteratuur bepaalt het beeld dat kinderen van het verleden hebben.

Zo'n prikkelende stelling kun je als leraar basisonderwijs of als docent geschiedenis naast je neerleggen. Je kunt ook gaan onderzoeken, wat het bijzondere aan historische jeugdliteratuur is. De kans is dan groot, dat je al snel door het genre geboeid raakt en je in je lessen steeds meer gebruik gaat maken van historische jeugdboeken als hulpmiddelen.

Vanuit de hoek van het geschiedenisonderwijs is er een groeiende aandacht voor historische jeugdliteratuur. In de tweedelige editie van *Geschiedenis op school* werd een apart hoofdstuk gewijd aan historische (jeugd)literatuur.¹ In de Onderwijskundige Brochure Reeks verscheen onder de titel '*Verhalen over vroeger*' een deel, dat helemaal gewijd is aan historische jeugdliteratuur als hulpmiddel voor het geschiedenisonderwijs.² Ook in *Kleio* verschenen bijdragen over dit onderwerp.³

Tonny Vos-Dahmen von Buchholz

In een modern gedeelte van Wijk bij Duurstede – overigens een gedeelte met straatnamen als Frankenweg, Karolingerweg, Birka en Rorik – woont Tonny Vos-Dahmen von Buchholz. Zij heeft een ruime werkkamer. Bij binnenkomst valt direct de rij originele tekeningen voor de omslagen van haar boeken op. De andere wand hangt vol met oorkondes van bekroningen en prij-

kleio

nummer 1/87
pagina's 16 en 17

Tonny Vos-Dahmen von Buchholz (foto: Hans Dirksen)

zen, die ze voor haar boeken ontvangen heeft.

Tonny Dahmen von Buchholz werd in 1923 in Den Haag geboren. Zij ging naar de HBS en volgde na haar eindexamen een secretaresse-opleiding. Ze kreeg een baan bij de Haagse krant *De nieuwe Nederlander*. Zij deed er journalistiek werk – onder meer de vrouwenrubriek – en was secretaresse van de eindredactie.

Zij trouwde en kreeg twee kinderen. Door de gebondenheid aan huis zette ze zich aan het vertalen van boeken, zowel voor volwassenen als voor kinderen. Vanaf 1948 heeft ze zo'n 65 boeken vertaald. Dit aantal neemt nog steeds toe. Voor de afwisseling vertaalt ze tussen het schrijven van haar eigen boeken door nog steeds werk van anderen.

Tonny Vos is een enthousiast amateur-archeologe. Ze is lid van de Archeologische Werkgemeenschap. Vanuit haar huis in Vlaardingen had ze uitzicht op de opgravingen, die daar in 1958 plaatsvonden. Sterker nog: ze was zelf actief betrokken bij de opgravingen. Hier ligt het startpunt voor haar eigen schrijverschap. Ze schreef het verhaal *Divico*, dat zich afspeelt in een IJzer-tijdnederzetting omstreeks 200 voor Christus. Het werd in 1964 uitgegeven.

Daarna verschenen met grote regelmaat nieuwe boeken. Niet alleen historische, maar ook verhalen, die door de schrijfster zelf als 'triviaal' getypeerd worden, maar dan wel in de betekenis van 'alledaags'.⁴ Titels als *De tweeling en het Dolmen-mysterie* (1966) en *Spookt het bij Loch Ness?* zijn daar voorbeelden van.

Op de vraag voor wie ze schrijft heeft ze niet zo'n duidelijk antwoord. Ze acht haar boeken geschikt als jeugdboeken, ofwel boeken voor kinderen boven de tien. Haar uitgever prijst haar boeken aan 'voor oudere jeugd'.

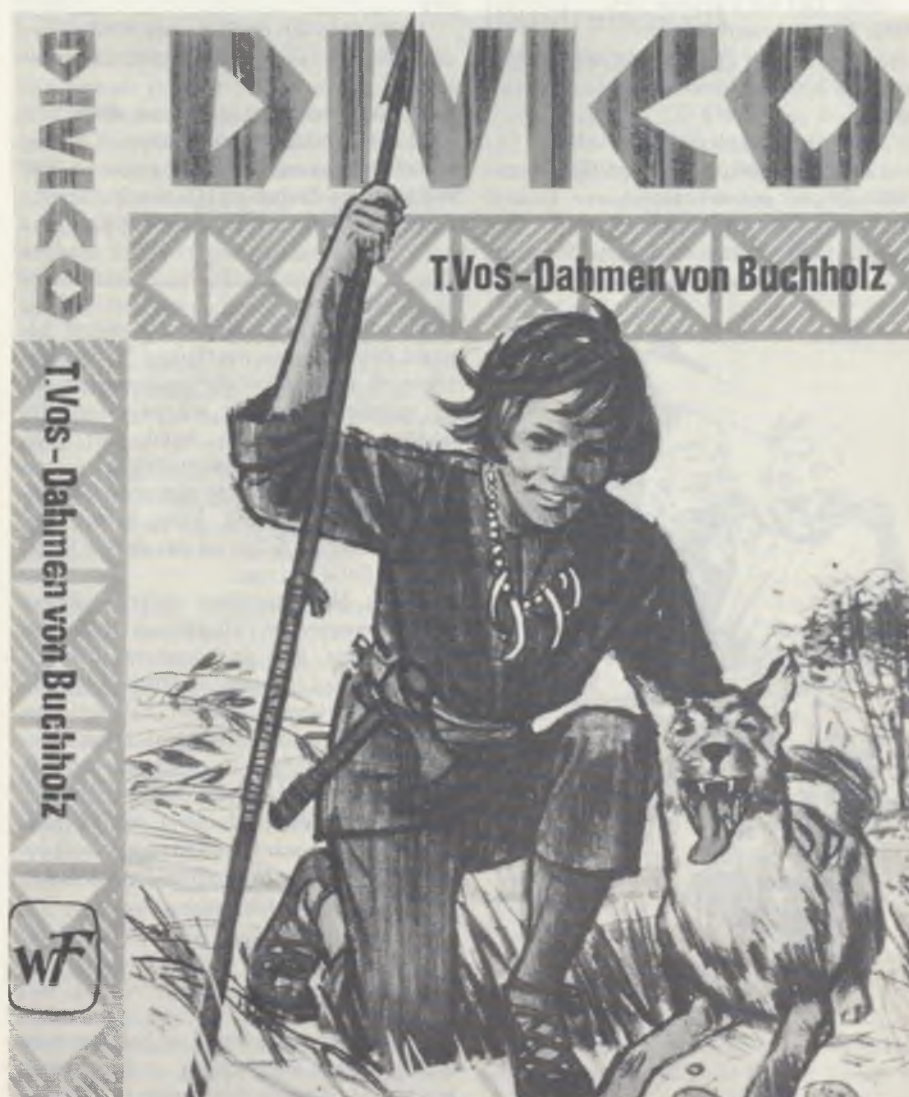
Historische onderwerpen

Op de vraag waarom ze over historische onderwerpen schrijft komt Tonny Vos – teruggaand in haar herinneringen – uit bij een geschiedenisleraar, die goed vertellen kon. Daardoor wil ze altijd op zoek naar het verhaal achter een voorwerp. Dit uitgangspunt, in combinatie met haar reislust, is goed terug te vinden in haar boeken, zelfs in haar 'triviale'. Overblijfselen uit het verleden in het heden spelen vrijwel altijd een rol.

Ze heeft lang geaarzeld voordat ze zelf met het schrijven van boeken begon. Wat had

ze aan de boekproductie toe te voegen? In principe wilde ze niet ergens over schrijven, waar anderen al over gepubliceerd hadden. Haar belangstelling voor opgravingen deed haar beseffen, dat juist op het gebied van archeologie goed gedocumenteerde literatuur ontbrak. Haar eerste historische jeugdboek kwam voort uit de opgravingen in Vlaardingen.

Sindsdien schreef ze boeken, die in verschillende tijden spelen: een drietal Vikingenboeken, een boek over de strijd van de Guanches, de bewoners van Tenerife, tegen de Spanjaarden aan het einde van de vijftiende eeuw, een Inka-verhaal uit diezelfde tijd, een boek over de vuursteenmijnwerkers in Zuid-Limburg (3800 v.Chr.), een verhaal over de handelscontacten in Europa en in het Middellandse Zeegebied omstreeks 1500 v.Chr. en een boek, waarin de vendetta op Corsica centraal staat. Daarnaast publiceerde ze in 1983 het boek *Van rendierjager tot roofridder*, bestaande uit vijftien korte verhalen, die een idee geven van het dagelijks leven van de oude steentijd tot en met de middeleeuwen.

Divico, Tonny Vos' eerste historische jeugdboek (1964).

BIBLIOGRAFISCHE GEGEVENS

1964: *Divico, een verhaal uit de oertijd van ons land*
over een ijzertijd nederzetting in de buurt van Vlaardingen (200 v.Chr.).
B: 1972: Prijs van de Haagse Kinderjury
V: 1976: Der junge Wiking (Du)
1974: *Arenden vliegen alleen*
over een Noormannenzoon, die een handelspost sticht op één van de Kanaaleilanden (9e eeuw).
B: 1975: Zilveren Griffel
1975: Prijs van de Leidse Kinderjury
V: 1979: Adler fliegen allein (Du)
1976: *De nieuwe vrijheid*
over kolonisatie van IJsland vanuit Scandinavië (eind 9e eeuw).
B: 1978: Premio Europeo di Letteratura Giovanile 'Provincia di Trento'
V: 1979: Drachenschiff Richtung Island (Du)
1984: Olif die Vichingo (It)
1978: *Het recht van de ander*
over de strijd van de Guanches op Tenerife tegen de binnenvallende Spanjaarden (15e eeuw).
V: 1982: Der Spruch des Zahori (Du)
1985: A la sombra del drago (Sp)
1980: *De geur van de macchia*
over de vendetta op Corsica.
B: 1984: Leserattenpreis des zweiten deut-

schen Fernsehens
V: 1984: Der Duft von wildem Lavendel (Du)
1986: Duft af vild lavendel (De)
1982: *De gouden pucarina*
over een Quechua-jongen uit de Andes t.t.v. Inka Tupac Yupangui (15e eeuw).
V: 1984: Im reich der vier Winde (Du)
in 1987 zal een Spaanse editie verschijnen.
1983: *Van rendierjager tot roofridder*
verhalen over het dagelijks leven (van oude steentijd tot en met de middeleeuwen).
B: 1984: Zilveren Griffel
V: 1986: Vom Rentierjäger zum Raubritter (Du)
1984: *Het monster van de vuursteenmijn*
over vuursteendelvers in Zuid-Limburg (3800 v.Chr.).
V: 1985: Die Feuersteinkinder (Du)
1985: *Spookt 't bij Loch Ness?*
een avonturenverhaal met informatie over de onderzoekingen in Loch Ness.
B: 1986: Prijs van de Bilthovense Kinderjury
1986: Prijs van de Oudorpse Kinderjury
1986: Prijs van de Langendijkse Kinderjury
V: In 1987 verschijnt een Duitse editie
1986: *Het land achter de horizon*
over handelscontacten in Europa en het Middellandse Zeegebied (1500 v.Chr.).
V: 1987: Die Reise zum Horizont (Du)

reis naar Latijns-Amerika. In het boek *Het land achter de horizon* combineerde ze indrukken van reizen naar Engeland, Corsica, Kreta en Egypte. Als schrijfster heeft ze voor haar boeken die reizen nodig, al was het alleen maar voor de sfeer, de 'couleur locale'.⁵

Startpunt voor een verhaal kan een ontmoeting op zo'n reis zijn: met mensen, met museumstukken of met opgravingen. Een voorbeeld daarvan is *Het land achter de horizon*. In het nawoord stelt de schrijfster, dat ze lang geleden een artikel gelezen had over het kralensnoer van Exloo uit ongeveer 1500 v.Chr. 'Ik was er even door getroffen, daarna vergat ik het hele halssnoer. Tientallen jaren later dook het op in m'n herinnering... Het snoer trok me aan. Op een sombere herfstdag stond ik dan in het museum in Assen voor de vitrine met het legendarische halssnoer. Mijn eerste reactie was er een van teleurstelling... Ondanks mijn aanvankelijke teleurstelling liet het snoer me niet meer los. Ik piekerde over de mensen die de kralen hadden bijeengevoegd, over de afstanden die ze daarvoor hadden moeten afleggen.'⁶

Het eindresultaat was een boek over de handelsbetrekkingen tussen Cornwall, (het latere) Marseille, Scandinavië, Kreta en Egypte.

Tonny Vos kiest eerst een bepaalde periode uit de geschiedenis. Literatuurstudie over die periode, in combinatie met reizen, bepaalt uiteindelijk het verhaal. Haar belangrijkste uitgangspunt is dat alle feiten moeten kloppen. Dat betekent een zeer grondige literatuurstudie en contacten met allerlei wetenschappers. Herhaaldelijk klopt ze voor advies aan bij de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in Amersfoort. Voor haar nieuwste boek kreeg ze inzage in een destijds nog ongepubliceerde studie over prehistorische tinwinning van R.D. Penhallurick, assistent-curator van het 'Royal Institution of Cornwall'. Een door haar onopgemerkt gebleven historisch foutje in één van haar korte verhalen zit haar dan ook vreselijk dwars. Uit die eis, dat alle gegevens moeten kloppen, komen ook de literatuuropgaven voort, die achterin de boeken van Tonny Vos staan. Zulke opgaven zijn in jeugdboeken over het algemeen hoogst ongebruikelijk.

Tijdens de speurtocht naar de feiten ontstaan ideeën over het fictionele deel van het boek. De feiten krijgen geleidelijk een plaats in een verhaal. Rond de tinkralen uit Cornwall, het barnsteen uit het Oostzeegebied, de faïence-kralen uit Egypte ontstond het verhaal *Het land achter de horizon*. Niet een boek met één, maar met vijf hoofdpersonen. De zoon van een Cornwallse tindelver, Eri-Magogg, reist met een zoon van een Zuidfranse handelaar Nanno

De keuze van de onderwerpen wordt bepaald door datgene wat Tonny Vos zelf interessant vindt. Over die onderwerpen wil ze vertellen, daarover wil ze informatie doorgeven. Van haar hand zijn geen sprookjes of science fiction-verhalen te verwachten. Al haar boeken zijn ontstaan vanuit zakelijke gegevens. Voor Tonny Vos zijn er eerst de feiten en pas daarna voegt ze er de fictie aan toe.

Duidelijk blijkt uit haar onderwerpkeuze een voorkeur voor culturen uit de pre- en protohistorie. Met de komst van het verschijsel stad – de agrarisch-stedelijke maatschappijvorm – wordt het verleden voor haar al minder interessant. De geschiedenis vanaf grofweg de zestiende eeuw is door het overheersen van oorlog en geweld voor Tonny Vos beduidend minder aantrekkelijk. Het schrijven van een vervolg op *Van rendierjager tot roofridder* lokt haar dan ook helemaal niet aan.

Feit en fictie

Tonny Vos-Dahmen von Buchholz kan niet over gebieden schrijven als ze er zelf niet geweest is. Zo was haar boek *De gouden pucarina* onmogelijk geweest zonder een

kleio

Tonny Vos Dahmen von Buchholz Het land achter de horizon

Het land achter de horizon (1986).

naar Azila (Marseille). Daar ontmoeten zij de Scandinavische barnsteenkoopman Vismantas. De Kretensische schipper Asterion brengt het drietal naar Kreta. Daar koopt Eri-Magogg de Egyptische slavin Isis vrij. Zij blijkt de dochter uit een aanzienlijke familie te zijn. Eri-Magogg, Nanno en Asterion brengen haar terug naar Thebe. In ieder hoofdstuk staat één persoon centraal. Deze vertelt het verhaal in de tegenwoordige tijd. Op deze manier maakt de schrijfster waar wat ze in haar nawoord stelt: *'Geschiedenis is pas dan interessant, als je kunt vergelijken wat er op een bepaald tijdstip in verschillende gebieden gebeurde.'*⁷

De boeken, die over de prehistorie gaan, zitten met problemen wat betreft de namen van personen, plaatsen en gebieden. Hoe heette Marseille in 1500 voor Christus? Na lange studie werd gekozen voor Azila. De Rhône werd vanwege het gele slib de gele rivier. Iemand, die als uitgangspunt heeft dat alles moet kloppen, is ook ten aanzien van het fictie-gedeelte niet snel tevreden. Voor namen doet de schrijfster regelmatig een beroep op het Instituut voor Naamkunde, maar ook daar kunnen ze haar niet altijd helpen. Hoe kom je aan een verantwoorde naam voor een Scandinavische barnsteenkoopman in 1500 voor Christus? Tonny Vos kreeg het advies om de man Simantas te noemen. Zij twijfelde aan die naam omdat die haar teveel verwant leek met de naam Simon. Een deskundige bevestigde haar vermoeden en adviseerde haar Vismantas, de naam, die uiteindelijk in *Het land achter de horizon* voorkomt.

Thematiek

In de boeken van Tonny Vos is steeds sprake van algemeen-menselijke thematiek, iets wat van alle tijden kan zijn. De schrijfster heeft duidelijk meer affiniteit met het individu dan met de massa. Dit is allereerst verhaalstechnisch te verklaren: voor een verhaal heb je individuen nodig. Maar het zit dieper. Het heeft ook en misschien wel vooral te maken met de opvattingen van de schrijfster over de relatie tussen individu en groep. Zo is – in haar eigen woorden – het centrale thema van *De Wiking van Walacra*: *'Men moet een mens beoordelen als mens en niet als onderdeel van een groep. In ieder conflict komen er aan beide zijden goede en kwade elementen voor; ieder mens dient zijn eigen verantwoording te dragen en overeenkomstig zijn eigen geweten te handelen.'*

Dit thema komt terug in *Arenden vliegen alleen*. In *De gouden pucarina* wordt aan deze thematiek nog toegevoegd, dat een mens in zijn leven altijd een tweede kans krijgt.

Naast de benadrukking van het individu zijn ook de gemeenschap en het geboorteland thematisch belangrijk. In *Het monster van de vuursteenmijn* wordt duidelijk, dat bij de vuursteenmijnwerkers ieder in de gemeenschap een eigen plaats krijgt 'overeenkomstig zijn aanleg en geaardheid'. Verbondenheid met het geboorteland komt naar voren in *Het land achter de horizon*, waarin alle hoofdpersonen uiteindelijk toch weer hun eigen woonplaats opzoeken.

Andere thematische trefwoorden in het werk van Tonny Vos zijn vrijheid en beschaving. In *De nieuwe vrijheid* stelt ze vrijheid voor als een leven in zelfgekozen orde. Eerbied voor het recht van de ander, voor de schrijfster de hoogste vorm van beschaving, staat op een indringende wijze centraal in *Het recht van de ander*.

Een steeds weer terugkerend thema is ten slotte nog het bovennatuurlijke. De religieuze opvattingen in prehistorische samenlevingen krijgen uitgebreid aandacht.

Plaatsing in ruimte en tijd

Vanuit haar standpunt, dat ze via haar boeken en lezers informatie door wil geven is het belangrijk, dat vrijwel altijd geografische kaarten in haar boeken opgenomen zijn. In *Het land achter de horizon* een kaart van Europa, in *De geur van de macchia* een kaart van Corsica, ja zelfs in *Spookt het bij Loch Ness?* een kaart van Schotland. Deze kaarten werden vervaardigd door haar man Frits Vos. Ze maken de

plaatsing van het verhaal in de ruimte zeer goed mogelijk.

Naast deze plaatsing in de ruimte is voor historische jeugdboeken plaatsing in de tijd een belangrijk criterium. Juist op dit punt heeft Tonny Vos een standpunt, dat duidelijk afwijkt van wat in het geschiedenisonderwijs gebruikelijk is. In *Verhalen over vroeger* is als eis voor historische jeugdboeken geformuleerd, dat de lezer zo snel mogelijk te weten moet kunnen komen in welke tijd het verhaal speelt.⁸ In de verhalen van Tonny Vos komen echter vrijwel geen tijdsaanduidingen voor. Zo komt de lezer van *Het land achter de horizon* eerst exacte tijdsgegevens tegen in het nawoord. Voor de verdediging van deze keus gaat de schrijfster uit van kinderen: *'Kinderen houden niet van jaartallen'*. Een niet erg overtuigend argument om lezers tot aan het eind van het verhaal in het onzekere te laten over de tijd, waarin het verhaal zich afspeelt!

Illustraties en beeldvorming

Vanaf haar boek *De Wiking van Walacra* in 1971 werkt Tonny Vos samen met de illustrator Reint de Jonge. Voor haar in Nederland verschenen boeken is maar één keer van die samenwerking afgeweken: Wouter Hoogendijk illustreerde de verhalen in *Van rendierjager tot roofridder*.

Een illustratie van Reint de Jonge voor *De nieuwe vrijheid*.

In zijn boek *Aspekten van historische jeugdlektuur* formuleerde Robert Baccarne de volgende criteria voor illustraties bij historische verhalen: *'De goede illustratie in*

een historisch verhaal moet net als de tekst zoveel mogelijk aspecten uitbeelden: spanning – geheimzinnigheid – historische informatie – realiteitszin en waarachtige historiciteit – psychologisch fijne karaktertekening – humor – engagement.⁹

De illustraties van De Jonge bestaan veelal uit snelle lijntekeningen. Hoewel de schrijfster de opdrachten voor de tekeningen formuleert, voldoen ze maar ten dele aan Baccarne's criteria. Sterk generaliserend zijn het tekeningen die zowel informatief als esthetisch te kort schieten. Dit in tegenstelling tot de fijnzinnige tekeningen van Hoogendijk. Vanzelfsprekend is esthetiek een kwestie van smaak. Volgens Tonny Vos hebben kinderen een duidelijke voorkeur voor de tekeningen van De Jonge en volwassenen voor die van Hoogendijk...

opdracht krijgen een boek te lezen en daarover verslag uit te brengen of dat slechts naar aanleiding van de les de leerlingen op een boek geattendeerd worden in de hoop dat ze het uit zichzelf gaan lezen.

Vol trots laat de schrijfster 'boeken' zien, die door kinderen naar aanleiding van haar verhalen gemaakt zijn. Dank zij een grote inzet van de onderwijsgevende overigens.

Goede herinneringen heeft ze aan het werken met het verhaal *De edelsmid van Dorestad* op een school met vooral Turkse kinderen in het Arnhemse Spijkerkwartier. Het begin van het verhaal werd voorgelezen, waarna de kinderen aan het denken gezet werden. Er volgden gesprekken, het invullen van rijkelijk geïllustreerde werkbladen en expressieve activiteiten. Ter afsluiting kwam de schrijfster het verhaal zelf afmaken.

Plannen voor de toekomst

Tonny Vos zit nog vol ideeën voor nieuwe boeken. Momenteel is ze bezig met de voorbereiding van een boek over Ierland in de IJzertijd. De oriëntatie ter plekke heeft reeds plaatsgevonden. Nu is ze bezig met literatuurstudie. Begrijpelijkwijls wil ze verder nog niets over het verhaal loslaten. Gezien de energieke inzet van de schrijfster (én van de uitgever) zullen we geen jaren op dit nieuwe boek hoeven te wachten.

Noten

1. L.G. Dalhuizen e.a., *Geschiedenis op school. Werkvormen en media*. Wolters-Noordhoff, Groningen 1983, deel 2, hoofdstuk 16.
2. Cees van der Kooij, *Verhalen over vroeger*. Zwijssen, Tilburg 1985², OBR. nr. 303.
3. Bijvoorbeeld: *Kleio*, 21e jg., nr. 11 (1980), *Kleio-Didactica* 'Jeugdliteratuur, je moet maar durven'. *Kleio*, 23e jg., nr. 7 (1982). De Tweede Wereldoorlog en het boek. *Kleio*, 25e jg., nr. 6 (1984), *Geschiedenis en jeugdliteratuur*.
4. Tonny Vos-Dahmen von Buchholz, Het grote triviaal-taboe. In: *Bzzlletin*, nr. 59 (1978), blz. 14-15.
5. Tonny Vos-Dahmen von Buchholz, *Het land achter de horizon*. Sijthoff, Amsterdam 1986, achterzijde omslag.
6. Zie noot 5, blz. 150.
7. Zie noot 5, blz. 151.
8. Zie noot 2, paragraaf 2.5 (blz. 45 e.v.).
9. R. Baccarne, Aspecten van de historische jeugdlektuur. *Refleks*, jaargang 1977-1978, nr. 3, blz. 10.
10. Een verslag van deze studieweek is te vinden in *KONTAKT-CONTACT*, een speciaalnummer van 'Mensch en kind' van oktober 1986.

N.B. Citaten zonder bronvermelding zijn afkomstig uit het gesprek of uit ongepubliceerde notities van de schrijfster.

Een illustratie van Wouter Hoogendijk voor Van rendierjager tot roofridder.

Overigens is de schrijfster door gesprekken met jeugdige lezers (14-17 jaar) tijdens een studieweek over jeugdliteratuur in het Westduitse plaatsje Remscheid aan het twijfelen geraakt over de noodzaak om haar boeken te illustreren.¹⁰ De vraag of ze door het opnemen van deze getekende illustraties haar lezers niet onderschat door ze te kinderachtig te benaderen houdt haar momenteel erg bezig. Als ze zou besluiten om ze weg te laten zou ze niet de eerste zijn. Ook in de boeken van Thea Beckman komen geen tekenillustraties voor.

Bruikbaarheid voor het onderwijs

Tonny Vos heeft een duidelijke mening over het nut van haar boeken voor het geschiedenisonderwijs: 'Je kunt altijd met de boeken werken.'

Ze voegt daar snel aan toe, dat ze verbaasd én teleurgesteld is over het feit dat zo weinig onderwijsgevend gebruik van haar boeken maken. Of inderdaad haar boeken als hulpmiddel een plaats in het onderwijs krijgen, hangt af van de onderwijsgevende. Die moet om de bruikbaarheid vast te stellen wel eerst de boeken zelf lezen. Pas daarna kan bepaald worden of er tijdens de les uit voorgelezen kan worden (en wat), of bepaalde passages als tekst in de les gebruikt kunnen worden, of leerlingen de

kleio

Historisch Perspectief

J.G. van der Land

Een geschiedenisleerboek voor het Christelijk Onderwijs. In 1984 verscheen bij uitgeverij De Vuurbaak te Barneveld het eerste deel van *Historisch Perspectief*, geschreven door J. Knigge, docent geschiedenis aan het Gomar College te Groningen. In 1985 verscheen het tweede deel. Het eerste deel bestrijkt, na een korte schets van de voorgeschiedenis, de periode vanaf het uitbreken van de eerste wereldoorlog (1914) tot het einde van de tweede wereldoorlog (1945). Het tweede deel begint met een hoofdstuk over Nederland tijdens de tweede wereldoorlog en gaat verder over de periode van 1945 tot heden.

J. Knigge, *Historisch Perspectief, Wereldgeschiedenis van de 20e eeuw.*

Deel I: 1900–1945

Deel II: 1945–heden

Uitgeverij De Vuurbaak, Groningen, prijs per deel ca. f 40,—

Naast de vele geschiedenisleerboeken die de laatste jaren op de markt kwamen, verscheen enige tijd geleden een uitgave, geschreven vanuit een christelijke visie op de geschiedenis. Dat maakt dit boek feitelijk uniek in deze tijd.

Bovendien is het boek nogal bijzonder, omdat het (nog) geen deel uitmaakt van een complete methode voor de gehele geschiedenis, maar bestaat uit 2 delen waarin alleen de periode 1914-heden behandeld wordt.

Indeling

In het eerste hoofdstuk van deel I geeft de schrijver enkele hoofdlijnen aan van de geestelijke ondergrond van de nieuwste geschiedenis. Hij maakt duidelijk hoe de twintigste eeuw met name door catastrofale gebeurtenissen als de eerste wereldoorlog en de economische wereldcrisis (1929-1938), geestelijk gezien, gekenmerkt kan worden als de periode van de 'crisis der zekerheden': twijfel over de mens, het politieke stelsel (anti-parlementaire stromingen), de zin van het leven (existentialisme), de Europese superioriteit en de techniek.

Deze toenemende twijfel heeft er toe geleid dat het christelijk geloof op grote schaal verworpen werd. In het vacuüm van de daardoor ontstane onzekerheid boden de totalitaire ideologieën als pseudo-religies de vertwijfelde massa's nieuwe 'zekerheden'. Aan deze totalitaire ideologieën: communisme, fascisme en nationaal-socialisme wordt in volgende hoofdstukken dan ook ruime aandacht besteed (respectievelijk 28, 20 en 32 pagina's).

In het tweede hoofdstuk wordt de eerste wereldoorlog uitvoerig behandeld. In totaal samen met de teksten 40 pagina's. Gezien

de inhoud van het eindexamenprogramma lijkt me dit gedeelte te omvangrijk. Daarna volgen 2 hoofdstukken (3 en 4) over respectievelijk het fascisme in Italië en het nationaal-socialisme in Duitsland. Pas in hoofdstuk 7 volgt een behandeling van het communisme en de Sovjet-Unie. Beter geweest zou zijn als hoofdstuk 7 geplaatst was vóór de hoofdstukken over fascisme en nationaal-socialisme, zoals ook in de meeste grote handboeken voor geschiedenis gebeurt. Immers het aan de macht komen van het communisme in Rusland (1917) vond plaats voor de machtsgreep van de fascistten in Italië (1922) en die van de nationaal-socialisten in Duitsland (1933). Bovendien kunnen fascisme en nationaal-socialisme voor een deel gezien worden als reacties op de toenemende invloed van het internationale communisme.

Enkele voorbeelden:

De vorming van Volksfronten in verschillende landen sinds 1935 gebeurde op de aanbeveling van de Communistische Internationale. In Spanje leidde dit tot een overwinning van het Volksfront, wat weer een fascistisch getinte militaire staatsgreep als reactie had in 1936. Een en ander leidde tot het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog. De Volksfront-tactiek kan duidelijk gemaakt worden als eerst het communisme behandeld is. De internationale samenhang van de Spaanse Burgeroorlog (besproken op pagina 81 en 83) wordt begrijpelijker als eerst Stalin en de Sovjet-Unie behandeld zijn. Dat laatste gebeurt pas vanaf pagina 195. Als eerst Stalin en zijn internationale politiek behandeld is, kan de lezer beter begrijpen welke rol de communisten in Duitsland in opdracht van Stalin hebben gespeeld bij de ondergang van de Weimar Republiek.

Het ontstaan van de economische wereld-

crisis in 1929 en de geschiedenis van de Verenigde Staten na 1918 (hoofdstuk 8) kan beter aan de orde komen voordat de opkomst van het nationaal-socialisme (hoofdstuk 4) behandeld wordt, omdat zonder inzicht in de crisis het massaal overgaan sinds 1930 van een groot deel van het conservatief-burgerlijke electoraat in Duitsland naar de NSDAP niet verklaard kan worden.

Uitvoerig (33 pagina's) komt in hoofdstuk 6 de geschiedenis van Nederland tussen de beide wereldoorlogen aan de orde. Bij het behandelen van de opkomst van de NSB wordt in tegenstelling tot vrijwel alle andere schoolboeken ook aandacht besteed aan de rol van de kerken in de strijd tegen de NSB. In hoofdstuk 9 worden belangrijke ontwikkelingen in Azië in de periode tussen de beide wereldoorlogen behandeld. Hoofdstuk 10 is gewijd aan de tweede wereldoorlog (23 pagina's).

Dit hoofdstuk had ten koste van dat over de eerste wereldoorlog wel iets uitvoeriger gekund. In dit hoofdstuk komt de historische visie van de schrijver ook tot uiting. De kansen die Hitler kreeg om zijn agressieplannen tot uitvoering te brengen worden terecht verklaard vanuit de oorlogsangst in Engeland en Frankrijk en de zwakte van de Volkenbond. De moord op de 5.000 Poolse officieren in de bossen van Katyn (pagina 257) wordt door de schrijver toegeschreven aan de Sovjet-Unie, die deze misdaad nog altijd in de schoenen schuift van de Duitsers.

Deel II

Het tweede deel begint met een behandeling van bezet Nederland, waarbij ook weer aandacht geschonken wordt aan het kerke-

De christelijke geschiedbeschouwing verwerpt het „gesloten wereldbeeld” en gaat uit van het geopenbaarde bijbelse wereldbeeld. In dit *theocentrische wereldbeeld* staat God aan het begin van de geschiedenis.

Hij is de schepper van de wereld. Hij treedt handelend op in de geschiedenis en voert zijn heilsplan uit.

De geschiedenis van de mens vertoont geen evolutie, maar degeneratie: de mens, naar Gods beeld eens volmaakt geschapen (Gen. 1), pleegde revolutie tegen zijn schepper. Deze historische zondeval bracht Gods vloek over de hele scheppingsstructuur. De mens werd verduisterd van verstand en verdorven van aard (Rom. 3:11v. en 5:12). De zonde bracht ziekte en dood, geweld en uitbuiting in de wereld. De mens werd een hater van God en van zijn naaste. De aarde werd nu het werkterrein van de satan en zijn afvallige engelen, de demonen, de onzichtbare geestelijke machten van het kwaad (Ef. 2:2, 6:12). De satan en zijn dienaren doen zich echter voor als engelen van het licht om zodoende de mensen te verleiden en hun tegenrijk te vestigen (2 Kor. 11:14, 15).

Het zijn deze kwade geestelijke machten die de mens steeds weer inspireren tot *zelfverlossing*, tot ideeën van menselijke vooruitgang en aards geluk. Deze machten zijn de oorsprong van de pseudo-religies die de mensheid in een zee van lijden hebben gedompeld. De ideologieën van de Franse revolutie, van het nationalisme, van het nationaal-socialisme en het communisme, leidden tot de vernietiging van tientallen miljoenen mensenlevens. De ideologie was de motor van alle moderne revoluties.

Het bijbelse wereldbeeld is echter een *open wereldbeeld*: God liet de wereld na de zondeval niet blijvend over aan de macht van de satan. Al direct na de zondeval kondigde hij de verlossing aan en de ondergang van het rijk van satan. Het zaad van de vrouw zou het slangenzaad vermorzelen en Gods Rijk herstellen (Gen. 3:15). De hele geschiedenis staat in het teken van dit verlossingsplan (Ef. 1:10). De zin van de geschiedenis ligt in de verlossing door Jezus Christus. Zijn komst op aarde als Gods Zoon en zijn verzoenend lijden vormen het centrum van de geschiedenis. Door het verlossingswerk van Christus kan de aarde weer gaan beantwoorden aan haar oorspronkelijke bestemming als spiegelbeeld van Gods heerlijkheid. Door Christus' werk is Gods vloek over de schepping teniet gedaan en de macht van de zonde verbroken. Christus vestigt zijn heerschappij door zijn Geest en zijn Woord. Zijn Geest vernieuwt het menselijk hart: zijn Woord verkondigt heil voor wie hem erkent, maar onheil en oordeel voor wie hem verwerpt. In de geschiedenis worden daarom zegen en vloek openbaar. Christus vergadert zijn onderdanen van alle tijden en alle plaatsen door middel van zijn kerk. De kerk moet de verlossing door Christus en zijn koningschap verkondigen en gestalte geven aan barmhartigheid en naastenliefde (Mat. 25:31-46). De geschiedenis vindt haar einde en hoogste vervulling in de wederkomst van Christus en het ontstaan van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waar volmaakte vrede en gerechtigheid heersen (Op. 21:1). De geschiedenis is niet een proces van menselijke vooruitgang of evolutie, maar een voortgang naar het einddoel (Heb. 12:1).

De wereld is het historische krachtenveld van zichtbare en onzichtbare machten, die strijden om het bezit van de mens. Het is de strijd tussen het overwinnende Rijk van God en dat van de satan. De mens is als een verantwoordelijk wezen in deze strijd mede-arbeider of instrument. Het handelen van de mens wordt ten diepste bepaald door zijn beginselen of ideeën, die voortkomen uit geloof of ongeloof (1 Joh. 4:1-6). De geschiedenis heeft daarom geen materiële, maar een *geestelijke* onderbouw (= *historisch idealisme*).

partijen in ons land. Ook de toenemende gezags- en normencrisis en de oorzaken daarvan worden besproken. Wie een overzicht wil hebben van de recente politieke geschiedenis van ons land vindt die op de pagina's 139-145 waarbij geëindigd wordt met het besluit van 1 juni 1984 over de plaatsing van 48 kruisraketten.

Hoofdstuk 7 is gewijd aan de crisishaard Midden-Oosten, waarbij de positie van Israël veel aandacht krijgt. Hoofdstuk 8 gaat voor een groot deel over communistisch China, waarbij o.a. het conflict met de Sovjet-Unie en de culturele revolutie aan de orde komen. De dekolonisatie en de Derde Wereld worden behandeld in hoofdstuk 9, waarbij ook de geschiedenis van Zuid-Afrika aan de orde komt. Dit gedeelte is helaas niet bijgewerkt, zodat een visie van de schrijver op de recente ontwikkelingen in Zuid-Afrika ontbreekt. Er zijn wel enige verdiepingsteksten over de apartheidspolitiek opgenomen in het boek. Daarbij horen vragen die de leerlingen nopen om een eigen oordeel te geven over het apartheidsbeleid.

In hoofdstuk 9 worden bij het behandelen van de dekolonisatie ook de problemen van de jonge staten in de Derde Wereld behandeld. De oorzaken van het falen van de westerse democratie in de meeste van deze staten worden uiteengezet.

Hoofdstuk 10 met als titel Internationale Samenwerking, gaat over de Verenigde Naties. In dit verband besteedt de schrijver enige aandacht aan vroegere plannen voor internationale eenheid en samenwerking, waarmee men dacht de problemen van oorlog en armoede voorgoed te kunnen oplossen. Knigge wijst er op dat vrede en gerechtigheid niet bereikt kunnen worden door middel van een humanistisch eenheidsstreven, waarbij de mens en zijn normen centraal staan, maar alleen in aanvaarding van de bijbelse normen. De schrijver noemt in dit verband de Verenigde Naties het zoveelste bewijs van mislukking van het humanistisch vredesideaal, en hij stelt verder dat het ideaal van een verenigd Europa grotendeels strandde op de klippen van nationaal eigenbelang (pagina 259).

Deze onderwaardering van de Verenigde Naties en de Europese Economische Gemeenschap lijkt me wat te sterk uitgevallen, gezien het nut dat beide organisaties, ondanks tekortkomingen, toch hebben gehad. Natuurlijk is het niet zinvol om te hoog gespannen verwachtingen te koesteren over de rol van de Verenigde Naties in internationale conflicten. Anderzijds kan niet ontkend worden dat de V.N. in verschillende gevallen een nuttige rol gespeeld hebben ter voorkoming van escalatie van conflicten, bijvoorbeeld op Cyprus en bij de afscheidingspoging van Katanga van Zaïre. Over de kwestie Katanga schrijft Knigge overigens: *'Pas nadat troepen van de V.N.*

1,5 Het historisch perspectief (blz. 19).

lijk verzet.

Hoofdstuk 3 gaat over de Sovjet-Unie na 1945 en haar toenemende invloed in de wereld. De militaire inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan (1979) en de opvolging van Andropov (1984) worden nog genoemd. De doelstelling van het Sovjet-communisme: wereldoverheersing, wordt met diverse citaten van Sovjet-leiders duidelijk gemaakt (pagina 81 t/m 83). Ook de militaristische indoctrinatie van de Sovjet-jeugd wordt goed belicht (pagina 86/87).

Hoofdstuk 4 is getiteld: de Verenigde Staten als bolwerk van de democratie. Hierin worden o.a. de Cuba-crisis en de Vietnamoorlog behandeld.

Hoofdstuk 5 gaat over Nederland van 1945 tot heden en geeft o.a. een beeld van het samengaan en ontstaan van verschillende

kleio

nummer 1/87
pagina's 22 en 23

de regering hulp verleenden, werd de orde enigszins hersteld' (pagina 243).

Knigge schrijft ook over verschillende V.N.-organen, o.a. over het Internationale Gerechtshof (pagina 261). Dit heeft met zijn uitspraken in verschillende gevallen internationale conflicten kunnen bezweren. Ook organen als FAO, UNCTAD en IMF vervullen een nuttige functie.

Vormgeving en opmaak

Op de rechter pagina's wordt een doorlopend verhaal geboden, waarbij de hoofdstukken aangegeven worden. In de rechter kolom (1/3 van de pagina) op de rechter pagina's, staan talloze foto's en kleine teksten met vragen erbij. Vooral uit deze vragen blijkt dat het beoordelen van historische ontwikkelingen niet waardevrij gebeuren kan. In de vragen wordt uitgenodigd tot het bepalen van een eigen standpunt. Het antwoord hangt af van de visie die men heeft op de historische gebeurtenissen. Bij de afgedrukte fragmenten uit de dagbladen wordt niet vermeld uit welke bron geput is. Het is wel van belang uit welke krant een bericht of commentaar afkomstig is.

Het doorlopend verhaal wordt verlevendigd door vele teksten, bronnen, grafieken en statistieken die afgedrukt zijn op de linker pagina's. Nuttig is dat achterin deel II een uitvoerig trefwoordenregister van 5 pagina's voorkomt, waarbij verwezen wordt naar pagina's in één van de beide delen. Er is ook in ruime mate verdiepingsstof met vragen en opdrachten opgenomen, waardoor *Historisch Perspectief* op verschillende niveaus gebruikt kan worden.

Beoordeling

We willen onze waardering uitspreken voor het werk dat collega Knigge heeft moeten verrichten om deze uitgave ten dienste van het christelijk onderwijs mogelijk te maken. Er staan in de beide delen nog wel een aantal onjuistheden, waarvan we hierna enkele willen noemen:

Deel I:

pagina 45: 'Het Schlieffenplan uit 1905 hield in: ...'

Deze zin kan tot het misverstand leiden dat het Schlieffenplan uit 1905 dateert. Dit plan dateert echter al uit 1892.

Het Schlieffenplan werd bij herhaling gewijzigd, bijvoorbeeld in 1898, en ook in 1905. In 1905 ging het alleen om een wijziging in het plan, met als doel de snelheid en gevechtskracht van de rechtervleugel van

het Duitse leger op te voeren. Daartoe nam Schlieffen een doortocht door Nederlands Limburg in het plan op.

pagina 75-77: over Mussolini: 'Gewond keerde hij van het front terug en richtte een eigen krant op, *Il Popolo d'Italia* geheten.'

Die krant richtte Mussolini al op in 1915, terwijl hij pas later in dienst ging en in 1917 gewond werd.

pagina 77: 'In 1921 vormde Mussolini zijn vechtorganisatie om tot een politieke partij: de Nationale Fascistische Partij, die slechts 6% van de parlementszetels verwierf.'

Bij de parlementsverkiezingen van mei 1921 behaalden de fascistische partij 7% van de stemmen. Er bestond toen nog geen fascistische partij. Pas in november 1921 werd de Nationale Fascistische Partij opgericht.

pagina 93: over de crisisjaren 1919-1923 in Duitsland:

'De communistische KPD, die de voortzetting van de Spartakusbund was...'

Het is niet juist om de KPD een voortzetting van de Spartakusbund te noemen. De KPD werd in 1919 opgericht, o.a. door aanhangers van de Spartakusbund. De meeste aanhangers van de Spartakusbund verlieten de KPD weer en vormden de KAPD. In 1920 behaalde de KPD slechts 4 zetels. In oktober 1920 sloot de meerderheid van de USPD (onafhankelijke socialistische partij) die in 1920 84 zetels in de Rijksdag behaalde zich aan bij de Komintern. Deze meerderheid verenigde zich met de KPD in december 1920. Daardoor behaalde de KPD bij de verkiezingen in 1924 62 zetels. De KPD bestond dus grotendeels uit aanhangers van de USPD.

pagina 93, over de conservatief-nationalisten wordt geschreven: 'Hun partij was de DNVP (= Duits-Nationale Volkspartij), geleid door de groot-industrieel Hugenberg.'

Hugenberg was in deze periode nog niet de leider van de DNVP. Pas na de grote verkiezingsnederlaag van de DNVP in 1928, waarvoor de oude leider Westarp verantwoordelijk gesteld werd, werd Hugenberg in oktober 1928 met een kleine meerderheid tot voorzitter van de DNVP gekozen,

pagina 99, over Hitler na de putsch in München in november 1923: 'Hij hoefde slechts 6 maanden uit te zitten in de comfortabele vesting Landsberg.'

Hitler heeft na zijn mislukte putsch in totaal ruim een jaar gevangen gezeten en zelfs na het vonnis van 1 april 1924 nog ruim 8½ maand.

pagina 129: 'Het tweede kabinet van MacDonald (1929-1931) steunde op een kleine Labourmeerderheid in het Lagerhuis.'

Dit is niet juist; Labour had toen 287 zetels, de Conservatieven 255 en de Liberalen 58. Er was dus geen Labourmeerderheid in het Lagerhuis.

pagina 137: over Frankrijk tussen de beide wereldoorlogen: 'De grootste fascistische partij werd de Croix de feu (= Vuurkruisers) ...'

Croix de feu was geen fascistische partij, maar een organisatie van ex-militairen die streefde naar versterking van gezag en orde en ook een para-militaire beweging organiseerde. Pas in 1936 ontstond in de kringen van Croix de feu een politieke partij die wel erg conservatief was, maar toch niet fascistisch genoemd kan worden: de PSF (Parti Social Français). Deze partij was tegen fascisme en communisme.

pagina 139: 'In 1938 kwam er een einde aan de Volksfrontperiode.'

De periode van het Volksfrontkabinet-Blum eindigde al in 1937.

pagina 151: over het partijenstelsel in Nederland en het kiesrecht: 'In 1887 werd het censuskiesrecht, de koppeling van het kiesrecht aan de belastingmaatstaf, uit de grondwet gelicht. Hierdoor steeg het kiezerskorps van 13% tot 28,5% van de mannelijke bevolking boven 25 jaar.'

Het censuskiesrecht werd in 1887 niet uit de grondwet gelicht. Het aantal kiezers verdubbelde door verlaging van de census. De grondwet van 1887 maakte het ook mogelijk dat naast census andere criteria mochten worden ingevoerd voor het verlenen van kiesrecht.

pagina 161: over Nederland na de Eerste Wereldoorlog. 'Toen de regering door een vlootwet (1923) onze marine wilde versterken, ...'

Het vlootwetsvoorstel van 1923 was niet bedoeld voor de Nederlandse vloot, maar voor de vloot in Ned.-Indië.

pagina 163: er wordt geschreven over een door ds. Kersten ingediende motie in 1925, ter opheffing van het Nederlands gezantschap bij het Vaticaan. Het ging echter om een amendement op de begroting van buitenlandse zaken.

We noemden een aantal onjuistheden in het eerste deel die hopelijk in een volgende druk van het boek verbeterd worden. Ook in het tweede deel staan nog een aantal onvolkomenheden die we achterwege laten om deze recensie niet te lang te laten worden.

Verlieslijst Internationale Brigades van de slag bij Jarama (1937)

Bataljon Andre Marty (Fransen)
Dombrowski (Polen en Hongaren)
Garibaldi (Italianen)
Britse bataljon
Thälmann (Duitsers, waarbij Hollanders)
Dimitroff (Balkan)
de zesde februari (Fransen en Belgen)
Edgar Andre (Duitsers en Oostenrijkers)
Abraham Lincoln (Amerikanen)
Commune van Parijs (Fransen, Belgen e.a.)
De veertiende brigade
Totaal

doden en gewonden
600 van de 1000
600 van de 1000
500 van de 1000
500 van de 600
450 van de 500
700 van de 800
700 van de 800
300 van de 500
350 van de 500
450 van de 500
400 van de 1500
5.550 doden en gewonden

(Uit: R. de Jong, Spaanse Burgeroorlog, 1963)

Guernica

„De wilde beesten die deze vliegtuigen bestuurden beschoten burgers die ze in de straten of buiten de stad zagen met hun mitrailleurs. Ze zaaiden dood en verderf onder de bevolking en tot de slachtoffers behoorden ook vrouwen, kinderen en oude mensen. Dat was de tragedie van Guernica, voor de waarheid waarvan ik, burgemeester van Guernica, volledig instaat.

Er waren in Guernica op die dag niet meer soldaten dan enkele maanden geleden; ze hadden de genegenheid van de bevolking verworven. Ze waren in die vreselijke uren de eersten, die de autoriteiten hulp verleenden. Het was niet onze militie die Guernica verwoest heeft, en als de eed van een christen en een Baskische *alcade* nog enige waarde heeft, zweer ik voor God en de wereld dat het Duitse vliegtuigen waren die onze geliefde stad bombardeerden en verwoestten, tot er niets van over was.

HIT AND MUSS ON THEIR AXIS

OPDRACHTEN EN VRAGEN:

- Maak duidelijk dat er aanvankelijk van een gespannen verhouding tussen Mussolini en Hitler sprake was.
- Die verhouding zou later zo verbeteren dat ze een bondgenootschap sloten. Noem de redenen waarom die betere verhouding tot stand kwam.
- De Britse tekenaar David Low gaf na de rede die Mussolini in september 1937 in Berlijn hield zijn gevoelens jegens beide dictators weer in een beeldverhaal.
 - Licht zijn oordeel toe.
 - De tekenaar gaf Mussolini een bepaalde rol. Ben je het met hem eens? Verklaar je antwoord.

(Opgave VWO examen 1980)

OPDRACHT:

Laat zien dat in Mussolini's buitenlandse politiek in de jaren dertig herkenbaar zijn:

- een historisch motief;
- een economisch motief;
- een ideologisch motief.

 Doe dat door van elk motief een verklarend voorbeeld te geven.

(Opgave VWO examen 1980)

OUR COMIC STRIP

1931: republikeinse oppositie wint verkiezingen. Spanje wordt republiek

Na 1931: tegenstelling links rechts groeit:

links =
socialisten
communisten
syndicalisten

links is verdeeld, de communisten besrijden vooral de syndicalisten

Ook fascisme komt op: de Falange (1933)

1935: Moskou verordent bundeling van links tegen fascisme - Volksfrontvorming

1936: Volksfrontregering, steunend op linkse republikeinen, socialisten, syndicalisten en communisten

1936-1939: Burgeroorlog Generaal Franco, gesteund door rechts, leidt militaire opstand. Na zijn overwinning is Franco de Caudillo van een rechts autoritair bewind (1939-1975)

Buitenlandse interventie:

1 Du. + It. steunen Franco met wapens en troepen (Guernica)

2 SU steunt Volksfrontregering (Internationale Brigades)

generale repetitie voor WO II

Engeland houdt zich aan het non interventieverdrag (van Eng. It. Du. Fr. SU)

WO II: Spanje neutraal Na 1975: democratisering onder Juan Carlos

Christelijke visie op de geschiedenis

Historisch Perspectief is geschreven vanuit een christelijke visie op de geschiedenis. In het eerste hoofdstuk van deel I wordt deze visie en de consequentie daarvan op het beschrijven van de geschiedenis uiteengezet. De schrijver gaat uit van de geloofsvooronderstelling op basis van de Bijbel dat de geschiedenis een onderdeel is van Gods heilplan ter verlossing van de mensheid, waarbij de wereld een krachtenveld is in de geestelijke strijd tussen de macht van het kwaad en de overwinnende kracht van het rijk van God.

De historische ontwikkeling van de mensheid dient geplaatst te worden tegen de achtergrond van de geestelijke stromingen en ideologieën die de ontwikkelingsgang van de geschiedenis van de mensheid beïnvloeden.

In het christelijk onderwijs dient geschiedsonderwijs deel uit te maken van de christelijke opvoeding. De docent moet over lesmateriaal beschikken waarin de

leerlingen toegerust worden tot het onderscheiden van de geestelijke stromingen en hun uitwerking. De leerlingen moeten geestelijk gewapend worden tegen ideologieën als nationaal-socialisme en communisme. De leerlingen dienen daartoe inzicht te krijgen in de oorzaken van het feit dat deze ideologieën hebben geleid tot massamoord op tegenstanders, zowel in Nationaal-Socialistisch Duitsland, de Sovjet-Unie als in communistisch China en Cambodja. In hoofdstuk 8 bijvoorbeeld wordt de allesbeheersende invloed van het maoïstisch communisme tijdens de Grote Sprong Voorwaarts en tijdens de culturele revolutie helder beschreven. Als gevolg van dit onderdrukkingssysteem werden miljoenen in dwangarbeidskampen opgesloten en honderdduizenden christenen genadeloos vervolgd.

Gedegen kennis van de oorzaken van deze ontwikkelingen kunnen ons behoeden voor de naïeve gedachte dat zoiets eenmaal gebeurd is en niet meer mogelijk zou zijn. Wie *Historisch Perspectief* goed bestudeerd heeft, kan allerlei demagogische leuzen en desinformatie beter doorzien. Daarom is

deze provincie bestond, evenals in *Baskenland*, een streven naar meer autonomie of zelfs afscheiding (*separatisme*).

Linkse republikeinse groeperingen die vernieuwing eisten, zoals liberalen en socialisten, behaalden in 1931 een stembusoverwinning. Koning *Alfons XIII* verliet het land en Spanje werd nu een democratische republiek. Er bleef echter voortdurende onrust heersen door de tegenstellingen tussen de anticlericale linkse en de zich nu bedreigd voelende rechtse partijen. Links was onderling weer verdeeld. Onder de industrie-arbeiders vond naast het socialisme het anarchistische *syndicalisme* veel aanhang. Deze stroming wilde door voortdurende acties, zoals stakingen, het arbeidersbestuur over de fabrieken afdwingen. De communisten, die slechts een kleine partij vormden, bestreden de syndicalisten. In 1933 ontstond de fascistische *Falange*, waarin de conservatieve groepen een bondgenoot tegen links gingen zien.

Tegenover rechts bundelden de linkse partijen hun krachten tenslotte in een *Volksfront*. Dit was een nieuwe tactiek, die Moskou in 1935 aan het internationale communisme voorschreef, om een fascistische machtsovername te voorkomen. In 1936 won dit Volksfront de verkiezingen en er werd een linkse regering gevormd, die steunde op liberale republikeinen, socialisten, syndicalisten en communisten.

Tegen deze wettige regering ontketenden enige generaals een militaire opstand, waarvan generaal *Franco* de leiding kreeg. De partij van Franco, de *nationalisten*, kreeg steun van legerofficiërs, geestelijken, grootgrondbezitters en de *Falange*. Er ontstond een zeer wrede *burgeroorlog* met 600.000 doden, die pas in 1939 eindigde met de val van de regeringsbolwerken Barcelona en Madrid (na een beleg van 29 maanden).

Franco, die zelf geen fascist was, vestigde als *Caudillo* (= leider) een autocratisch bewind en herstelde de privileges van kerk en adel. Voor protestanten bestond er nauwelijks enige godsdienstvrijheid. De *Falange* werd binnen het conservatieve regime ingekapseld.

De Spaanse Burgeroorlog wordt wel de „generale repetitie voor de Tweede Wereldoorlog” genoemd. Zij kreeg Europese betekenis door buitenlandse inmenging.

- Franco's nationalistenvingen steun van *Hitler* en *Mussolini*, die grote aantallen „vrijwilligers” stuurden. *Mussolini* zond 75.000 man, die de zegen van de paus ontvingen. *Hitler* stuurde ter oefening hele vliegtuigskaders. Het Duitse *Kondor*-legioen voerde met zijn nieuwe *Stuka's* een experimenteel luchtbombardement uit op het weerloze Baskische stadje *Guernica* (zie tekst 5).

- *Stalin* daarentegen steunde de Volksfrontregering met wapenleveranties en hij bevorderde de vorming van *Internationale Brigades*, waarin duizenden linkse vrijwilligers uit vele landen dienst namen. *Frankrijk*, dat ook een Volksfrontregering had, gaf heimelijk enige beperkte steun aan Madrid.

- Alleen *Engeland* hield zich aan het met Italië, Duitsland, Frankrijk en de Sowjet-Unie gesloten *non-interventieverdrag* van 1936. De Volkenbond kon niet anders dan machteloos toekijken.

Ondanks Italiaanse en Duitse druk op Franco zou Spanje in de Tweede Wereldoorlog afzijdig blijven. Pas na Franco's dood (1975) kwam onder koning *Juan Carlos* in Spanje een democratiseringsproces op gang.

Begrippen en termen

fascisme	leidersbeginsel
bureaucratie	fascies
mythe	fasci di combattimento
inflatie	Romeinse kwestie
pacifisme	concordaat
homogeen	corporatief stelsel
nationaal-socialisme	separatisme
volonté générale	anticlericalisme
organische staatsleer	syndicalisme
gelijkschakeling	volksfront
irrationalisme	non-interventie

25 Wat is anticlericalisme?

■ Door de nationalistenvin tot juli 1936 bezet gebied
 ■ Door de nationalistenvin tot maart 1937 bezet gebied
 ■ Door de nationalistenvin tot eind 1938 bezet gebied
 ■ Door de nationalistenvin tot maart 1939 bezet gebied

26 Waarom kan men de Spaanse Burgeroorlog een ideologische confrontatie op Europees niveau noemen?
 27 Waarom noemden Duitsland en Italië hun soldaten in Spanje „vrijwilligers“?
 28 Wat is een non-interventieverdrag?
 29 Waarom was de Volkenbond machteloos inzake de Spaanse Burgeroorlog?

30 Wie steunden de republikeinen en wie de nationalistenvin (zowel intern als extern)?
 31 Is het fascisme verleden tijd?
 32 Waarom is fascisme in strijd met de christelijke normen?

len in moeilijkheidsgraad, zodat in het Vwo op het werken met de teksten een zwaarder accent kan worden gelegd, terwijl in het Havo bepaalde teksten niet aan de orde worden gesteld.

Duidelijk is dat het boek ook didactisch gezien de toets der kritiek kan doorstaan.

Doelgroep

De beide delen van *Historisch Perspectief* zijn in de eerste plaats geschreven voor leerlingen van Havo en Atheneum die geschiedenis kiezen als eindexamenvak, maar ook anderen die zich willen verdiepen in de geschiedenis van deze eeuw en zo de achtergronden van het dagelijks nieuws beter willen leren begrijpen, hebben veel aan dit boek. Delen voor de voorafgaande periode die in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan de orde komt, ontbreken nog. Er bestaan concrete plannen voor het uitgeven van delen voor de periode tot 1914. Hopelijk worden deze plannen binnen niet al te lange tijd gerealiseerd, zodat een volledige geschiedenismethode, geschreven vanuit een christelijke visie beschikbaar is.

Als het christelijk voortgezet onderwijs de huidige 2 delen over de 20e eeuw op grote schaal voor het eindexamenprogramma gaat invoeren, zal dat de uitgever ongetwijfeld stimuleren om vaart te zetten achter het verschijnen van delen voor de onderbouw.

Reactie van de auteur

Allereerst wil ik mijn waardering uiten voor het feit dat de redactie van Kleio auteurs van schoolboeken gelegenheid biedt te reageren op recensies.

Het ontwerpen en schrijven van een geschiedenismethode is een erg langdurige en zeer arbeidsintensieve aangelegenheid. Ondergetekende was er jarenlang zoet mee. Een recensie vloeit doorgaans heel wat vlotter uit de pen. Soms lijken auteurs als een soort aangeschoten wild daarin zodanig te worden gevild dat je zou denken dat er niets goeds over hun produkt te vertellen valt. Dit lot blijft Historisch Perspectief gelukkig bespaard. In het meeste van wat de recensent opmerkt kan ik mij goed vinden. Ik beperk mij dan ook tot enige kanttekeningen en aanvullingen.

a. Dat H.P. de periode 1914–heden behandelt na een korte schets van de voorgeschiedenis, is een niet geheel juiste weergave.

een geschiedenismethode die de ogen wil openen voor de ideologische achtergronden van het historisch proces van groot belang.

Didactische doelstellingen

Opzet van *Historisch Perspectief* is de leerlingen kennis, inzicht, vaardigheden en belangstelling bij te brengen.

De kennis staat centraal in het doorlopende geschiedenisverhaal op de rechter pagina's. Inzicht staat centraal bij de lesvragen die ook op die rechter pagina's zijn afgedrukt. Reproductieve vragen zijn zoveel mogelijk vermeden.

Verdieping van het inzicht en het aanleren van vaardigheden staan centraal bij de tekstvragen en opdrachten bij de teksten. Deze teksten met directe bronnen zijn gegroepeerd rond bepaalde thema's, zodat de mogelijkheid bestaat om verschillende standpunten te vergelijken en te evalueren. De belangrijkste vaardigheden die door

middel van de tekstvragen en -opdrachten beoefend worden, zijn:

- toepassing van verworven kennis in andere samenhangen;
- analyse en ordening in onderdelen en het kunnen leggen van verbanden ertussen;
- synthese en samenvatting van relevante kenmerken;
- inleving in motieven en handelingen, en plaatsing ervan in het verband van hun tijd;
- evaluatie, waar nodig vanuit bijbelse normen;
- kritisch hanteren van historische hulpmiddelen;
- het formuleren van eigen conclusies op vraagstellingen van reproducerende, beschrijvende, vergelijkende en verklarende aard.

Met belangstelling word bedoeld de ontwikkeling van een historische attitude, waarbij de leerling bepaalde activiteiten gaat ontplooiën, zoals het lezen van boeken en kranten en het verzamelen van knipsels.

De teksten in *Historisch Perspectief* verschillen

Alle onderwerpen in deel I worden ingeleid met een paragraaf 'Oriëntatie', waarin steeds vanuit de 18e en/of 19e eeuw een aanloop in grote lijnen wordt geschetst. Dit gebeurt om kennisleemten te overbruggen, bijvoorbeeld bij Havo-leerlingen die instromen zonder geschiedenis in hun voorgaande pakket. Het sluit bovendien aan bij de nieuwe trend om vóór 1917 terug te grijpen.

b. Wat betreft de volgorde van bepaalde hoofdstukken zou men inderdaad, chronologisch gezien, de Sowjet-Unie vóór het fascisme/nationaal-socialisme moeten behandelen. Toch heb ik hier in de praktijk altijd moeite mee gehad. Fascisme en nationaal-socialisme sluiten immers zo goed aan bij de afloop van WO I, Versailles en de ontreding die de oorlog (ook geestelijk) te weeg bracht. Bovendien bleef de geïsoleerde SU voorlopig buiten de Europese politiek. Dit geldt overigens nog sterker voor de VS na 1918, die Van der Land vóór het nationaal-socialisme wil behandelen. Enig inzicht in de economische wereldcrisis hoeft toch niet alleen bij de behandeling van de VS te ontstaan?

Overigens, in H.P. zijn de hoofdstukken, omdat ze afgeronde thema's bevatten, volledig omwisselbaar naar believen van de docent. Wellicht liggen hier ook mogelijkheden voor het toekomstig onderwijs in de vorm van modulaire eenheden. Omdat H.P. sterk appelleert op zelfwerkzaamheid, kunnen leerlingen zelfstandig afgeronde modulen doorlopen die aaneensluitende thema's bevatten.

c. De massamoord van Katyn wordt in H.P. niet toegeschreven aan de SU (wel de deportatie). Er staat alleen dat de Poolse officieren in de SU werden doodgeschoten (overigens denk ik wel dat Stalin de boosdoener was; ik geef mijn leerlingen altijd de leerzame recensie van Martin van de Heuvel over: J.K. Zawodny, *Death in the Forest* mee, met de opdracht de argumenten pro en contra af te wegen).

d. Kritiek op de VN: hier dient men goed te lezen. De kritiek richt zich niet zo zeer op de VN als organisatie, als wel op het onderliggende humanistische vredesideaal, het geloof in de mens-van-goeden-wille die in eigen kracht vrede op aarde sticht. Bij de vraag naar de wezenlijke oorzaak van het verschijnsel oorlog kun je m.i. niet om een mensvisie heen. De ideologische factor in de geschiedenis wordt naar mijn mening in veel leerboeken ondergewaardeerd of zelfs verwaarloosd.

Over de nuttige functie van diverse V.N.-organen wordt in H.P. op verscheidene plaatsen gesproken (zie ook het rapport: R. Aspeslagh, *De V.N. in geschiedenisboeken*, uitgave Instituut Clingendael, 1985, dat

een uitvoerig vergelijkend onderzoek bevat, waarin H.P. is betrokken).

e. Onjuistheden; onder dank aan de recensent zullen we deze in de volgende druk corrigeren.

f. In de didactische beoordeling missen we een onderdeel dat juist leerlingen hogelijk blijken te waarderen: de schematische samenvattingskolom bij elke pagina leerstof. Het helpt hen door de bomen het bos weer te zien.

Ook scheert de recensent de teksten teveel over één kam. De teksten op de linkerpagina's, die inleving als doel hebben, dienen te worden onderscheiden van de verdiepingsteksten met vragen aan het slot van elk hoofdstuk. Deze zijn meer op inzicht gericht. De recensie vermeldt evenmin de examenopgaven op Havo- en Vwo-niveau die in diverse hoofdstukken voorkomen.

g. Doelgroep: naast Havo- en Atheneum-leerlingen behoren ook (de in de recensie niet genoemde) Gymnasiumleerlingen uit de bovenbouw tot de doelgroep van Historisch Perspectief.

J. Knigge

Ideetje misschien...?

Het gebruik van schaduwtransparanten

In één van de meest recente geschiedenis-leerboeken heeft men het over 'Een handelsstad in de Nederlanden'. Men neemt 'natuurlijk' als voorbeeld DE handelsstad, Brugge. In het leerboek staan vier kaartjes waarop de ligging van Brugge m.b.t. de zee wordt weergegeven.

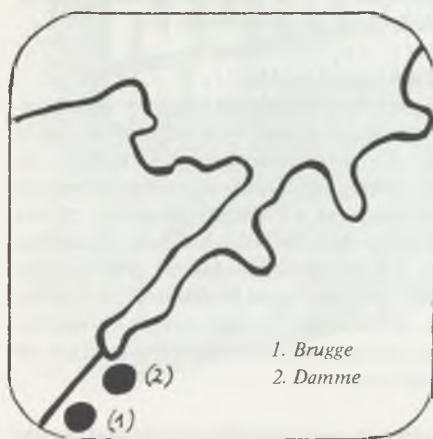
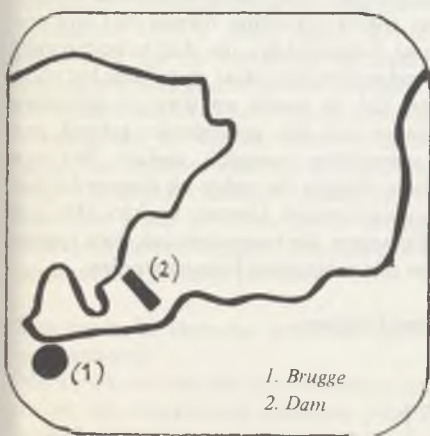
Het is een stuk informatie waarbij verandering een heel grote rol speelt. Daardoor is het bij uitstek een onderwerp dat m.b.v. een schaduwtransparant kan worden behandeld. De overheadprojector wordt dan gebruikt om de schaduw van voorwerpen op het projectievlak af te werpen op het projectiedoek.

Je hebt nodig:

- enkele stukken soepele koperen/loden draad/ soldeertin van ongeveer 40 cm lang;
- wat muntstukken van verschillende grootte: dubbeltjes, kwartjes.

Je legt één van de draden waar de kustlijn loopt, een andere draad gebruik je voor de Reie, nog een andere voor een landweg, enz. ... Het is aan te bevelen draden met enig dikteverschil te nemen. De munten gebruik je om plaatsen als Brugge, Damme, Sluis, enz. ... aan te geven.

Het eerst geef je bijvoorbeeld de situatie rond 200 na Chr. weer. Je kunt nu door met de draden te verschuiven, door andere er aan toe te voegen, door munten weg te nemen of er aan toe te voegen vrij gemakkelijk de veranderingen in de loop van de geschiedenis weergeven.

Het is dus kostenbesparend: je hoeft slechts één transparant te kopen (dat is tegenwoordig een sterk argument). Je moet slechts één transparant intekenen. Dat is tijdsbesparend en minder vermoeiend (hetgeen weer andere mensen kan motiveren).

Het zal duidelijk zijn dat een dergelijke techniek ook toegepast kan worden bij onderwerpen als: waar ontstaat een stad, een abdij, een klooster? Waar bouwt men een fabriek?

Wat zijn dus de voordelen?

1. In tegenstelling tot wat het geval is met veel andere hulpmiddelen kan de aangeboden informatie
 - onmiddellijk
 - en zonder veel problemen
 - kwalitatief en kwantitatief
 - gewijzigd worden.
2. Men kan de informatie gemakkelijk be- en verwerken.
3. De informatie is variabel: je bent niet gebonden aan de aangeboden volgorde, structuur. Je kan oneindig variëren.
4. Je kan het transparant steeds opnieuw gebruiken. Het is niet zo éénmalig als een bordtekening.
5. Je kan telkens opnieuw een situatie, een structuur opbouwen. Een tekening of een schets laat meestal na afloop van een uiteenzetting een eindstadium zien. In een volgende les moet je opnieuw beginnen.
6. Het schaduwtransparant (= S-TR in het vervolg) is gemakkelijk hanteerbaar voor leerkracht en leerling. Het nadeel van andersoortige transparanten is dat zij voor-

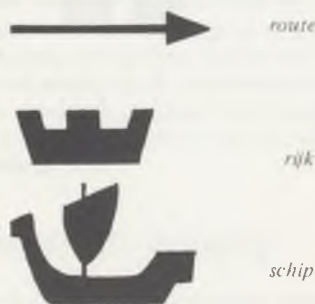
namelijk alleen door de leerkracht te gebruiken zijn. Het is bijvoorbeeld bijna onmogelijk om leerlingen iets op een TR te laten tekenen die op het projectiescherm ligt. Bij een S-TR kan een leerling zonder problemen ingeschakeld worden. De leerling hoeft slechts voorwerpen te verplaatsen.

Op welke momenten in een les?

Zoals bij veel hulpmiddelen kan men stellen dat een S-TR op elk moment in een les te gebruiken is. Zowel ter inleiding, als ter motivatie, zowel om iets beter te kunnen uitleggen, als ter afsluiting, ter verwerking en ter toetsing.

Een onderwerp dat bijna overal aan de orde komt is dat van de tochten van de Vikingen. Je projecteert een blinde kaart van Europa. Je vraagt één leerlinge om even naar voren te komen en met een schip in de hand een route van een vikingsschip te varen.

Daarna vraag je een andere leerling of hij de pijlen op de kaart wil plaatsen die deze route weergeven. Dan vraag je aan een andere leerlinge of zij wil aangeven waar een vikingrijk tot stand is gekomen. Enz. ...

Men kan dit doen ter verwerking van een stuk leesstof uit het leerboek. Men zou dat ook kunnen doen bij de start van het hoofdstuk om te toetsen wat leerlingen er van af weten. Men kan tevens al uitleg gevende de kaart opvullen met de symbolen. Deze symbolen kun je zelf verzinnen.

Ook hier heb je nodig:

- enkele stukken soepele koperen/loden draad/soldeertin,
- een klein schip ofwel geknipt uit stevig karton, ofwel uit dun hout gezaagd met

een figuurzaagje.
hetzelfde geldt voor enkele andere symbolen zoals voor plaatsen, havens, rijken enz. ...

Het is belangrijk voldoende van deze symbolen achter de hand te hebben zodat de leerlingen verschillende varianten kunnen reconstrueren, waarover dan nadien kan gepraat worden m.b.t. de historische juistheid.

Deze techniek kun je ook toepassen bij een stuk leesstof over de Karolingische paltsen, rijkskerken, bisschopszetels enz. ...

Andere voorbeelden

Je geeft een les over de middeleeuwse landbouw. Daarbij komt o.a. de vronnhoeve of het vronnhof ter sprake. Je projecteert op het scherm een blinde plattegrond van een vronnhof. Al vertellende situeer je op het projectievlak de verschillende elementen die bij het vronnhof horen: gracht, palissade, wal, woonhuis van de heer, de stallen, de schuren, de hutten van de lijfeigenen c.q. horigen, eventueel de privé-tuin van de heer, enz. ...

Zoiets is ook mogelijk met de plattegrond van een abdij, klooster, een prehistorische hut, een manse, enz. ...

Een andere mogelijkheid is weerom met een schip. Tijdens het bewind van koning Willem I veranderde de handel. Schepen haalden katoen uit de VS. In Engeland werd dat gesponnen en geweven en tenslotte naar de Oost verscheept. Willem I wil dat veranderen. Men kan nu m.b.v. het S-TR de leerlingen de varianten laten weer-
geven.

Schaduw-transparanten zijn bij uitstek geschikt om informatie te geven over historische feiten, processen waarbij er sprake is van verschuivingen, veranderingen, fluctuaties zoals: reizen, kruistochten, militaire expedities (die horen helaas ook bij de geschiedenis), het verschuiven van frontlijnen. Voor dat laatste kan men gebruik maken van volgende symbolen:

luchtaanvallen

parachutisten

vlootaanval

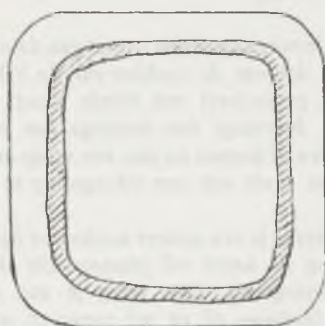
frontlinie

Deze kan men dan vrijuit over de kaart en conform de historische werkelijkheid verplaatsen.

Tot slot

Het zal de lezer duidelijk zijn dat het hier slechts gaat om enkele technische snufjes, om enkele vernuftige ideeën. Het zijn ook maar hulpmiddelen die slechts kortstondig te gebruiken zijn. Maar zij hebben het voordeel dat ze steeds opnieuw te gebruiken zijn en een iets gevarieerder gebruik van transparanten mogelijk maken. Het zijn kleine dingen die zeker bij jongere leerlingen motiverend kunnen werken. Het zijn blikvangers die bovendien ook door leerlingen zelf aangewend kunnen worden.

Roel Verstaen

woonhuis heer

brug

poort

hutten

KP

katoenplantages

koffie

spinnerijen

indigo

weverijen

vervoer per schip

kleio

nummer 1/87
pagina's 28 en 29

Boek van de maand

GESCHIEDENIS ALS KWALITEITSKRANT

Kroniek van de mensheid, samengesteld onder eindredactie van M. Valken. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1986, 1056 pagina's, ca. 2500 illustraties in kleur, f 135,— (intekenprijs was f 99,50).

Het was de afgelopen maanden welhaast onmogelijk om niet te struikelen over deze nieuwe loot van Elsevier: in de boekhandels werd de doorgang versperd door stapels *Kroniek van de mensheid*. Ernaast lag dan nog vaak het broertje voor de twintigste eeuw opgetast (*Kroniek van de 20ste eeuw*), dat in omvang nauwelijks onderdoet voor het hier te bespreken boekwerk dat zich 'beperkt' tot de geschiedenis vóór 1900: de laatste vermelde gebeurtenis is de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in België, 30 december 1899.

Het presenteren van de geschiedenis als actualiteit zoals in *Kroniek* gebeurt, is misschien nieuw voor het algemene publiek, maar de leraar-historicus bezit al sinds jaren de *Histokranten* die hetzelfde idee uitwerken als waarop Bopdo Harenberg aan het hoofd van het kolofon zijn rechten laat gelden. De geschiedenis van het Joodse volk is op een dergelijke wijze behandeld in het driedelige *Chronicles* (Reubeni Foundation, Jerusalem 1968³). Maar goed, *Kroniek* dient zich aan als verrassing: de argeloze bezoeker wordt geacht de turf sceptisch op de hand te wegen (3 kilo!) en bij openslaan overrompeld te worden door de nieuwe wijze van opdissen van het historisch verhaal. Op iedere bladzijde dwaalt het oog over drie à vier berichten, onder aandacht trekkende krantekoppen. Het geheel is geardeerd met kleurige prenten.

Wat heeft de algemene lezer aan zijn impulsaankoop?

Moet ook de behoedzame historicus ruimte in zijn boekenkast scheppen voor dit monnikenwerk?

Met een positieve 'vooringenomenheid' ben ik begonnen aan het doornemen van het gigantische volumen: iedere poging in te spelen op de brede populariteit van geschiedenis verdient sympathie, niet in het minst van vakhistorici.

Het beoordelen van een unicum

In het begeleidend epistel van het recensie-exemplaar wordt de schrijver Johan Anthierens opgevoerd die verklaart nu eindelijk te weten welk boek hij zou meenemen naar het fameuze onbewoonde eiland. Met *Kroniek* in zijn ransel zou hij wel willen verkeren op 'zo'n lapje grond in de oceaan onder een palmboom'.

Voordat massa's afreizen naar Bounty-eilanden, is het goed vast te stellen wat *Kroniek* voorstelt als geestelijk voedsel dat de eentonige kokosnoten moet afwisselen. Dit werk stelt de gewetensvolle recensent voor problemen: welke criteria mag hij hanteren bij een boek dat weinig vergelijkingsmogelijkheden heeft?

Natuurlijk moet het historisch betrouwbaar zijn en het moet een representatief beeld geven van de wereldgeschiedenis. Maar het moet ook voldoen aan hoge vormeisen. En belangrijk is de vraag: speelt het team van 63 tekstschrijvers en 23 medewerkers voor andere taken verantwoord het spel van historisch journalist?

Laten we eerst nog wat meer idee geven van de opzet van het boek. Na enkele bladzijden lopende tekst over Leakey-mensen,

palaeolithicum en jonge steentijd begint de kroniek circa 3000 v. Chr. met een bericht uit Hieraconpolis: Narmer heeft Opper- en Beneden-Egypte onder zijn gezag gebracht. Het bericht wordt geïllustreerd met de zo-geheten Narmerplakette die symbolisch het samengaan van de delen van Egypte onder de rode en de witte kroon vastlegt.

Aanvankelijk beslaan de berichten periodes van enkele honderden jaren, dan zijn de segmenten een eeuw lang, vervolgens worden de gebeurtenissen gegroepeerd in eenheden van een decennium en tenslotte gaan we vanaf 1500 jaar voor jaar door de geschiedenis heen.

Het spel van geschiedenis als actualiteit wordt telkens doorbroken door jaartallenlijsten die zowel de behandelde historische berichten als andere geschiedenis makende feiten vermelden.

De illustraties stammen ofwel uit de tijd die aan de orde is ofwel ze laten het beeld zien dat een latere cultuurperiode ervan gemaakt heeft; de herkomst wordt getrouwt in het bijschrift gemeld.

Tenslotte maakt een uitgebreid register het mogelijk snel na te gaan of een of andere naam ergens gevallen is; meer service biedt het register niet. Het is niet na te gaan of iemand of iets tot een krantebericht is verwerkt, of een illustratie erop betrekking heeft of dat slechts een kalenderium een vermelding bevat. Als naslagwerk heeft *Kroniek* maar een beperkte gebruikswaarde.

Enige weken heb ik vertwijfeld zitten kijken naar het gigantische boek dat de werkruimte op mijn bureau beperkte: hoe zou ik anders dan volstrekt impressionistisch een beeld van de waarde kunnen vormen? Tenslotte ben ik maar begonnen nauwkeurig die stukken te lezen waarover ik als oudhistoricus met enig gezag een oordeel zou kunnen uitspreken. Verder heb ik *Kroniek* behandeld als de normale lezer met de krant doet: doornemen van koppen en foto's en daar doorlezen waar de ogen bleven haken.

Historisch gehalte

Laat ik direct uitspreken dat de inhoudelijke kwaliteit van de artikelen die door mij zijn uitgespeld, meer dan behoorlijk is. Het peloton samenstellers heeft driftig de handboeken geraadpleegd en de vergaarde informatie uitgeschreven in de stijl van de krant die een mijnheer is, laten we eenvoudig zeggen, de NRC-trant. Bij het bericht wordt veel achtergrond gegeven; er worden geen zinnen verspild om sfeer op te roepen.

Het ligt in de aard van het krantebericht dat eenvoudig een feit als waar wordt voorgesteld; zo wordt de naam van Rome verklaard als afgeleid van de Etruskische fami-

lienaam Rumina in het bericht onder de kop: *Servius Tullius verdeelt Rome in districten*. Uit hetzelfde bericht blijkt overigens wel dat men of niet de meest recente boeken bij de hand had of het basismateriaal niet goed begreep: de comitia centuriata komt niet uit de verf.

Zo gaat de historicus op vlooiënjacht: de *Lex Claudia* van 218 v. Chr. verbood niet aan nobiles, maar aan alle senatoren handelsactiviteit. Was Achnaton een vrijzinnig protestant? De invoering van zijn nieuwe god Aton (die helemaal niet zo nieuw was) wordt toegeschreven aan een 'meer rationele stroming'. En de wenkbrauwen fronsen ook bij een zinsnede als 'Thucydides heeft mythologische aspecten buiten beschouwing gelaten'. Wordt hier gezinspeeld op zijn bekende zinsnede dat zijn werk door de minder verhalende aard (*mythoodes*) niet zo aangenaam zou zijn om te horen? Maar echte blunders zijn deze voorbeelden niet; binnen de eisen die men in redelijkheid aan een populair werk mag stellen, wordt gedegen informatie geboden. Ook de selectie verdient lof.

Begrijpelijkerwijs heeft *Kroniek* een voorkeur voor het dramatische evenement: *Caesar vermoord*, schreeuwt de vetste kop, *Jezus van Nazareth gekruisigd* moet het met letters van iets minder punten doen. Maar er wordt opmerkelijk veel aandacht besteed aan de culturele geschiedenis: *Guido verbetert muzieknotatie*, *Boek over Japans hofleven verschenen*, *Veel spot in 'Van den vos Reynaerde'*. Maar in de culturele sfeer wreekt zich de frictie van vorm en inhoud: de koppen doen onwezenlijk aan, hoe aardige informatie ze ook verder dekken.

Het zou zo gemakkelijk zijn geweest om de boodschap van een denker aan een evenement op te hangen. In plaats van het vlakke *Filosoof Zeno pleit voor autarkische mens* (wat moet de krantelezer daarvan denken?) zou je een bericht kunnen maken *Zelfmoord van Zeno, filosoof pleitte altijd al voor autonomie van de mens*. Een goede vorm vond ik *Ptolemaeus verbiedt uitvoer papyrus* (blz. 79) met aardige details over de wetenschappelijke concurrentie tussen Alexandrië en Pergamon.

Wat me bij de keuze van de items ook wel bevalt, is dat niet steeds het meest voor de hand liggende werd gekozen. Niet *Alexander verslaat de Perzische koning*, maar wel een bericht over de inneming van Tyrus met een terugblik op de veldtocht tot dan toe. Bij zo'n bericht krijg je even echt de illusie de krant van 332 v. Chr. open te slaan die je bij een zolderopruiming hebt ontdekt. Ook welgekozen is *Victoria-altaar niet terug in de senaat* met een fraai overzicht over de polemiek tussen heidense en christelijke elite in het laat-Romeinse Rijk. Maar in de prijzenswaardige pogingen om

niet alleen oorlog en rampspoed te brengen ontstaan ook wel eens ondenkbare nieuwtjes: *Kelten brengen La-Tène-cultuur over naar Britannia* (337 v. Chr.).

Een van de aantrekkelijkste kanten van *Kroniek* is het mondiale aspect. Op de openliggende pagina's vragen berichten uit alle hoeken van de wereld de aandacht: *Grieken emigreren naar Klein-Azië*, *Palestina in tweeën gedeeld*, *Ariërs stellen Rgveda op schrift*, *Chineze koning Li Wang verjaagd*. Azië doet mee vanaf 2333 v. Chr., Amerika duikt op in 750 v. Chr. met de cultuur van de Olmeken, Afrika verschijnt in 200 v. Chr. bij de ijzerbewerking van Nok. In dit opzicht werkt de kranteformule overtuigend: we hebben gewoon de pagina buitenland voor ons met nieuws uit alle windstreken.

Storend in de kroniekopzet is het minachten van een strikte chronologie. Op bladzijde 49 krijgen we een bericht uit 479 v. Chr., de slag bij Plataiai. Als we omslaan, valt ons oog op nieuws van een jaar tevoren, hoe Atheense evacués in Troizen worden ontvangen en weer een pagina verder vraagt een bericht aandacht voor vlootuitbreiding vier jaar vóór Plataiai.

Die verwarlozing van de *Kroniek*ologische volgorde is geen incident: op blz. 63 overtoert Alexander de stad Tyrus en op de volgende bladzijde vernemen we dat zijn (dan al vermoorde) vader vijf jaar tevoren hegemoon van de Grieken wordt. Plinius gaat op bladzijde 110 naar Bithynië, waar hij op pagina 109 al christenen vervolgt. Heeft niemand van de 86 medewerkers oog gehad voor dit soort anomalieën?

Echte inhoudelijke blunders heb ik nauwelijks kunnen vaststellen, hoogstens wat gevallen waar je denkt: zo zou ik het niet zeggen. Hinderlijk is wel dat de tekstschrijvers buitenlandse boeken voor zich hebben gehad en 'dus' schrijven *centurion* i.p.v. *centurio* en *Caesar* over de *Rubicon* laten trekken. Dan weer wordt geïtalianiseerd: *Croton* i.p.v. *Croton* en *Selinunte* i.p.v. *Selinus* (goed in de tekst, maar fout in het bij-schrift op dezelfde bladzijde 55). Je kunt schrijven *Laurium* (Latijn) of *Laureion* (Griekse transcriptie), maar niet het hybride *Laureium* (51). Als nog even een vakman de tekst had mogen doorkijken, was ook niet gesproken van clientèle-relaties – meer een begrip voor Albert Heyn –, maar van clientela-relaties (48). Geheel nieuw is de interpretatie van een wandschildering die een verdragssluiting tussen Romeinen en Samnieten vastlegt, als 'Twee veldheren begroeten elkaar na de strijd' (85). Antoninus Pius was niet de voorganger van Caracalla, zoals het bijschrift van een afbeelding op pagina 117 ons wijs maakt; hij was al vijftig jaar dood. De kop *Brunhilde van Arianisme tot Christendom bekeerd* bevat

België uit Verenigd Koninkrijk

De hoofdstad Brussel, in 1830 het toneel van de Belgische revolutie.

de fundamentele misvatting dat het Arianisme geen loot aan de christelijke stam zou zijn (143). Onhebbelijke foutjes zijn het wel, maar ze bereiken niet de status van dijenkletsers.

Journalistiek gehalte

Langzamerhand hebben we het al meer over de vorm. De afbeeldingen, essentieel in zo'n uitgave, roepen gemengde gevoelens op. Heel vaak is de beeldredactie erin geslaagd een rake prent te vinden. Het overtuigendst zijn natuurlijk authentieke afbeeldingen, maar historische schilderijen, miniaturen en tekeningen uit later eeuwen (bijvoorbeeld de negentiende) doen het ook wel goed. Het stoort de fictie van actuele krant wel dat het onderschrift meedogenloos meedeelt dat de illustratie uit een andere tijd is; ik zou zulke informatie, waarop de lezer natuurlijk recht heeft, wegmoffelen in een klein vertikaal bijschrift of iets dergelijks.

Nogal eens zijn gewoon gaatjes met plaatjes gevuld: vergeefs probeert de lezer een rela-

tie te leggen tussen de afbeelding 'Perseus onthoofdt Medusa' en het bericht *Philippus krijgt meer macht*.

Bij *Arts vergroot kennis anatomie* — het gaat over Hellenistische wetenschap — werkt een schildering van een naakt meisje burlesk (en ze staat nog op een Attische schaal van eeuwen eerder ook).

Wang Man nationaliseert grondbezit wordt raadselachtig verlicht met terracotta acrobaten (uit de Han-tijd en dus niet eens uit Wang Mangs Xin-dynastie). Ik kan niets christelijks ontdekken aan een stel dierenvechters op een Romeins mozaïek, maar de redacteur gebiedt ons in het bijschrift hierin wel vervolgde christenen te herkennen (103).

Het reliëf 'belasting betalen in Rome (149 v. Chr.)' is in werkelijkheid 'pacht betalen in/bij Trier' een paar eeuwen later. De niet-deskundige lezer kan zelf constateren dat op bladzijde 136 een munt van Justinus, niet van Iustinianus staat.

Kroniek is natuurlijk geen historische atlas, maar iets meer kaartjes — in de trant van de actuele schetsen in de hedendaagse krant — zouden op hun plaats zijn geweest. Het ontbreken van de aanduiding van de ligging

van Alalia op een kaartje bij een bericht over de slag bij die plaats (575 v. Chr.) is bevreemdend.

Ik ben als lezer bereid het spel van de historische krant mee te spelen, maar dan moet bij het bericht dat de Tempelberg in 638 een heilige plaats wordt niet een luchtfoto staan met het ontvullende bijschrift 'recente opname van de Tempelberg'.

Er zijn meer gevallen van overtreding van de spelregels: 'Om de opmars van deze onbekende noorderlingen te stuiten, heeft de "wanax" van Mycene besloten zijn gebied af te schermen met een grote muur bij Korinthe' (28). Voor de moderne historicus staat de identiteit van de indringers niet vast, maar het is toch ondenkbaar dat de tastbare vijand van de tijdgenoot onbekend was. Bij het bericht uit 332 v. Chr. wordt Flavius Arrianus, schrijver van vijf eeuwen later, als zegsman aangehaald.

Gelukkig is de redactie niet in de valkuil terecht gekomen die gaapt voor makers van historische kranten: ongein in de vorm van advertenties en sfeervolle faits divers. De serieuze toon — zoals gezegd die van de kwaliteitskrant — is een van de sterke kanten van deze uitgave. Maar het journalistieke spel had sterker kunnen worden gespeeld. Er zijn al voorbeelden gegeven van 'fluisterende' koppen, waar echte kranten zouden schreeuwen. De tegenstrijdige behoeften om zowel inhoud te bieden als aandacht te trekken zouden kunnen zijn verzoend door te werken met een korte, sensationele kop en in kleinere letters een nuchter contrapunt.

Tot slot

Zou er van zo'n uitgave een tweede editie uitkomen?

Zo ja, dan zou het goed zijn dat de historische stofkam er nog eens doorheen gaat en de regels van het gekozen genre zouden strikter moeten worden toegepast.

Maar nu, is deze *Kroniek van de mensheid* het aanschaffen waard? Het boek getuigt vooral van plezier in de geschiedenis en het moet goed vallen in de brede kring van liefhebbers die gelukkig de vakhistorici omringen. Ook de speelse vakman zal plezier beleven bij het bladeren en telkens weer blijven hangen bij een bericht.

Bij eventuele aankoop lijkt mij het didactisch alibi waarmee in het algemeen boek-aankopen tegenover partner of zichzelf wordt verdedigd, niet van kracht; het voorleggen van deze niet-echte, authenticiserende stukken aan leerlingen lijkt mij te verwarrend voor het jeugdig gemoed.

Anton J.L. van Hooff

RECENSIES

TIJDSCHRIFTEN

School, 1986, nr. 2

School is één van de bekendste algemene onderwijsbladen. Het blad bereikt een groot lezerspubliek. Daarin aandacht vragen voor geschiedenis en geschiedenisonderwijs is nooit weg. Cees van der Kooij, zelf redactielid van *School*, doet dat regelmatig. Zo ook in het oktobernummer van 1986.

Onder de titel 'Historisch besef, hoe komen we eraan?' neemt hij stelling tegen allerlei pessimistische verhalen over geschiedenis en geschiedenisonderwijs. Ik citeer: 'Maar... er zijn ook tekenen, dat het met dat schoolvak weer de goede kant uitgaat.'

Van der Kooij toont dat met talloze voorbeelden aan. Te beginnen met de basis van het historisch besef in de basisschool. Bijvoorbeeld met de aankondiging van de nieuwe generatie geschiedenismethoden en van de groeiende rij schooltelevisieseries voor geschiedenis. Ook het voortgezet onderwijs komt aan de beurt: met name het leerlingenmateriaal van het Loga-project 'Stadsvolk is as loezen' en 'Kinderspel' (verkrijgbaar bij de Slo-winkel). In 'Buitenschools' komen tot slot allerlei zaken als populaire t.v.-series en het kinderboek aan de orde. Een lezenswaardig artikel en aardige propaganda voor ons vak voor een breder publiek.

Jan Engbers

De Europese Gemeenschap en het Onderwijs, 1986, nr. 10

In het oktobernummer van *De Europese Gemeenschap en het onderwijs*, een uitgave van het CEVNO voor het voortgezet onderwijs, besteedt Cees van der Kooij aandacht aan recente ontwikkelingen binnen het Europa van de Twaalf in verbinding met het onderwijs. De titel luidt 'De Europese Gemeenschap: een levensbelang'. Daartoe zet hij uitspraken over Europa in het regeerakkoord van CDA en VVD, in de troonrede en in de begroting voor het ministerie van Buitenlandse Zaken voor 1987 op een rijtje en brengt deze uitspraken in verbinding met passages uit het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 'Basisvorming in het onderwijs'.

Kees Zwaga kondigt in dit nummer voor

juni 1987 een conferentie aan over 'de versterking van de Europese dimensie in het onderwijs', waaraan zowel beleidsmakers als specialisten uit onderwijspraktijk en leerplanontwikkeling zullen deelnemen. Jan Engbers

Rijksmuseumkunstkant, oktober 1986

In oktober 1986 verscheen het eerste nummer van de dertiende jaargang van de *Rijksmuseumkunstkant*. Voor deze jaargang is een nieuwe formule bedacht. Elementen, die voorkomen (op kunstwerken) in de collectie van het Rijksmuseum worden beschreven in verbinding met collecties in andere musea.

Het thema van dit nummer is drukwerk in de zestiende eeuw. In een inleidend artikel wordt ingegaan op de betekenis van de prent als illustratie in boeken en als losse uitgave, o.m. om de ideeën van de Renaissance te verbreiden. Eén van de uitgevers van reproductieprenten was de Antwerpenaar Hieronymus Kock. Deze prenten droegen ertoe bij dat kunstwerken door heel Europa bekend werden. Ze dienden ook als inspiratiebron voor kunstenaars, met name op technisch gebied. Dit wordt met voorbeelden aangetoond. Apart wordt ingegaan op ornamentsprenten en op moralistische prenten.

Als tegenhanger van deze prentinformatie geldt informatie over het boek, verzorgd door het Rijksmuseum Meermannano-Westreenianum. Gegevens over Gutenbergs uitvinding en de verbreiding ervan, over wiegedrukt, over de lettertypen Romein, Italiaan en Civilité en ten slotte over verboden boeken (de Index).

De traditie van een boekje in afleveringen, dat in de *Rijksmuseumkunstkant* verschijnt, wordt voortgezet met 'Het Wonderbaarlijke Woordenboek' over symboliek in de periode 1000 - 1700, samengesteld door P. van der Heijden en F. Tissink.

Cees van der Kooij

ID Tijdschrift voor Lerarenopleiders, 8e jaargang 1986, nr. 1

Frank van der Schoot (Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling) doet in het septembernummer van *ID* verslag van de resultaten van een enquête naar de ervaringen van Pa(bo)-docenten op het gebied van vakinhoudelijke kennis bij studenten. Aan docenten werd gevraagd welke onderwijservaring ze hadden (in Havo en Pa), hoe ze schatten dat de vooropleiding van hun studenten procentsgewijs was en in welke mate de studenten aan het begin van de studie over voldoende vakinhoudelijke kennis beschikten. Voor geschiedenis zonder examen leverde dat op: 28 procent ernstig tekort, 12 procent tekort, 0 procent adequaat c.q.

kleio

ruim voldoende en voor geschiedenis met examens 12 procent ernstig tekort, 18 procent tekort, 2 procent adequaat en 0 procent ruim voldoende.

Uit dit overzicht werd duidelijk, dat voor de Pabo-opleiding volgens de docenten geenszins doorslaggevend is of de student wel of geen Havo-examen in het vak gedaan heeft. Gelet op de Pabo-doelstelling was zo'n uitkomst ook te verwachten.

Hoewel tijdens de opleiding de vakinhoudelijke kennis volgens de docenten toeneemt, verlaten aldus diezelfde docenten nog hoge percentages studenten de opleiding met een onvoldoende vakinhoudelijk kennisniveau. Geschiedenis neemt bij die vakken de derde plaats in met maar liefst 37 procent. In dit kader zijn — in het algemeen! — griezelige uitspraken geïnventariseerd als *'Ik toets niet op het gewenste niveau... maar op het in doorsnee haalbare'*, een uitspraak, die goed duidelijk maakt voor welke dilemma's een Pabo-docent staat.

Cees van der Kooij

LITERATUUR

H. Pleij, *Het literaire leven in de middeleeuwen*. 94 blz., E.K. Grootes, *Het literaire leven in de zeventiende eeuw*. 86 blz., J. Stouten, *Verlichting in de letteren*. 83 blz., ieder boekje met een aantal zwart-wit illustraties, Nijhoff, Leiden 1984.

Oude literatuur mag weer: de tijd is voorbij dat alleen de alleraktueelste oprispingen als leesbaar werden beschouwd. Dit kenterend getij stelt de leraar-historicus in staat via literaire uitingen zoiets ongrijpbaars als de tijdgeest op te roepen; zoiets doet (literaire) kunst vaak beter dan 'objectieve' bronnen. De rubriek over het literaire feuilleton in Kleio maakte regelmatig attent op de panoramische mogelijkheden van bepaalde boeken.

De literatuurgeschiedenis van haar kant heeft het autonoom beschrijven van stijlevoluties en de idolisering van het literaire genie ver achter zich gelaten; zij is zozeer geschiedenis geworden dat de schrijver van het deeltje over de Verlichting zich tot de orde roept: het moet wel echt om literatuurgeschiedenis gaan (blz. 19). Maar Stouten heeft dan in een essaytje van zes bladzijden het 'Masker van de achttiende eeuw' laten zien: zo duidelijk en rechtvaardig heb ik nog geen schoolboektekst de Nederlandse Verlichting zien behandelen.

De drie boekjes van verschillende auteurs zijn opvallend homogeen van aanpak en kwaliteit. Literatuur wordt steeds geplaatst binnen de totale geschiedenis. Zo worden de literaire genres van de zeventiende eeuw door Grootes op verhelderende wijze in verband gebracht met de sociaal-economi-

sche ontwikkelingen. Een dergelijke explicatieve kwaliteit is alom te constateren. Literatuur wordt niet gepresenteerd als toevanrijen van bevoegen kunstenaars, maar als functionerend ten opzichte van een publiek. Dit alles gebeurt in een compacte, wel geordende en vooral levendige tekst: ik ga toch mijn Reinaert, Bontekoe en Burgerhart weer eens pakken.

In de redactie waren we het er niet over eens of wellicht de uitgever bij vergissing deze handzame schetsen ter recensie had toegestuurd; hoe dan ook, deze boeken zijn zo aangenaam branchevervagend dat ze niet beperkt mogen blijven tot de kring van de Neerlandistiek.

Anton J.L. van Hooff

NEDERLAND

Vondsten uit het verleden. Archeologisch jaarboek 1986. Stichting voor de Nederlandse Archeologie Amersfoort/ Uitg. Natuur en Techniek, Maastricht/Brussel 1986. 88 blz., talrijke illustraties in kleur en zwart-wit, prijs f 17,50.

Onlangs verscheen het eerste *Archeologisch jaarboek*. Deze bundel is niet wat het woord jaarboek suggereert; er wordt geen overzicht geboden van de belangrijkste archeologische gebeurtenissen van het afgelopen jaar. Het gaat om archeologische artikelen die eerder in het maandblad *Natuur en techniek* verschenen, vier stuks, aangevuld met korte stukken, vijf in getal.

De geschiedenis van de archeologie, verteld door Fokkens en Van der Waals, is al zo vaak in populaire vorm gepresenteerd. Veel raker is het artikel van Heidinga over de gegevens die opgravingen in het Kootwijkerzand hebben opgeleverd voor de kennis van klimaatveranderingen in onze streken: de tiende eeuw moet een tijd van extreme droogte zijn geweest. Dit verhaal wordt verteld in de detectivestijl waarvan sommige archeologen het gelukkige geheim bezitten. Elders, bijvoorbeeld in het bericht over de ovens in de Bemuurde Weerd bij Utrecht, vervallen de auteurs toch in de hatelijke archeologiestijl, waarin technische details worden *beschreven* in plaats van te vertrouwen op de duidelijkheid van de illustraties. Het *Archeologisch jaarboek* moet zijn vorm nog vinden; het meestbelovend zijn de korte meldingen van werk op Sint-Eustatius en van de muurschilderingen die in november 1984 in Dordrecht aan het licht zijn gekomen: in enkele bladzijden wordt de lezer kernachtig geïnformeerd over archeologische mijlpalen. Een jaarboek in zo'n 'Diggers Digest'-vorm zal zijn plaats wel vinden bij een breed publiek dat gefascineerd is door het oudheidkundig bodemonderzoek.

Anton J.L. van Hooff

Henk J.M. Nellen, *Hugo de Groot. De loopbaan van een geleerd staatsman*. Heureka, Weesp 1985, 128 pagina's, prijs ca. f 21,—

Deze korte biografie over de geleerde en staatsman Hugo de Groot, wordt door de auteur gepresenteerd als een 'schets'. Naast het vele dat er over Grotius is geschreven heeft dit boekje tot doel een verkenning te zijn van het leven en werk van deze beroemde 17e-eeuwer. Als basis voor deze biografie heeft de schrijver gekozen voor de *Briefwisseling van Hugo Grotius*.

Vanaf De Groots eerste tijd als wonderkind, zijn opleiding in Leiden en zijn activiteiten in staatsdienst tot en met zijn vlucht uit Holland, wordt een beeld geschetst van een succesvolle Grotius, met een grote toekomst in de Staatse politiek. In dit eerste deel van het boek gaat de auteur uitvoerig in op de relatie tussen de functies van De Groot en zijn geschriften, die hij vooral publiceerde ten dienste van het gewest Holland.

Na zijn verbanning — hij verblijft in Parijs en is werkzaam als Zweeds diplomaat — krijgt de beschrijving een andere wending. Dan speelt de hoop op eerherstel en de mogelijke terugkeer naar Holland een belangrijke rol.

In de vele citaten uit de *Briefwisseling* zien we de activiteiten en overwegingen van Grotius en van zijn Hollandse vrienden Wtenbogaert en Reigersberch. Waar deze laatsten hem trachten te matigen in zijn opvattingen, zien we bij De Groot een toenemende verbittering en neerslachtigheid en tenslotte een definitieve afkeer van zijn gewest. Bezeten van zijn gelijk maakt hij zich onmogelijk bij zowel voor- als tegenstanders. Het wereldvreemde, het niet begrepen worden, komt uit de correspondentie duidelijk naar voren.

In deze fase beschrijft Nellen ook het einde van een ontwikkeling met betrekking tot Grotius' religieuze opvattingen. De geleerde werpt zich dan geheel op zijn unionistische traktaten. We zien hem als een standvastig wetenschapper die weigert te schipperen en daarmee zichzelf veroordeelt.

Het portret dat de auteur geeft van Grotius is helder. Zeker de overwegingen van voor- en tegenstanders worden mooi uitgewerkt. Maar er valt over Grotius zeker veel meer te vertellen, dat hier achterwege moest blijven. Met name het hoofdstukje over De Groot en zijn vrouw Maria van Reigersberch is daarom wellicht beperkt tot een viertal pagina's. Misschien kan deze introductie dienen als uitgangspunt voor een meer uitgebreide biografie.

Kees Torremans

meer sektarische groepen zoals labadisten en böhmiſten. Daarnaast komen eenlingen als Spinoza ter ſprake, maar ook allerlei excentrieke figuren en regelrechte charlatans. Het was een bont gezelschap dat zich in de zeventiende eeuw bezig hield met theologische vraagstukken, zoals de auteur laat zien door verschillende leden van dat gezelschap naar voren te halen. Veel verder komt hij echter niet: de lezer wordt wel ingelicht over de achtergronden van de dissidenten, maar komt betrekkelijk weinig te weten over de achtergronden van hun verzet. Een analytische lijn in het betoog ontbreekt.

Overigens slaagt Zilverberg er wel in duidelijk te maken dat de reformatie niet alleen een zaak was van calvinisten, maar dat ook andere stromingen daarin een rol speelden. En passant komen ook de reacties van de overheid aan de orde en uit deze passages blijkt duidelijk de aard van de tolerantie in de Republiek: men trad strenger op tegen lieden die de invloed van de staat in de kerk wilden beperken dan tegen degenen die van de officiële kerkelijke leer afweken. Een van de personen die Zilverberg (kort) behandelt is Dirk Volkertsz Coornhert, aan wie uitgebreider aandacht wordt besteed in een studie van een aantal Utrechtse neerlandici, die zijn uit 1587 stammende *Boeventucht* opnieuw hebben uitgegeven. *Boeventucht* behandelt een aantal manieren waarop misdadigers en leeglopers zinvol zouden kunnen worden gestraft, en het is vaak genoemd als inspiratiebron voor de oprichting van de Amsterdamse rasp- en spinhuizen, waarin men gestraften arbeid liet verrichten waar niet alleen de samenleving profijt van had, maar ook de tewerkgestelden zelf, die op deze wijze de kans kregen hun leven te beteren.

In de nieuwe uitgave wordt de tekst voorafgegaan door een zevental inleidingen, die het ontstaan van het geschrift toelichten en het plaatsen in zijn tijd. De toepassing van het strafrecht in de zestiende eeuw komt daarbij aan de orde, maar ook de denkwereld waarin Coornherts werk ontstond. Hoewel de auteurs tot de conclusie komen dat de invloed van Coornhert op de strafrechtspleging onbewijsbaar is, blijft zijn pleidooi interessant, en het is zeker de moeite waard dat zijn visie op deze wijze toegankelijk is gemaakt.

L. Kooijmans

H. Bots, G.H.M. Posthumus Meyjes en F. Wieringa, *Vlucht naar de vrijheid. De Hugenoten in Nederland*. Uitg. De Bataafsche Leeuw, Dieren 1985, prijs f 29.50.

Driehonderd jaar geleden meende de Zonnekoning om hem moverende redenen over te moeten gaan tot afschaffing van het Edikt van Nantes. Daarmee verdween, het is bekend, het laatste restje vrijheid van

F.R. Kat

D.V. Coornhert. *Boeventucht*. Coutinho, Muiderberg 1985, 111 p., met ill., f 22,50.

nummer 1/87
pagina's 34 en 35

Het behandelt allerlei groepen en individuen die zich op een of andere wijze verzetten tegen de gevestigde kerk, zowel aanhangers van belangrijke stromingen (remonstranten, socinianen en collegianten) als

godsdienst voor de Hugenoten. In deze verzamelbundel wordt uiteraard eerst de voor-geschiedenis van 1685 in grote lijnen weergegeven. In het tweede hoofdstuk wordt de al in de Republiek bestaande Waalse Kerk behandeld, die de opvang van de veelal berooide immigranten vergemakkelijkte.

De Republiek mocht dan 'l'azile d'une multitude innombrable de Reformez' zijn, gastvrijheid en eigenbelang gingen vaak hand in hand. Ronduit gemakkelijk is het onverholen dingen naar de gunst van de gekwalficeerde Franse arbeidskrachten. Als het ware weggerukt uit een reclamefolder om de PTT naar het noorden te krijgen, prijzen Groningen en de Ommelanden in 1686 zich aan wegens de gunstige ligging der rivieren, de gezonde lucht, de vruchtbare bodem en de lage kosten van levensonderhoud. Toen konden de Hugenoten ook rekenen op aantrekkelijke kredietverlening bij vestiging. Toch kwamen stedelijke en gewestelijke overheden bedrogen uit in hun hooggespannen economische verwachtingen. Ook toen liet de integratie van de Franse emigranten in de samenleving der Republiek zeker bij de eerste generatie te wensen over. Een man als Pierre Bayle bijvoorbeeld is onze taal nooit machtig geweest.

Dit mooi uitgegeven boek zal zeker de geïnteresseerde leerling weten te boeien. De docent kan misschien een nuttig gebruik maken van enige heldere kaarten bijvoorbeeld over de regionale spreiding (blz. 15) en de vluchtwegen van de Hugenoten (blz. 37) bij de lessen over de godsdienstoorlogen van de zestiende en zeventiende eeuw.

F.R. Kat

D. van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck, 1777-1813*, Uitg. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam/Dieren 1985, 252 p., met ill. f 39,50.

Anton Reinhard Falck was een belangrijk politicus in de eerste helft van de negentiende eeuw. Onder Willem I bekleedde hij een aantal sleutelposities: hij was achtereenvolgens secretaris van staat, minister en ambassadeur in Engeland. Over deze carrière handelt *Van Republiek tot Koninkrijk* niet. In het boek gaat het in feite om de gebeurtenissen van 1813, die leidden tot het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid, en de achtergronden van de rol die Falck daarin speelde. Om de groei van Falcks opvattingen te traceren is de auteur teruggegaan tot zijn jeugd en zijn studietijd, en zo ontstond een beeld van de 'vormende jaren' van Anton Reinhard Falck.

Tijdens zijn eerste studiejaren was Falck een enthousiaste patriot, maar al snel raakte hij teleurgesteld in de gevolgen van de Franse revolutie. Na zijn afstuderen in 1799 was hij een tijdlang zoekende (hij

reisde en leidde een ambteloos leven), waarna hij in 1802 secretaris werd van de gezant in Spanje. Onder Lodewijk Napoleon aanvaardde hij een functie op het ministerie van marine en koloniën, maar na de inlijving bij Frankrijk weigerde hij als oprecht vaderlander nog langer een openbare functie te vervullen. In november 1813, toen de Fransen wegtrokken, keerde hij terug op het politieke toneel; hij speelde een belangrijke rol in de voorbereiding van een nieuwe constitutie, waarbij de onafhankelijkheid van Nederland werd hersteld, zonder dat men terugkeerde tot de toestand van voor 1795.

Van der Horst vat de vorming van Falck in een chronologisch verhaal, dat begint met zijn familieachtergrond en eindigt met de gebeurtenissen van november 1813. Zijn boek is dus een historische biografie. De auteur is daar nogal defensief over. Hij heeft het over de 'ingeboren Nederlandse schroom voor levensbeschrijvingen', meent dat 'de biografie in de Nederlandse geschiedschrijving ten onrechte verwaarloosd is' en verwijst daarbij naar de biografische traditie in Engeland.

Voor de bescheidenheid waarmee die verwijzing gepaard gaat is wel enige aanleiding, want geheel bevredigend is het boek als biografie niet. De auteur levert een interessante bijdrage aan de politieke geschiedenis, maar als schrijver van een persoonlijke biografie schiet hij toch enigszins te kort. Hoewel hij zich in zijn inleiding ten doel stelt naast de politieke opvattingen ook het karakter van Falck te beschrijven, verontschuldigt hij zich bij voorbaat met de mededeling dat historici niet 'met enige bijzondere discipline' zijn toegerust, 'wanneer ze zich met hun vragen tot het verleden richten'. (Vervolgens komt hij met de bevindingen van een grafologische (!) studie over Falck.) Een auteur met wat minder schroom op dit gebied had met name het gedeelte over Falcks leven voor 1806 meer diepte kunnen geven.

De waarde van het boek ligt vooral op het terrein van de politieke geschiedenis. Door hun gedetailleerde karakter kunnen dergelijke studies een diepgang bereiken die voor het begrip van de geschiedenis minstens zo belangrijk is als de kennis die onderzoek naar bredere groepen oplevert. Een biografie als *Van Republiek tot Koninkrijk* is daarom een waardevolle bijdrage aan de geschiedschrijving over de periode 1795-1813.

L. Kooijmans

Loek Kreukels, *Kolen en kompels. De geschiedenis van de Nederlandse mijnwerkers*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1986, 158 p., veel illustraties, f 39,90.

De auteur van het hier besproken boek mag een deskundige worden genoemd op het ge-

bied van de mijnwerkersgeschiedenis. Onlangs immers promoveerde hij te Utrecht na jarenlange studie op een boek van een kleine 500 pagina's tekst getiteld *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940* (Van Gorcum Assen/Maastricht 1986). *Kolen en kompels* moet worden beschouwd als een poging de tijdens en in verband met die studie vergaarde kennis voor een groot publiek toegankelijk te maken. De beperking tot de periode 1900-1940 geldt overigens niet voor dit werk. Centraal staan, aldus de auteur, 'leven en werken van de arbeiders die het zwarte goud uit de aarde haalden (...). Niet alleen ter herinnering maar ook als eerbetoon aan hen die een van de zwaarste en gevaarlijkste beroepen hadden die Nederland heeft gekend.'

Het boek is grotendeels chronologisch opgezet, waarbij uiteraard de nadruk ligt op de periode na 1900. Behandeld worden opkomst, bloei en totale ondergang van de Nederlandse mijnindustrie, en de gevolgen daarvan voor de mijnwerkers. Enigszins buiten de chronologische ordening vallen de hoofdstukken over de polderjongens in de bruinkoolindustrie, de dreiging en bestrijding van het socialisme, en de gevaren van de mijnarbeid. Besloten wordt met een korte schets van de mijnstreek na sluiting van de mijnen.

De tekst is helder en goed verzorgd. Heel kort samengevat laat hij zien dat de mijnwerkers continu in een zeer kwetsbare positie hebben verkeerd, zelfs nog na sluiting van de mijnen.

De tekst gaat vergezeld van talrijke foto's, kaarten, afbeeldingen van documenten, en dergelijke. Hinderlijk is het feit dat niet naar dit illustratiemateriaal wordt verwezen. Zo zijn in feite twee ineengevlochten boeken ontstaan: één bestaande uit louter tekst, en één bestaande uit afbeeldingen met summier commentaar. Dat had toch wel beter gekund (en ook gemoeten!). Zo als te verwachten bij een uitgave als deze ontbreekt een notenapparaat. Als compensatie had dan toch op zijn minst een berekende bibliografie kunnen worden bijgevoegd. Nu moet de lezer het stellen met een kleine, kale literatuurlijst.

Al met al moet geconstateerd worden dat Kreukels er in geslaagd is een zeer interessant boek te produceren. Ondanks de boven genoemde punten van kritiek is deze studie een *must* voor iedereen die op een ontspannen wijze kennis wil maken met het leven en werken van de mijnwerkers. Een waardig eerbetoon voor deze arbeidersgroep, hoewel natuurlijk niet de geschiedenis van de Nederlandse mijnwerkers wordt gepresenteerd — zoals in de ondertitel wordt gesteld — maar slechts *enkele aspecten* daarvan worden belicht.

Hans Hillebrand

Dr. Ph.M. Bosscher, *Vlootvoogden en zeeslagen*. Uitg. Wever, Franeker 1985, prijs f 29,50.

Dit fraai uitgegeven boekje bundelt een aantal artikelen, verschenen in de NRC/Het Alg. Handelsblad in de loop van 1982–1984.

Allereerst maken een drietal vlootvoogden — onze De Ruyter, de Japanner Togo en de Brit Fisher — hun opwachting. De Ruyter komt over als een oprecht man die trouw zijn land wilde dienen. Niets nieuws onder de zon dus. Togo is, volgens Bosscher, 'een waardig representant in onze serie maritieme giganten' (blz. 21). (Is het echter waardig gedrag in 1894 verantwoordelijk te zijn voor het op volle zee tot zinken brengen van een Brits schip (resultaat: vele slachtoffers) en het uitschakelen zonder voorafgaande waarschuwing in 1905 van twee Russische slagschepen en één kruiser (resultaat: vele slachtoffers)? Het verlenen van de Order of Merit aan Togo in 1906 door de Engelse koning is net zo misplaatst als het verlenen van eerbewijzen aan het kondorlegion!)

Boeiend daarentegen is het verhaal over Fisher, volgens velen de grootste Britse vlootvoogd sinds Nelson. In ieder geval was hij een strijdbaar hervormer van de Royal Navy met als curieuze hobby het luisteren naar preken, soms wel drie op één dag. De vier behandelde zeeslagen zijn die bij Lissa in 1866, de torpedering van drie Engelse kruisers door de Duitsers in 1914, de eerste slag bij de Falklands ook in 1914 en de slag in de Javazee in 1942. De slag bij Lissa was voor mij een openbaring. Als overgehaalde landrot had ik Oostenrijk altijd voor een typische landmogendheid gehouden. Toch schijnt er in 1866 gewonnen te zijn in een zeeslag.

Het boek eindigt met een bekende episode uit onze maritieme geschiedenis: de slag in de Javazee. Helaas schijnen de beroemde gevleugelde woorden van Doorman 'Ik val aan, volg mij' vervangen te moeten worden door het prozaïsche, Byroniaanse 'All ships follow me'.

Conclusie: een aardig boek voor geïnteresseerden in maritieme geschiedenis.

F.R. Kat

W. Birza, *'Gelukkig hij, die dit weer' 1734 — De Haagse Vrijmetselaarsloge 'L'Union Royale' — 1984*. Martinus Nijhoff, Leiden 1984, prijs f 41,—.

De laatste jaren wordt er steeds meer gepubliceerd over de genootschapsgeschiedenis. Heroriëntatie in het onderzoek en het feit dat twee eeuwen geleden talloze genootschappen zijn opgericht die op het ogenblik hun jubilea vieren, zijn hiervoor verantwoordelijk. Geschiedenissen van vrijmetselaarsloges, die eveneens zo'n twee

eeuwen geleden bij tientallen zijn opgericht, waren tot voor kort zeldzaam. Nederlandse historici bemoeiden zich er maar weinig mee en de maconnieke gedenkschriften die er van de pers kwamen, circuleerden vooral in eigen, besloten kring.

Het gedenkboek van de hand van W. Birza, uitgegeven ter gelegenheid van het tweehonderdvijftig jarig bestaan van de Haagse loge l'Union Royale, doorbreekt dit patroon. Het boek heeft nadrukkelijk de historisch geïnteresseerde leek op het oog en wil de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse vrijmetselarij en de activiteiten van de Haagse loge schetsen in een ruim cultuurhistorisch kader. Meer dan de helft van het boek is daarom gewijd aan de achttiende eeuw. Na een algemene inleiding over de betekenis van de vrijmetselarij als inwijdingsgenootschap, komt de ontstaansgeschiedenis van de Europese vrijmetselarij aan de orde, gevolgd door een schets van de vestiging van de organisatie in de achttiende-eeuwse Republiek. Voor de periode na 1750 verengt het relaas zich geleidelijk tot een louter interne geschiedenis van de Haagse loge.

De opzet van het boek is veelbelovend. De uitwerking is minder geslaagd. Het lukt de auteur maar zelden een werkelijke verbinding tot stand te brengen tussen de cultureel-ideeënhistorische ontwikkeling en de geschiedenis van de vrijmetselarij. Het cultuurhistorisch kader blijft beperkt tot een wat schoolse opsomming wat er gelijktijdig in de wereld geschiedde en dit wrekt zich, vooral bij de hoofdstukken over het ontstaan van de vrijmetselarij. In dit verband is het eveneens merkwaardig dat Birza in zijn hoofdstukken over de Haagse loge de aanwezigheid van vele andere genootschappen in het Haagse volstrekt negeert, terwijl een analyse van die relaties juist een belangwekkend onderdeel van het boek had kunnen vormen.

Voor een grondige bespreking van het fenomeen vrijmetselarij is de monografie van M. Dierickx uit 1967, *Vrijmetselarij 1717–1767, de grote onbekende. Een poging tot inzicht en waardering* nog steeds onovertroffen, voor de Nederlandse ontwikkelingen eventueel aan te vullen met P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis van de vrijmetselarij* (Den Haag, 1948).

W.W. Mijnhardt

Aart Heering, *Van schoorsteenvegers en pizzabakkers. Vier eeuwen Italianen in Groningen*. Matrijs (Historische Reeks Stad en Land), Utrecht 1985, 72 blz., prijs f 17,95.

Aansluiten bij de leefwereld van de leerling is een van de didactische voordelen die een regionaal historische aanpak (streek-, stads- of buurtgeschiedenis) kan bieden. Wanneer de invulling van deze aanpak dan verder

kleio

nummer 1/87
pagina's 36 en 37

nog wordt toegespitst op een duidelijk af te bakenen en te onderscheiden bevolkingsgroep die leerlingen ook uit hun dagelijkse bestaan kennen, dan lijkt een maximaal rendement mogelijk.

In *Van schoorsteenvegers en pizzabakkers* schetst Aart Heering de geschiedenis van vier eeuwen Italianen in Groningen en geeft hiermee tegelijkertijd een beeld van het voor deze bevolkingsgroep kenmerkende immigratiepatroon. Hierbij dient Groningen vooral als geknopte en overzichtelijke case-study gezien te worden; eenzelfde patroon valt immers in vele andere Nederlandse steden te reconstrueren en is wellicht een aardig onderwerp voor een geschiedenisproject in de verschillende locaties.

Gedurende de 16e en 17e eeuw was de aanwezigheid van Italianen in Nederland vooral incidenteel van aard, ook in Groningen. Heering wijst op een aantal vestingbouwers, op huursoldaten in Spaanse dienst die bij gebrek aan soldij het land plunderen, en zelfs op een 'arm krankzinnigh man uut Italien gheboortigh' die van de stadsvaders een kleine toelage ontvangt. In de 17e eeuw zijn het vooral de protestantse ballingen die een toevlucht zoeken en vinden in de noordelijke gewesten, maar pas in de 18e eeuw dient zich een geregelde immigratiestroom aan. Hierbij tekent zich een kenmerkend patroon af dat bepaald wordt enerzijds door de onmogelijkheid seizoensgebonden arbeid te verrichten — de afstand tussen Nederland en Italië was te groot — en anderzijds door de restricties die het gildesysteem opwierp ten aanzien van de toegang tot de bestaande beroepen. De Italianen werden gedwongen zich toe te leggen op die ambachten die niet onder de gildebepalingen vielen, ofwel omdat ze niet stedelijk gebonden waren, zoals de ambulante handel, ofwel omdat ze nog niet bestonden: vandaar dat we Italianen vooral aantreffen in ambachten die pas in de 18e eeuw opkwamen: stucadoors, gipswerkers, beeldensculptoren, instrumentmakers etc.

De Italianen die zich op deze nieuwe beroepen toelegden waren al snel dermate succesvol, vooral ook in het monopoliseren van deze ambachten, dat de benaming 'Italiaan' als handelsmerk ging dienen, en dat zou het blijven tot de dag van vandaag. Alleen de verschillende specialismen variëren: na de barometer- en paraplu makers kwamen de schoorsteenvegers, de terrazzo makers, de ijsboeren en de pizzabakkers. Kenmerkend verder voor dit in wezen pre-industriële emigratiepatroon zijn de sterke onderlinge familiebanden en het gemakkelijk overstappen tussen de verschillende ambachten die als typisch Italiaans golden. Aart Heering geeft een overzichtelijk beeld van de ontwikkelingen binnen dit emigratiepatroon en maakt aan de hand van een case-study over Groningen duidelijk hoe

met behulp van tamelijk eenvoudig bronnenmateriaal — gilderollen, bevolkingsregisters en advertenties in de lokale pers — een toch betrekkelijk volledig beeld opgeroepen kan worden van een nog steeds duidelijk aanwijsbare bevolkingsgroep.

Harald Hendrix

J.W. van Hulst, *Gerretson Dichterbij*. Uitg. Buijten en Schipperheijn, Amsterdam 1985, 175 blz., prijs f 24,90.

Het is een goede gedachte geweest van de A.F. de Savornin Lohman stichting om de oud-CHU (later CDA) senator prof.dr. J.W. van Hulst een voor een breed publiek bedoelde studie over de dichter, koopman, politicus en geleerde Frederik Carel Gerretson (1884–1958) te laten schrijven.

Gerretson was de zoon van de CHU politicus B.J. Gerretson en stond zijn hele leven in nauw contact met deze politieke partij. Hij was medewerker van het Kamerlid A.F. de Savornin Lohman, adviseerde in de jaren twintig en dertig Kamerleden uit deze partij, waaronder het Eerste Kamerlid B.C. de Savornin Lohman over zaken betreffende Indië en de buitenlandse politiek en was tenslotte zelf voor de CHU senator van 1953 tot 1956.

Gerretson is een moeilijk te vatten persoonlijkheid, vol tegenstrijdigheden, met als constanten zijn diep doorvoelde verbondenheid met het Koninkrijk der Nederlanden en met de protestantse historische traditie (de Groenianse traditie) daarin — en dan beginnen de paradoxen — zonder dat dit gepaard ging met de in die kringen nog al eens opduikende anti-katholieke gevoelens. Integendeel, zijn liefde voor Vlaanderen en de oude generaliteitslanden maakte dat tegenstanders hem soms als crypto-katholiek afschilderden.

Tweede paradox: ondanks zijn verbondenheid met de CHU was hij geen bewonderaar van het parlementaire stelsel en verkoos hij een staatsvorm met een krachtig overheidsgezag, maar tegelijk — tegenstelling — haatte hij de 'bonapartistische staat' en eiste hij voor de onderdanen in de staat een optimale consciëntievrijheid op, die zich op allerlei maatschappelijke terreinen ook concreet moest kunnen manifesteren. Interessant is in dat opzicht zijn pleidooi voor de 'social engineer' in zijn in 1911 verschenen *Prolegomena der sociologie*, waarin hij voor het bestuderen van allerlei maatschappelijke processen de voorkeur geeft aan sociologisch en andragisch opgeleiden boven de juristen.

Van Hulst heeft in zijn *Gerretson Dichterbij* een tiental aspecten van Gerretson belicht en daarbij zijn letterkundig, historisch, indologisch, politiek en journalistiek werk de revue laten passeren. Het nadeel van deze methode is een zekere verbrokke-

ling van de persoonlijkheid, maar de auteur stelt ook uitdrukkelijk geen biografie te willen schrijven. Het is een goede kennismaking met Gerretson, die veelal als een conservatief of liever nog als een pre-fascist wordt afgedaan, waarbij men zijn briljant geschreven historische studies over Groen van Prinsterer, het Verenigd Koninkrijk, de Afscheiding van 1834 en last but not least zijn *Geschiedenis der 'Koninklijke'* onge- noemd en ongelezen laat.

Als Geerten Gossaert geniet hij nog altijd bekendheid en verering, ook al bestaat zijn poëtisch oeuvre uit één, niet al te omvangrijke bundel (*Experimenten*). Bij het intreden in de maatschappij heeft hij zijn dichterschap niet kunnen behouden. Vaak wordt zijn verdediging van de kunstenaar als paria aangehaald, al daterend van 1925, om te laten zien hoe reactionair hij wel was door het subsidiebeleid af te wijzen. Het ging meer om een kritische kanttekening en hij bepleitte o.a. een royaal aankoopbeleid van de overheden.

De waardering die Van Hulst voor Gerretson heeft en die ik in veel opzichten wel deel, heeft hem niet verhinderd vraagtekens bij het optreden van Gerretson te zetten. Mogelijk hadden die hier en daar vergezeld mogen worden van uitroepstekens. Zijn lust tot intrigeren en complotteren en dan zelf ook voortdurend deze activiteiten bij anderen menen te moeten signaleren heeft Gerretson vaak parten gespeeld en mijns inziens ook verhinderd dat hij tot een waarlijk nationale figuur is uitgegroeid.

Het is een tragedie geweest dat Gerretson, die de kracht van het nationalisme wel degelijk kende en erkende, voor het Indonesische nationalisme geen oog wilde hebben en het in zijn strijd tegen de Nederlandse regeringspolitiek tot het bittere einde heeft bestreden en dat met een niets ontziende, kwetsende felheid. Dat felle partijkiezen had hem in de strijd tegen het Belgisch-Nederlands Verdrag van 1925 succes gebracht, maar dat is misschien ook wel het enige succes uit zijn politieke loopbaan geweest.

Een opmerking nog. Op p. 122 schrijft Van Hulst dat het gemeenschappelijk draagvlak tussen de oude vrienden Geyl en Gerretson na de oorlog smaller werd doordat Geyl à tort et travers socialistisch gezinden voor het hoogleraarschap wilde voordragen. Ik meen dat hier vooral van een Gerretsoniaans drogbeeld sprake is, dat de schrijver ten onrechte overneemt. Ik meen dat ook de gepubliceerde briefwisselingen die zienswijze niet toelaten.

Resumerend, een leesbare inleiding op een boeiende, veelzijdige en controversiële persoonlijkheid uit het protestantse 20e-eeuwse Nederland.

P. van Hees

Jord den Hollander, *Ooit gesloopt Nederland, De Bezige Bij, Amsterdam 1985, 125 blz., prijs f 30,-.*

'*Er wordt wat afgehuild bij het slopen van gebouwen.*' Met deze zin begint dit alles behalve huilerige boek over wat er zoal aan schoons is afgebroken na de Tweede Wereldoorlog. Het grootste deel van dit aantrekkelijk uitgegeven boek bestaat uit korte geschiedenissen van prachtige, monumentale gebouwen uit héél Nederland die er nu niet meer zijn. Al wat nog rest is de herinnering er aan, van mensen die ze pas werkelijk misten toen ze er niet meer stonden. En verder wat foto's en tekeningen die dan ook in ruime mate staan afgedrukt bij zakelijk, soms bijna koel gestelde verhalen. En het is juist deze stijl die gevoelens van woede om de kortzichtigheid en van spijt om 'wat-had-kunnen-zijn', bij de lezer opwekt.

Ieder verhaal, of het nu gaat om het Van Dishoeckhuis in Vlissingen, het Centraal Station in Utrecht of de Harmonie in Groningen, is een onderstropping van Den Hollander's stellingname uit de Inleiding.

Gebouwen lijden onder een zeer beperkte opvatting van wat functioneel is. Schoonheid en sfeer passen daar niet in. Functievermindering of functieverlies leiden al snel tot onbekommerd ingrijpen in constructie en uiterlijk van een gebouw. Functionaliteit is de enige legitimatie van zijn bestaan. En van de opvolger. Vandaar dat de lelijkheid zo om zich heen grijpt. Vandaar dat de sloopwoede van de 19e eeuw nog steeds geen einde heeft gevonden. De reactie op die sloopwoede. Monumentenzorg. Heemschut en de Nederlandse Oudheidkundige Bond, vecht nog steeds tegen een overmacht van bestuurlijke kortzichtigheid, verkeerd begrepen vooruitgangdenken en een streven naar snel geldelijk gewin.

Den Hollander's boek is een aangrijpend kijk- en leesboek dat op ingehouden en indringende manier bewust maakt van de waarde van onze omgeving door de confrontatie met wat daar definitief uit verdwenen is. Geschiedenisleraren spreken vaak over historisch besef en historisch bewustzijn als doel van hun onderwijs. Dit boek biedt een zeer praktisch aangrijpingspunt om daar in de les aan te werken. Een enkele onnauwkeurigheid (Kasteel Vredenburg was géén Romeins bouwwerk, p. 8) doet daaraan niet af.

Voor de werkelijk gegrepen leraar of leerling is er tenslotte ook nog een bouwplaat, van Dudok's Bijenkorf in Rotterdam, gesloopt in 1957.

Guus Peek

Jhr. Mr. H.F.L.K. van Vredenburg, *Den Haag antwoordt niet* (herinneringen van -). Martinus Nijhoff, Leiden 1985, 618 blz., f 59,50.

Een eentonig leven heeft deze diplomaat, getuige de gedenkschriften, zeker niet geleid. Een wisseling van functies en standplaatsen is misschien enigszins inherent aan het beroep; maar hier is de verscheidenheid wel opvallend groot, wat ten dele aan de roerige tijd die hij meemaakte en ten dele aan zijn weinig conformistische karakter toe geschreven kan worden.

In 1905 geboren en in 1931 afgestudeerd, werd hij – na een soort leertijd aan het toen nog piepkleine ministerie van buitenlandse zaken – naar Hamburg en Buenos Aires gestuurd ('gedetacheerd'). In 1940 naar Londen uitgeweken, ging hij in 1942 naar Washington; in 1945 was hij als plaatsvervangend lid van de Nederlandse delegatie aanwezig bij de oprichting van de VN. Als leider van de 'commissie Vredenburg' werd hij in 1947/1948 ten nauwste betrokken bij de Indonesische kwestie en moest hij o.a. tegenspel bieden aan de zgn. Commissie van Goede Diensten met betrekking tot de uitwerking en uitleg van de Renville-overeenkomst (zijn karakterisering van de Amerikaanse leden van deze CGD. Graham en DuBoi behoort tot de meest negatieve in de memoires). Na een intermezzo in Tanger (1948–1951) werd hij voorzitter van de Nederlandse delegatie bij de pogingen tot de oprichting van een Europese Defensiegemeenschap en vervolgens (1952–1956) plaatsvervangend secretaris-generaal (onder Lord Ismay) van de NAVO. Vervolgens vertegenwoordiger van de Hoge Autoriteit van de Europese KSG in Londen en – na een kort verblijf in Den Haag – ambassadeur in Bonn (1959–1962) en Rome (1962–1970), waar hij de pensioengerechtigde leeftijd bereikte.

Deze gedenkschriften zijn zeker boeiend geschreven en met name in het begin amusant, waar Vredenburg het merkwaardige sfeertje en enige zonderlinge types op het voor 1940 blijkbaar nog zeer kneuterige departement van BZ beschrijft (in het nieuwe reuzenpand moet het wel anders toegaan!). Over zijn jonge jaren wordt hier niets meegedeeld, wat te maken kan hebben met wederwaardigheden, waarover wij in de levensbeschrijving van Vredenburg in het Biografisch Woordenboek van Nederland (deel 2, door prof. dr. A.E. Kersten) worden geïnformeerd.

Aan scherpzinnigheid, werkkraft en zelfvertrouwen moet het deze diplomaat niet hebben ontbroken; niettemin blijft het kaleidoskopische tafereel dat de schrijver voor ons oproept, toch wel wat aan de oppervlakte – maar dat is misschien inherent aan het ambt dat hij vervulde.

Zijn beschrijvingen van de Indonesische chaos nemen een flink deel van het boek in beslag, maar men moet m.i. een specialist zijn in deze materie, om achteraf nog overmatig te worden geboeid door de hier weer eens in kaart gebrachte warboel. Over de

kleio

kansen die Nederland in Indonesië zou hebben gehad bij een beter beleid, spreekt Vredenburg zich niet expliciet uit, maar men krijgt de indruk dat hij wat dit aangaat de illusies van zijn medepolitici heeft gedeeld. Ten aanzien van de 'kwestie Nieuw-Guinea' merkt hij weliswaar op dat het hem 'onverstandig' leek om de toch al mocizame betrekkingen met de Republiek 'van meet af aan met een twistappel te belasten die bij uitstek geschikt leek alle Indonesiërs in een gesloten falanx tegen ons in het harnas te jagen' (374), maar hij was diplomaat genoeg om niettemin met allerlei andere mocizame en uitzichtsloze constructies in te stemmen.

De titel van het boek bevreedt me en doet mij denken aan een jongensboek ('D-trein 18 heeft vertraging') of een detective. En 'sine ira et studio' in het voorwoord is op blz. 575 (noten) fout vertaald, het betekent 'zonder wrok en vooroordeel' (en niet 'met ijver').

Het boek is voortreffelijk uitgegeven, inclusief een uitvoerig notenapparaat en register. Voor leerlingen lijkt het me weinig belangwekkend.

E.M. Janssen Perio

Henk Gortzak: *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist*. Uitg. Bert Bakker, Amsterdam 1985, prijs f 34,90.

Aanleiding tot het schrijven van zijn memoires vormde de van verschillende kanten op Gortzak uitgeoefende druk zijn politieke ervaringen te boek te stellen. Voor de gevarieerde aandrang van scriptieschrijvers de historici, belangstellend naar zijn oordeel over- of aandeel in een bepaalde zaak, tot en met de pressie van zijn eigen zonen is hij tenslotte gewicht. Het resultaat is een lijvig boekwerk van een kleine 400 bladzijden.

Integer, zonder de pen in vitriool te dopen, vertelt hij — ik stip het belangrijkste maar even aan — over zijn lid worden van de communistische partij in de jaren twintig, zijn verblijf in Moskou aan het begin van de jaren dertig, de crisis en zijn rol in het Jordaanoproer, het verzet en zijn verblijf in het concentratiekamp Sachsenhausen, zijn naoorlogse CPN-jaren, de rol van de manipulerende en intrigerende partijsecretaris Paul de Groot, zijn partijpolitieke breuk in 1959 en later zijn comeback in het parlement als PSP-kamerlid.

Na lezing had ik enige subjectieve onvrede. Waarom was er niet wat meer aandacht besteed aan momenten die mij wezenlijk schenen voor een goed begrip van een leven in dienst van het communisme? Zo is zijn verblijf in Moskou tijdens het door tsaar Stalin I gelanceerde mensenverslindende vijfjarenplan toch wel erg summier beschre-

ven. Ook wordt de fatale betekenis van de beruchte kominternlijn van 1928 — sociaal-democratie is sociaalfascisme — onderbelicht. Wel zegt Gortzak op blz. 73 'het was fout maar ik deed er destijds vol overtuiging aan mee' maar op blz. 137 krijgen de anti-communistische leiders van de sociaal-democratie de schuld dat ze niet ingaan op de nieuwe Kominternpolitiek namelijk die van het volksfront. Het moet Gortzak toch duidelijk zijn dat enerzijds de jarenlange, weinig subtiele scheldtirades in de Tribune op de sociaal-democraten als lakeien van het imperialisme en anderzijds het plotse-ling aan de borst prangen van de tevoren verguisde socialistische broeders, niet alleen de sociaal-democratische leiders maar ook de gewone leden wat rauw op het lijf viel. Ook de persoonlijke destalinisatie in de vorm van de oprichting van een nieuwe partij (SWP) had voor mij best wat uitgebreider mogen. Als beginnend historicus heb ik namelijk de oprichting ervan bijgewoond in Amsterdam. Maar het is natuurlijk duidelijk dat je als schrijver een selectie moet maken en dat een uitgever een pil van 600 bladzijden beter meteen aan de Slegte kan doorverkopen.

Indien u besluit het boek te kopen, controleer dan wel even of blz. 161/162 en blz. 191/192 in orde zijn. Bij mij mankeerde daar wat aan.

F.R. Kat

***Tussen goed en fout. Nieuwe gezichtspunten in de geschiedschrijving 1940-1945*. Onder redactie van dr. G. Abma, drs. Y. Kuiper en drs. J. Rypkema. Uitg. Wever, Franeker 1986, prijs f 24,50.**

De meeste van de in deze bundel samengebrachte bijdragen zijn voordrachten geweest, gehouden op de vierde Studiedag-Friesland 1985. Zonder tekort te willen doen aan artikelen als 'de oorlog in Friesland te boek' of 'bezettingstijd en NSB in Zuid-Oost-Friesland' of 'de Friese beweging in de bezettingstijd' vormen de bijdragen van dr. L. de Jong en dr. J.C.H. Blom toch de smaakmakers van dit boekje.

De eerste schetst de moeizame wordings-geschiedenis van zijn nog onvollendete. Na het lezen van de verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie, gesprekken met de koningin en een selectieve leeskeuze uit het overstelpende materiaal van het RIOD verscheen in 1969 het eerste deel. Door de titel 'Voorspel' haalde het zelfs gedurende een korte tijd de etalage van een sexshop in Alkmaar! Verder stelt De Jong het begrip fairness centraal. Het gaat erom sine ira et studio het handelen van historische personen — ook dat van bijvoorbeeld Seyss-Inquart, Rauter etc. — begrijpelijk te maken binnen de historische context.

Van dr. Blom is zijn geruchtmakende oratie van 12 december 1983 'In de ban van goed

en fout?' integraal opgenomen. Oplettende Kleiolezers zullen zich de zeer kritische kanttekeningen van G. Zondergeld (Kleio 8/84) hierover nog wel herinneren.

Een aardig boekje waarvan de toegankelijkheid echter vergroot zou zijn indien de Friese citaten vertaald waren in ABN.

F.R. Kat

Jeroen J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*. Uitgeverij Van Gorcum, Assen 1985, 538 blz., f 72,50.

'Wij leven vrolijk en te vreë, omdat wij wonen op Mettray', zo luidde een lied, dat geschreven was voor de jongens van het opvoedingsgesticht 'Nederlandsch Mettray'.

'Nederlandsch Mettray' was een landbouwen ambachtskolonie nabij Zutphen, die in 1851 werd opgericht om moeilijk opvoedbare jongens te redden. De wederwaardigheden van deze kolonie worden in het proefschrift van Jeroen Dekker uitgebreid beschreven. Ze worden geplaatst in een heel breed maatschappelijk en orthopedagogisch kader. Dat levert een interessant beeld van de mentaliteit en de structuur van de negentiende eeuwse samenleving op. We zien hoe de kolonie uitgroeide van een particulier initiatief van enkele verlichte adellijke heren, tot een schakel in een keten van verzuilde instellingen. Deze zorgzame samenleving kwam hoog- en laaggeborenen te stade. De laatsten werden voorbereid op een eervolle zij het nederige plaats in de maatschappij. De eersten wachtte, voorzover zij 'uit het regte beginsel' weldeden, 'de zoete beloning der zelfvoldoening'.

Jammer genoeg is de auteur er, ondanks zijn prachtige onderwerp, niet in geslaagd een boek te schrijven dat de aandacht van de lezer vasthoudt. Zijn uiteenzetting van ontwikkelingen buiten Mettray, die meer dan de helft van zijn tekst beslaat, is vaak zo gedetailleerd, dat het grote kader er eerder vager dan helderder door wordt. Bij zijn beschrijving van Mettray hadden daarentegen wat meer sprekende details niet misstaan, vooral omdat juist deze de dauwdruppels zijn waarin de hele morgenstond weerspiegeld wordt. Het te ver doorgevoerde academisme maakt het boek op school onbruikbaar. Omdat het materiaal voor inleving uitermate geschikt is, zou het goed zijn als er wat van tot een lesboekje bewerkt werd.

Dik Verkuil

KLEIO KRANT

VGN

Bestuur

In augustus heeft minister Deetman van Onderwijs en Wetenschappen zijn voorstel bekend gemaakt ten aanzien van de landelijke capaciteit van de zogenaamde tweede fase van de Universitaire Lerarenopleiding over 1987-1988. De minister blijft daarbij uitgaan van een eerder genoemd maximaal aantal toegangsplaatsen van 1000 voor alle Universitaire Lerarenopleidingen. Hij heeft zich gebaseerd op een door het Nederlands Economisch Instituut berekende behoefte aan leraren.

Voor het vak geschiedenis worden landelijk 15 studenten toegelaten. Gezien de uitgangspunten van de minister mag ervan worden uitgegaan dat dit aantal de komende jaren gelijk zal blijven. Ter vergelijking de aantallen van enkele andere vakken: biologie. Duits en aardrijkskunde 15; klassieke talen 35; maatschappijleer 75; wiskunde 175; natuurkunde (als hoogste) 180.

Het aantal van 15 noemt Deetman als minimum per vestigingsplaats per verplicht vak in het voortgezet onderwijs.

Het een en ander betekent dat er aan één universiteit in Nederland een Universitaire Lerarenopleiding blijft; en dat de universitaire vakdidactiek vrijwel geheel zal verdwijnen. Het bestuur van de VGN heeft gemeend hierop te moeten reageren middels onderstaande brief, gericht aan de minister.

Aan de Minister van
Onderwijs en Wetenschappen
Drs. W.J. Deetman

Excellentie,
Met grote zorg en verontrusting heeft het bestuur van de VGN kennisgenomen van uw plannen om voor het vak Geschiedenis een aantal van 15 studenten, als landelijke capaciteit voor de Universitaire Lerarenopleiding vast te stel-

len.

Wij zijn verontrust over de suggestie die gewekt wordt dat een aantal van 15 studenten, mits op één plaats geconcentreerd, een universitaire lerarenopleiding van een behoorlijk niveau garandeert. Wij zijn juist van het tegenovergestelde overtuigd. Wij vrezen dat genoemde maatregel niet alleen ernstige gevolgen zal hebben voor de aantallen afgestudeerde universitair opgeleide leraren, maar dat ze ook desastreus zal zijn voor de Universitaire Geschiedenis Vakdidactiek, die hierdoor vrijwel gedoemd is te verdwijnen. Dit wordt uiteraard mede veroorzaakt door allerlei neveneffecten, die deze kwestie met zich meebrengt.

Hoogst ongelukkig vinden we het feit dat u zich baseert op een behoeftepeiling van het NEI, die op zijn minst aanvechtbaar en vermoedelijk zelfs niet valide te noemen is. In de bijlage bij deze brief zullen wij deze uitspraak nader onderbouwen.

Gezien het voorgaande verzoeken wij u deze kwestie nog eens te overwegen. Wij hopen dat u daarna een passender maatregel wilt en zult nemen.

Hoogachtend,
namens het bestuur van de Vereniging voor docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland,
W. T. W. Bouwman,
eerste secretaris.

Bijlage. Enkele elementen ter ondersteuning van het ingenomen standpunt

1. De gevonden behoefte kritisch bekeken

De behoeftepeiling van het NEI is strijdig met de realiteit.

Door uit te gaan van het totaal aantal beschikbare lesuren en het aantal volledige betrekkingen dat hieruit in de eerstegraads sector te creëren is, wordt de behoefte aan bevoegde docenten berekend.

Men gaat daarbij voorbij aan de volgende zaken:

1.1. Het is roostertechnisch veelal onmogelijk om, indien aan een school onvoldoende uren beschikbaar zijn, een volledige betrekking te vormen door de baan op een andere school aan te vullen. In de eerstegraads sector heeft men meestal met clusters te maken en niet met klassen. Claims op de rooster vanuit een docent of vak

Inleverdata van kopij voor de Kleio-Krant

Wij hopen dat KLEIO dit jaar in de eerste helft van de maand in de brievenbussen ligt. Om dat mogelijk te maken vragen wij u om u aan deze data te houden.

ER KAN BEST WEL EENS VAN AFGEWEEKEN WORDEN IN SPOEDGEVALLEN, MAAR ALLEEN NA OVERLEG VOORAF MET DE EIND-REDACTEUR.

Datum dat berichten bij de post moeten zijn:

Maart, nr. 2, 28 januari

April, nr. 3, 7 maart

Mei, nr. 4, 4 april

Juni, nr. 5, 2 mei

Juli, nr. 6, 6 juni

De aard van de KLEIO-KRANT vraagt om berichten, niet om artikelen.

Toesturen aan de eindredacteur:
T. Bogaerts, Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein, tel. 03408-83576.

hebben direct gevolgen voor andere vakken en docenten. De problemen die zo ontstaan zijn in de meeste gevallen onoplosbaar.

1.2. De meeste scholen zullen een aanvulling tot een volledige betrekking oplossen door een eerste-graads docent les te laten geven in de tweedegraadssector van de school. Deze uren worden in de behoeftepeiling op geen enkele wijze verdisconteerd.

1.3 Een andere oplossing voor het in 1.1 genoemde probleem zou kunnen zijn het gebruik van deeltijd docenten. Dit sluit bovendien wonderwel aan bij de bestaande praktijk en komt eveneens tegemoet aan de toekomstige ontwikkelingen. Immers de vraag naar deeltijdbetrekkingen zal de komende jaren alleen maar toenemen. Dit wordt veroorzaakt door:

a. de zwaarte van het leraarsambt, die door zowel oudere als jongere - beginnende - collega's bij een volledige weektaak ervaren wordt. Eerstgenoemden willen de weg naar een pensionering stap voor stap afleggen door minder te gaan werken, de laatsten willen langzaam voldoende ervaring opbouwen om een volledige weektaak te kunnen gaan vervullen. In beide gevallen ondersteunt de schoolleiding het streven meestal van harte.

b. het aantal afgestudeerde vrouwen dat een onderwijsloopbaan ambieert neemt bij het vak Geschiedenis nog steeds toe. In het merendeel van de gevallen wensen zij - om uiteenlopende redenen overigens - een deeltijdbetrekking.

De conclusie uit het voorgaande luidt dan ook:

De behoefte aan bevoegde eerste-graads docenten is aanzienlijk groter dan de door het NEI berekende.

Dientengevolge zullen er ook meer docenten opgeleid moeten worden, als op grond daarvan werd gemeend.

2. De gevolgen van de nieuwe opzet van de tweede fase bij de Universitaire Lerarenopleidingen

De tweede fase Ulo is principieel anders van opzet dan de opleiding voor de aantekening oude stijl. Hieraan wordt bij de beslissing ook geen recht gedaan.

2.1. We mogen er in beginsel vanuit gaan dat door de nieuwe opzet het percentage gezakten en 'afvallers' (dat zijn zij die na enige tijd de opleiding gevolgd te hebben ontdekken dat het leraarsambt voor hen toch niet het meest geschikt is) zal toenemen.

2.2. Een aantal studenten neemt aan de studie deel uit andere motieven dan het bereiken van het leraarschap. Zij willen didactische kennis en vaardigheden verwerven om deze in een ander beroep te gebruiken. In de praktijk komt dus een deel van de afgestudeerden niet in het onderwijs terecht.

Wij menen dan ook:

Het vastgestelde aantal houdt geen rekening met studenten die geen leraar kunnen of willen worden, maar toch de opleiding volgen. Dat dit laatste soms maar gedeeltelijk is, is alleen maar een kwantitatief aspect.

3. De Universitaire Vakdidaktiek en de ontwikkeling van het Geschiedenisonderwijs.

Door slechts 15 studenten toe te laten maakt de minister een eind aan de bijdrage van de Universitaire Vakdidaktici aan de ontwikkeling van het Geschiedenisonderwijs. Een groot aantal hunker zal zich immers met ander werk bezig moeten houden, als zij overigens niet zonder werk komen te zitten, omdat hun betrekking ophoudt te bestaan. Deze bijdrage vormt echter een onmisbare bron van gegevens voor de ontwikkeling van de didaktiek en het onderwijs op het terrein van de geschiedenis.

4. De rol van de Universitaire Lerarenopleidingen bij de nascholing.

Met het verdwijnen van de meeste Universitaire Lerarenopleidingen verdwijnt ook een uitstekende mogelijkheid tot nascholing. Immers wanneer er slechts een opleiding overblijft, hoe zou er dan sprake kunnen zijn van één evenwichtig over de diverse regio's gespreid aanbod?

Waar de Ulo ontbreekt, vervalt de mogelijkheid tot effectieve nascholing vanuit de betrokken universiteit. Vakspecifieke nascholing is toch een combinatie van vakdidaktiek en geschiedwetenschap. We willen alleen al wijzen op de grote behoefte aan nascholing en ondersteuning die onder de docenten zal ontstaan, wanneer de voorstellen van de Werkgroep Herziening Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting door de beleidsmakers overgenomen zullen worden. Bij de begeleiding van de grondige modernisering van het Geschiedenisonderwijs, waartoe dit zal leiden, zouden de Universitaire Lerarenopleidingen een belangrijke rol kunnen spelen.

5. Het verdwijnen van de pluriformiteit.

De door de minister aangeduide inkrimping van de Universitaire Lerarenopleidingen doet geen recht aan de bestaande pluriforme wetenschapsbeoefening en de verscheidenheid in wereld- en levensbeschouwing in ons land. Deze worden toch algemeen gerespecteerd?

Als er slechts één opleiding over blijft zien wij niet hoe deze pluriformiteit gegarandeerd kan worden.

PA _ BO VGN

De commissie was op 17 december 1986 voltallig bijeen voor een vergadering, die in Amersfoort gehouden werd. Allereerst was er aandacht voor verenigingstechnische zaken: de contacten met het AB via Wim Kattenberg, het jaarverslag en de begroting voor 1987. Op tafel lag de najaarsnieuwsbrief van 1986 met de enquête over het geschiedenisonderwijs in de Pabo. We hopen in februari over de gegevens van deze enquête te beschikken.

Een volgende Nieuwsbrief is gepland voor omstreeks april 1987. Mogelijke thema's zijn geschiedenis voor het jonge kind (groepen 1 tot en met 4) en/of activiteiten rondom vijf mei. Wie vanuit eigen praktijkervaringen een bijdrage wil leveren aan dit nummer wordt verzocht contact op te nemen met Magdaleen Kingmans (050-132787). Pabo-docenten, die om welke reden dan ook die najaarsnieuwsbrief niet ontvangen hebben kunnen ook dit nummer gebruiken.

De meeste vergadertijd werd besteed aan de nota 'Geestelijke Stromingen' van de Stichting voor de Leerplanontwikkeling. Deze nota is nu door alle commissieleden grondig doorgenomen, open aanmerkingen zijn verzameld, zodat in de volgende vergadering de eindredactie van onze reactie aan de orde kan komen.

Op dinsdag 9 december waren drie commissieleden aanwezig op een 'symposium' over de kwaliteit van het geschiedenisonderwijs in de basisschool. Dit was georganiseerd door uitgeverij Malmberg ter gelegenheid van het verschijnen van de eerste onderdelen van de geschiedenismethode *Bij de tijd*. De teksten van de lezingen van het symposium zijn op te vragen bij Malmberg (Leeghwaterlaan 16, 5201 AE Den Bosch, tel. 073-215565).

Voorafgaande aan de commissievergadering op 17 december bezochten twee commissieleden de studiedag 'Kinderen en non-fictie', die georganiseerd was door de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. In een apart blok over geschiedenis kwamen aan de

Weg HEG?

GINJAAR FLUIT HEG EN SEM TERUG

Op 10 november stelde het PvdA kamerlid F. Leijnse een aantal vragen over de positie van staatsinrichting in verhouding tot de vakken geschiedenis en maatschappijleer, meer in het bijzonder met het oog op de eindexamens in beide vakken. Hij drong daarbij aan op een zodanige taakverdeling tussen HEG en SEM (Structuurcommissie Eindexamen Maatschappijleer) dat in het eerste geval de nadruk zou vallen op de wording van ons staatsbestel en in het tweede op de werking ervan, d.w.z. op de politieke besluitvormingsprocessen.

Daarop gaf de staatssecretaris 1 december het volgende antwoord: Ik heb aan de HEG en aan de Structuurcommissie Eindexamen Maatschappijleer verzocht om, teneinde dubblures te voorkomen, met elkaar contact te onderhouden over de plaats van het onderdeel staatsinrichting/politiek. Zowel uit de rapportage van de Structuurcommissie als uit het 'eerste deeladvies' van de HEG heb ik geconcludeerd, dat dit verzoek niet tot het gewenste resultaat heeft geleid. Ik heb daarom inmiddels besloten om op korte termijn aan de Structuurcommissie en aan de HEG (en aan de zogenaamde 'brugcommissie', die zich met het Mavo/Lbo eindexamenprogramma voor geschiedenis bezig houdt) mee te delen, dat de verdere uitwerking van de eindexamenprogramma's, zoals daarthans aan wordt gewerkt, dient te geschieden uitgaande van de volgende taakverdeling:

— Binnen het vak geschiedenis/geschiedenis en staatsinrichting wordt het onderdeel staatsinrich-

ting uitsluitend vanuit de historische context belicht. Dat wil zeggen, dat aandacht wordt besteed aan de wording van het staatsbestel, in wisselwerking met (de overige aspecten van) de historische ontwikkeling. Het onderdeel staatsinrichting is daarbij ondersteunend voor het onderdeel geschiedenis. Aan de werking van het staatsbestel wordt — vanzelfsprekend — aandacht besteed, maar alleen in het kader van de wisselwerking tussen staatsinstellingen als zodanig en de historische ontwikkelingen 'in den brede'. De ondersteunende rol van het onderdeel staatsinrichting zal ook tot uitdrukking komen doordat staatsinrichting als afzonderlijk onderdeel geen deel zal uitmaken van het (centraal) schriftelijk examen — wel van het schoolonderzoek. Vanzelfsprekend betekent dit laatste niet, dat binnen bepaalde thema's behorende tot de stof van het (centraal) schriftelijk examen het staatsrechtelijke/politieke aspect niet meer aan de orde zou kunnen worden gesteld: het gaat dan echter niet meer om een afzonderlijk onderdeel staatsinrichting, maar om de staatsrechtelijke/politieke aspecten van een historisch thema.

— Binnen het vak maatschappijleer (als eindexamenvak) zal het aspect van staatsinrichting/politiek moeten worden uitgewerkt gericht op het actuele functioneren, de werking van het politieke bestel als zodanig, als samenstel van instellingen en functies, al of niet in bredere kaders. Definitieve besluitvorming over de plaats van het staatsrechtelijke/politieke aspect in het geheel van eindexamenvakken zal plaatsvinden na evaluatie van het experiment 'maatschappijleer als eindexamenvak'.

orde non-fictie-boeken en schooltelevisieprogramma's. Het programma-onderdeel over musea moest helaas uitvallen. In de loop van 1987 zal een bundel van alle lezingen van deze studiedag bij uitgeverij Zwijsen verschijnen.

Cees van der Kooij

Pabo-docenten, die de enquête nog niet ingestuurd hebben, worden verzocht dit alsnog te doen. Graag zo snel mogelijk retour aan Anita Burlet, Ruysdaelstraat 53, 6521 EA Nijmegen.

Conferenties Berlijn

De Europese Academie in Berlijn organiseert ook dit jaar weer een reeks conferenties voor leraren, voertaal Duits/Engels.

Voor historici kunnen de volgende interessant zijn: naoorlogse geschiedenis in Europese schoolboeken (9-14 maart); de ontwikkelingspolitiek van de EEG: een nieuw model (20-15 april); gemeenschappelijke landbouw politiek en wereldhandel: een dilemma voor de Europese Gemeen-

schap (25–30 mei); lesgeven over de derde wereld (26–31 oktober); nieuwe technologieën en mondiale concurrentie: een uitdaging voor Europa (2–7 november).

De deelnamecondities zijn aantrekkelijk: all-in deelnemerskosten 150 DM, tot een maximum van 350 DM is reisvergoeding afwoonplaats mogelijk. Meer gedetailleerde programma's zullen zo'n twee maanden van tevoren gereed zijn. Het aantal deelnemers is niet onbeperkt.

Wie belangstelling heeft kan informeren bij Frits Kat, tel. 03448-1686, of Kees Bogaerts, tel. 03408-83576.

Onderwijswerkplaats Den Bosch

Het werk van de Franse mediaevist George Duby heeft in niet geringe mate bijgedragen aan de populariteit welke de middeleeuwen vandaag genieten.

Zijn recentere studies zijn monumentale syntheses van een ongewone eruditie en verbeeldingskracht: een boek als 'De kathedraalbouwers' handelt niet alleen over kunst, het laat zichzelf als kunstwerk benaderen.

Een geschiedverhaal kan ook mooi zijn, en het publiek heeft dat begrepen.

Tijdens de bijeenkomst op 12 maart a.s. zal Duby's werk centraal staan. Naast een korte karakterisering van z'n werk en de plaats ervan in de moderne historiografie, zal aandacht geschonken worden aan de centrale rol die de 11e en 12e eeuw in z'n werk innemen. Duby voegt een heel eigen dimensie toe aan de al langer bestaande overtuiging dat Europa in die eeuwen een diepgaande verandering doormaakte, niet slechts op het gebied van de materiële cultuur, maar ook op die van de sensibiliteit, de artistieke creativiteit en de godsdienst.

Tijd: donderdag 12 maart a.s.
Plaats: Stadsarchief, Bloemenkamp 50, Den Bosch (schuin achter het politiebureau).
Spreeker: Drs. G. Pieters, medewerker Interstudie NLO-MO.

Vindplaats Drente

De archeologische schatten van het Drents Museum van 20 december tot eind februari 1987 in Assen

'Als dank voor het aangenaam verpozen...'
Het lijkt op een tekst uit een

VVV-folder: Drenthe heeft een sterk afwisselend landschap met hogere gronden, beekdalen en vennen. Reden om er uw vakantie door te brengen! Zo dacht de prehistorische mens er over toen hij/zij dit gebied eenmaal had leren kennen. Drenthe was één van de eerste stukjes Nederland, dat aantrekkelijk genoeg gevonden werd om er neer te strijken en er een bestaan op te bouwen. En waar gewoon en gewerkt werd, daar bleef iets achter, niet de schillen, blikjes en dozen, wel de bijlen en speerpunten. Soms bleek ook organisch materiaal als hout en been bewaard, in de 'archiefkast' van de venen en vennen.

'Als dank voor het aangenaam verpozen' liet de prehistorische mens ontelbare 'sporen' van zijn aanwezigheid in de Drentse bodem achter, waarvan er inmiddels zo'n slordige 5,5 miljoen gevonden zijn, die in 'Assen' bewaard worden.

In deze gigantische verzameling zitten natuurlijk heel bijzondere dingen. Bijzonder omdat er bijvoorbeeld zo weinig van zijn, bijvoorbeeld ook omdat ze van 'goud' of 'zilver' zijn of omdat ze alleen in Drenthe gevonden zijn. Al deze topstukken worden tevoorschijn gehaald en op een heel bijzondere wijze geëxposeerd. In een verduisterde Abdijkerk, in speciale vitrines en met een korte toelichting laat het Drents Museum z'n archeologische 'schatten' zien. De expositie wordt uitvoerig begeleid, o.a. door uitgebreide informatieborden en een geïllustreerde tijdbalk.

Geschiedenis in scherts en spot

Van Lennep's Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands en enkele vrolijke opvolgers in het Historisch Museum Rotterdam

In 1854 verscheen het boek *Geschiedenis des Vaderlands, tot nut van groot en klein; vermakelijk voorgesteld door Mr. J. van Lennep en Compagnie*. Met geestige tekeningen gemaakt door P. van Loon en versjes vertelde hij de vaderlandse geschiedenis, 'aangangende met de komst der Bataveren en eindigende als het uit is'. Dat was eerder dan Van Lennep zich had voorgesteld. Er kwam grote kritiek op deze ongewone benadering van iets serieus als de vaderlandse geschiedenis. Er verscheen geen tweede deel en Van Lennep's geschiedenis hield op bij de komst van Alva.

Op de tentoonstelling hangen alle 37 prenten uit het eerste deel.

Samen met de begeleidende verzen laat het zien hoe iemand uit het midden van de vorige eeuw de geschiedenis trachtte te verlevendigen. Toen was dat nog uitzonderlijk.

In onze eeuw kwamen er meer 'vermakelijke' prenten van historische voorstellingen. Historische personen worden nu als gewone mensen voorgesteld met gewone gedachten en houden alledaagse, soms ook grappige gesprekken. De tentoonstelling toont ook enkele 20-ste eeuwse humoristische voorstellingen uit de vaderlandse geschiedenis. Sommige zijn voor volwassenen bedoeld, maar ook verschenen er boeken speciaal voor kinderen.

Deze tentoonstelling vormt een leuke illustratie van de geschiedenislessen van die klassen, die de vaderlandse geschiedenis behandelde.

Nadere informatie bij de educatieve dienst van het Historisch Museum in het Schielandshuis, telefoon 010-4334188.

De tentoonstelling duurt van 25 februari t/m 21 juni en is te zien bij de Stichting Atlas van Stolk, Korte Hoogstraat 31, Rotterdam.

Historisch Museum Marialust Apeldoorn

In mijn hoofd twee huizen; een beeld van de tweede generatie Turken in Apeldoorn

In de periode van 10 januari tot en met 26 april 1987 presenteert Historisch Museum Marialust te Apeldoorn de tentoonstelling 'In mijn hoofd twee huizen'. Deze tentoonstelling gaat over het leven van Turken in Apeldoorn, waarbij het accent nu eens niet op de 'eerste' maar op de 'tweede' generatie ligt.

Onder 'tweede' generatie wordt de groep van Turkse jongeren verstaan die in het kader van de gezinshereniging, in navolging van hun ouders, naar Nederland kwam. Dit zijn dus jongeren, in leeftijd variërend van ca. 10 tot ca. 25 jaar die een groot, en soms zelfs het grootste deel van hun leven in Nederland doorbrachten. Zij reisden vaak vele malen heen en weer, woonden nu weer in Nederland, dan weer in Turkije, de ene keer mét, de andere keer zonder hun ouders.

Deze tweede generatie Turken die in Nederland woont, kent – hetzelfde geldt voor andere buitenlandse jongeren – een heel eigen problematiek. De jongeren groei-

en op in een Turkse én een Nederlandse omgeving. Enerzijds is er het gezin, waar de ouders veelal gericht zijn op een toekomstige terugkeer naar Turkije. Anderzijds gaan de jongeren naar Nederlandse scholen, werken in Nederlandse bedrijven en wonen in wijken temidden van Nederlanders. Ook al gaan de Turkse jongeren ieder op geheel eigen wijze om met hun leven 'in den vreemde', bij allen leeft de vraag in hoeverre zij zich kunnen of willen aanpassen aan de Nederlandse omgeving en anderzijds hun 'eigen' waarden en normen hoog kunnen houden. Zowel vanuit de Turkse als de Nederlandse samenleving worden eisen gesteld aan hun gedrag, eisen die vaak moeilijk met elkaar in overeenstemming te brengen zijn.

In deze tentoonstelling wordt een beeld gegeven van de wijze waarop deze jongeren elementen van beide culturen in hun leven integreren en hoe zij hun plaats in de Nederlandse samenleving bepalen.

Bij de tentoonstelling wordt educatief materiaal verzorgd, te weten een schoolproject voor het basisonderwijs en een lesbrief voor het voortgezet onderwijs. Tevens is een begeleidende geïllustreerde brochure à f 10,- verkrijgbaar in het museum. Deze brochure is tweetalig.

De openingstijden van de tentoonstelling zijn dinsdag t/m zaterdag van 10 tot 17 uur, zondag van 13 tot 17 uur, maandag gesloten. Toegangsprijs is f 1,25 p.p. 's Woensdags gratis toegang.

Historisch Museum Marialust
Verzetsstrijdersperk 10
Postbus 9033
7300 ES Apeldoorn

Een dag voor de werkweek?

De vrijwilligersgroep van het Pedagogisch Didaktisch Instituut van de RU Utrecht biedt u een geheel verzorgde dag voor een van uw klassen aan. Met behulp van een tekstverwerker, een waxcoater en een lettercroy maken uw leerlingen in groepjes de krant van 26, 27, 28 of 30 juni 1572. Zij doen dat op grond van illustraties, opdrachten van een gefingeerde hoofdredacteur en telexberichten, die door ons aan de hand van archiefmateriaal geconstrueerd zijn.

Wij hebben dit programma al enige malen uitgeprobeerd en telkens waren zowel de leraren als de leerlingen zeer enthousiast. Het programma is geschikt voor Mavo, Havo en Vwo, de klassen twee tot en met vijf. We kunnen het bij u op school komen geven of u kunt

met uw klas op de universiteit komen. De bestrijding van de onkosten geschiedt in overleg.

Voor inlichtingen kunt u contact opnemen met Maria-Louise Pier-son, Korfoedreef 44, 3562 SM Utrecht, telefoon 030-616627.

zaal 09; vanaf 23 april in zaal 03. De colleges zijn toegankelijk voor toehoorders.

Inlichtingen en inschrijving bij coördinaat Amerikanistiek, P.N. van Eyckhof 3, kamer 305 b, tel. 148333 toestel 3444.

Themacollege 'De Amerikaanse Grondwet' 1787-1987

5 februari 1987

prof. dr. R.L. Ketcham (Fulbright Visiting Scholar): 'The Ideological Origins of the American Constitution'

12 februari 1987

prof. dr. R.L. Ketcham: 'The Convention of 1787: Problems and Resolutions'

19 februari 1987

prof. dr. R.L. Ketcham: 'Issues of Ratification: Energy, Tyranny, and Consent'

26 februari 1987

prof. dr. R.L. Ketcham: 'Visions of Nationhood: Hamilton and Jefferson'

5 maart 1987

prof. dr. J.W. Schulte Nordholt (Geschiedenis): 'De Nederlandse Contemporaine Reacties op de Amerikaanse Grondwet'

12 maart 1987

mr. L. van Poelgeest (Geschiedenis): 'De invloed van de Amerikaanse Grondwet op Nederland. Getoetst aan het Toetsingsrecht'

19 maart 1987

prof. dr. A. Davis (John Adams Visiting Professor): 'The Constitution As Instrument of Reform'

26 maart 1987

prof. dr. W. Eizenga (Economie): 'De Amerikaanse Grondwet en het Monetaire Beleid'

2 april 1987

prof. mr. J. Lindgren (Fulbright Visiting Scholar): 'The Interaction of Court and Legislature on Constitutional Issues'

9 april 1987

mr. M. Kroes (Rechten): 'The Equal Protection Clause'

23 april 1987

mr. T. Koopmans (Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen): 'Rechterlijk Activisme en de Amerikaanse Grondwet'

7 mei 1987

prof. dr. G.A. Irwin (Politieke Wetenschappen): 'Politiek, Federalisme en het Supreme Court'

14 mei 1987

prof. mr. C. Flinterman (Rechten): 'Het Supreme Court en de President'

De colleges zullen wekelijks gehouden worden op de donderdag van 13.00-15.00 uur.
Plaats: Academiegebouw, Rapenburg 73, Leiden, t/m 9 april in

'SHOAH' op schooltelevisie

Op 1 en 15 april a.s. zendt schooltelevisie een verkorte versie van de film 'Shoah' van Claude Lanzmann uit.

De NOT geeft er zoals gebruikelijk ook begeleidend materiaal bij uit: een docentenhandleiding en een leerlingenblad. Dit materiaal wordt samengesteld door de NOT en de Anne Frank Stichting, met steun van het Ministerie van O en W.

Eind februari ontvangen alle docenten maatschappijleer en geschiedenis thuis meer informatie over het Shoah-project.

Symposium TV en Video in het onderwijs - effecten en strategieën

Op woensdag 25 februari 1987 organiseert de vakgroep Nederlands van de Hogeschool Holland (VLVU) een symposium over *Televisie, Video en Onderwijs - effecten en strategieën*. verdeeld over twee stromen: *TV en Perceptie* (effecten van tv kijken op het leergedrag) en *TV en Kommunikatie* (noodzaak en mogelijkheden van audio-visuele vorming in het moedertaalonderwijs), en een *infomarkt* waarop verschillende organisaties hun materiaal met betrekking tot dit onderwerp zullen tonen.

Voor inlichtingen: vakgroep Nederlands Hogeschool Holland, tel. 020-5601370/5601237

Nieuw tijdschrift

Voor alleen de verzendkosten kunt u *Europolis* in huis krijgen, een blad dat de geschiedenis en de actualiteit van onze stedelijke omgeving beschrijft en becommentarieert.

Gesponsord door Europese Instellingen ziet het er prachtig uit. De moderne geschiedenis van de stad.

EUROPOLIS

JAARGANG 1986 - NUMMER 1

EEN OP STEIGENDE VERNIEUWING IN EUROPA

1

de omgeving waarin een groot deel van onze leerlingen leven is een boeiende zaak en kan voor docenten onderwerp van hun les-

sen - locale - geschiedenis zijn.

Redactie en administratie: Brunselsestraat 51, 6211 PB Maastricht.

Onder de titel **KLEIO-DIDACTICA** geeft de VGN leerlingenmateriaal uit dat na te bestellen is.

Nog leverbaar zijn:

KD 1 'n Land zonder Leerplicht
KD 2 Van Sodom tot Rhijnauwen

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 24 blz.

Prijs:
1 t/m 4 ex. f 5,- per stuk
5 t/m 10 ex. f 3.50 per stuk
11 t/m 20 ex. f 3,- per stuk
meer dan 20 ex. f 2.50 per stuk
Alles inclusief porto.

KD 6 Over Leven
KD 8 Suriname
KD 11 Het Algemeen Kiesrecht in Prenten
KD 12 De lange weg naar Ulongué. Een kleine geschiedenis van Mozambique

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 36 blz.

Prijs:
1 ex. f 5.50 per stuk
2 t/m 10 ex. f 4.50 per stuk

meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk
Alles inclusief porto.

Mini-Didactica 2 *De Gemeente*
Mini-Didactica 3 *Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917*

Dit zijn leerlingenboekjes van 20 pagina's, voorzien van multiperforatie; geen stevige omslag. Prijs f 1.50 per stuk.
Er komen portokosten bij: voor 1 t/m 5 ex. f 5,-, voor 6 t/m 10 ex. f 7,50, voor 11 en meer ex. f 10,-.

èn: KD 14 *Hoe de Sowetostraat zijn naam kreeg. Apartheid in Zuid-Afrika*.

Prijs: f 2,75 per stuk.
Er komen portokosten bij: voor 1 t/m 5 ex. f 5,-, voor 6 t/m 10 ex. f 7,50 en voor meer dan 10 stuks f 10,-.

U kunt bestellen door overmaking van het betreffende bedrag op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven.

Gamma Geschiedenis

Een nieuwe en stimulerende methode

Bovenbouwleerlingen van havo en vwo verschillen nogal in aard en studieniveau. Met dat uitgangspunt heeft Malmberg een geschiedemethode ontwikkeld met een logische tweedeling. Dat is: Gamma Geschiedenis, met aparte Themaboeken voor havo en vwo naast één gedegen Handboek. Een ongebruikelijke, maar stimulerende aanpak. Uitgangspunt voor de negen specialisten die deze methode hebben ontwikkeld was niet "wat moet ik weten?" maar "hoe kom ik het te weten?" Een extra stimulans is het startpunt van Gamma Geschiedenis: niet alleen in havo-4 maar ook in het 4e leerjaar vwo. Het Handboek is een

soort databank, het Themaboek verwijst er veelvuldig naar. Zo leren leerlingen om te gaan met informatiemateriaal en worden ze geprikkeld tot zelfstandig denken en werken. Deze methode speelt in op de recente bewegingen in het onderwijs en start bijvoorbeeld al bij 1870. Als u de informatieve brochure nog niet heeft ontvangen, vraag 'm dan snel aan. 't Is de manier om kennis te nemen van deze nieuwe, stimulerende ontwikkeling in uw vakgebied.

malmberg

Malmberg Uitgeverij b.v., Postbus 233, 5201 AE Den Bosch, Tel. 073-215565

De havo- en vwo-bovenbouw zat er op te wachten.

THE MISSING LINK

Vaak is het lesmateriaal dé ontbrekende schakel om maatschappijleer echt boeiend te maken. M50 biedt u de ontbrekende schakel in de vorm van leermiddelen die leerlingen boeien, omdat hun interesses en belevingswereld als uitgangspunten zijn genomen.

Waarbij steeds de meest geschikte vorm en methode wordt gehanteerd voor de diverse leersituaties. Methoden en vormen die overigens niet altijd even alledaags zijn. Maar die jongeren wél betrekken bij de les. Zoals: **Werkdagen op het Binnenhof** ("Close Up"), **Computer-simulatie** (Lessenserie ontwikkelingssamenwerking), **"Romantiek en Politiek"** (romantische uitgave) en **Kieswijzers** (Programmaoverzicht politieke partijen).

M50

Omdat er verschillende methoden van politieke vorming zijn.

M50 is een algemene politieke vormingsinstelling, bestuurd door de politieke jongerenorganisaties CDJA, JD, JOVD, JS en PSJG.

B O N

- 0 Stuur mij meer informatie over het (les)materiaal van M50
- 0 Stuur mij meer informatie over M50
- 0 Ik wil op de hoogte gehouden worden van de ontwikkelingen op het gebied van politiek vormingsmateriaal voor jongeren

Naam: _____
 School/organisatie: _____
 Functie: _____
 Adres: _____
 Postcode/plaats: _____
 Telefoon: _____

Bon sturen naar: M50, Oudegracht 139bis, 3511 AJ Utrecht. Telefoon: (030) 333494

KIJK OP DE TIJD

BRENGT KLEUR IN DE BOVENBOUW VAN HET LBO

Een geschiedenisboek in full colour voor de bovenbouw van het lbo is uniek. Terwijl juist lbo-leerlingen een aantrekkelijk en motiverend boek nodig hebben.

Het vak geschiedenis heeft het niet gemakkelijk bij de doe-leerlingen op het lbo. Zeker niet omdat lbo-leerlingen sterker zijn gericht op visuele dan op tekstuele informatie. Sterker nog dan hun leeftijdgenoten in het avo.

Een aantrekkelijk boek in full colour is daarom zeker op het lbo geen overbodig hulpmiddel om de leerlingen te interesseren voor het vak geschiedenis. Daarom verschijnt bij Malmberg Kijk op de tijd voor het lbo in kleur.

Behalve voor het lbo kent Kijk op de tijd ook aparte edities voor mavo, havo en vwo. Ook in full colour en sterk motiverend voor uw leerlingen. Kijk op de tijd maakt geschiedenis tot een levendig schoolvak. Kijk op de tijd is niet voor niets de meest gebruikte geschiedensismethode in het v.o.

malmberg

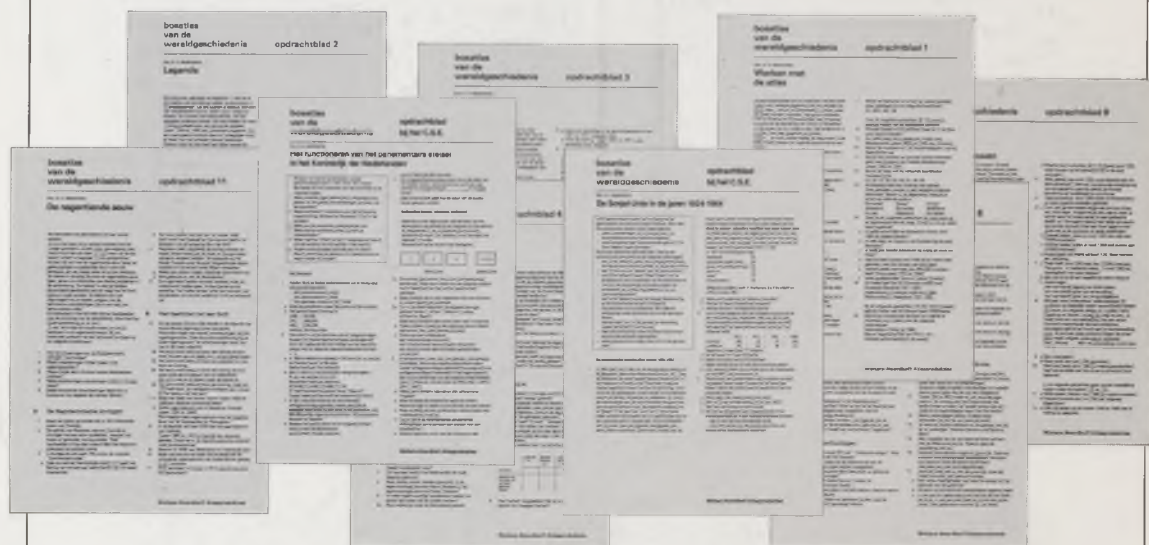
UITGEVER/DEN BOSCH

POSTBUS 233-5201 AE DEN BOSCH

TELEFOON: 073 215565

**Leerlingenboek en werkboek voor
klas 3 en 4 lbo verschijnen februari
1987. Bij geschiedenisuitgever
Malmberg natuurlijk.**

Doe méér met de Bosatlas van de wereldgeschiedenis

het kan met de gratis opdrachtbladen

**Uw oude historische
schoolatlas is nog
steeds geld waard**

Bij aanschaf van de **Bosatlas van de wereldgeschiedenis** krijgt u f 7,50 per exemplaar terug. Wilt u gebruik maken van deze inruilmogelijkheid, neem dan contact op met Wolters-Noordhoff of met onze vertegenwoordiger in uw regio.

Bosatlas van de wereldgeschiedenis
ISBN 9001 12127 6 f 41,—

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

*Er zijn nu ook bladen
beschikbaar over de
onderwerpen van het
Centraal Schriftelijk
Indexexamen 1987.*

Wolters-Noordhoff
Atlasproducties
Postbus 58
9700 MB Groningen
Telefoon (050) 22 65 22